

**TURUN
YLIOPISTO**

Pensionaatti ja poloneesi

Anna Salmbergin liikkuva ja ylijäinen elämä 1800-luvun alun Turussa

Heli Peltoniemi

Pro gradu -tutkielma

Filosofian maisterin tutkinto, kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Toukokuu 2026

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, kulttuurihistoria

Heli Peltoniemi

Pensionaatti ja poloneesi – Anna Salmbergin liikkuva ja ylitajainen elämä 1800-luvun alun Turussa

Sivumäärä: 68

Tiivistelmä

Pro gradu -tutkielma tarkastelee Anna Salmbergin (1788–1868) liikkuvaa elämää 1800-luvun alun Turussa ja lähiseuduilla. Salmberg oli tanskalaissyntyinen, varhain leskeksi jäänyt säätyläisnainen, joka perusti Turkuun yhden Suomen varhaisimmista tyttöpensionaateista. 1820-luvulla aloittanut pieni sisäoppilaitos toimi aikana, jolloin valtiollisia tyttökouluja ei vielä ollut olemassa ja julkinen koulujärjestelmä oli suunnattu käytännössä vain pojille. Salmbergin pensionaattia kävivät noin 15-vuotiaat säätyläistytöt. Nykyisin Anna Salmberg muistetaan lähinnä Fredrika Runebergin opettajana. Tutkielmassa Salmbergin elämää ja pensionaattia tarkastellaan liikkuvuuden näkökulmasta. Tarkoituksena on selvittää, kuinka liikkuvuus ja ylitajaisuus ilmenivät Salmbergin elämässä ja mistä ne kertovat. Ensisijaisena tutkimusaineistona ovat Salmbergin kirjoittamat kirjeet, joita on säilynyt parisenkymmentä kappaletta, sekä kirkonkirjat ja henkikirjat.

Aineistoa tarkastellaan useista näkökulmista keskittyen matkoihin ja muuttoihin, seurapiirien liikkuvuuteen sekä tiedon ja tavaroiden liikkeeseen. Tutkielmaa inspiroi uuden liikkuvuuden paradigma (*new mobilities paradigm*), jonka mukaan liikkuvuus kuuluu kaikkien yhteisöjen ja yhteiskuntien olemukseen. Paradigmaa voi tutkielman perusteella soveltaa myös yksilöihin ja 1800-luvun Turkuun. Menetelmällisesti tutkielma nojaa analyttiseen lähilukuun sekä henkilö- ja mikrohistorialliseen metodiin, joka sallii eri tutkimussuuntien yhdistämisen. Tutkimus ammentaa koulutus- ja sivistyshistoriasta, sukupuolihistoriasta, materiaalsen kulttuurin tutkimuksesta ja kirjeiden historiasta.

Aiemmin pysähtyneenä pidetty 1800-luvun alku näyttäytyy yhden säätyläisnaisen kautta katsottuna ylitajaisena, monikielisenä ja liikkuvana. Leskenä Anna Salmberg pystyi hallitsemaan omaisuuttaan ja tekemään itsenäisiä elämänvalintoja. Tutkielma osoittaa Salmbergin verkostoituneen taitavasti Suomen ylhäisimpiin aateliskartanoihin asti. Liikkuvuus kytkeytyy hänen elämässään niin säätyläistön elämäntapaan, elannon ansaitsemiseen kuin verkostojen luomiin uusiin mahdollisuuksiin. Itsensä työllistäneiden naisten ammattitaitoa ei vielä 1800-luvun alun yhteiskunnassa tunnustettu, mutta Salmberg toimi professiossaan määrätietoisesti. Tutkielman mukaan Salmbergin pensionaatissa käytettiin oppikirjoja ja hänellä oli varaa korottaa oppilailta perittyjä maksuja.

Tutkielman pohjalta nousee useita jatkotutkimuksen aiheita. Ensinnäkin Shellerin ja Urryn liikkuvuusteoriaa olisi mahdollista soveltaa ja muokata 1800-luvun tutkimukseen laajemmin. Salmbergin elämäntapaa ja hänen oppilaitaan voisi selvittää lisää. 1800-luvun alun pensionaatteja, opettajia ja opetusta ei myöskään ole tutkittu kattavasti, etenkin ylitajaisen liikkuvuuden näkökulmasta. Kotiopettajina, seuraneiteinä ja pensionaatin pitäjinä toimi suuri joukko näkymättömiin jääneitä mamselleja, joita olisi mahdollista lähestyä myös biografisen professiotutkimuksen keinoin.

Avainsanat: Anna Salmberg, kulttuurihistoria, koulutus- ja sivistyshistoria, kirjeiden historia, henkilöhistoria, 1800-luku, Turku, säätyläisyys, säätyläinen, liikkuvuus, ylitajaisuus, monikielisyys, seurapiiri, kartanot, pensionaatti, varhaismoderni, autonomian aika, Björkbodan kartano, Vuojoen kartano, Jullaksen kartano

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Aihe, tutkimuskysymykset ja rajaus	4
1.2	Alkuperäisaineisto ja menetelmät	6
1.3	Aiempi tutkimus, keskeiset käsitteet ja työn rakenne	9
2	Keisariajan säätyläiset liikkeellä	12
2.1	Nuori säätyläisnainen Kööpenhaminasta	12
2.2	Kotiopettaja Björkbodan kartanossa	16
2.3	Matkanteko, näkymättömät mamsellit ja Exelance Klinckowström	21
3	Rouva Salmbergin koulu	30
3.1	Pensionaatin perustaminen ja tyttökoulujen ylijäräinen historia	30
3.2	Opetus, opettajat ja oppikirjat	33
3.3	Vaihtuvat osoitteet, palvelusväki ja jälkimaine	38
4	Vaikutusvaltaiset verkostot	45
4.1	Pitsiä ja valtaa	45
4.2	Tavaroiden ja tiedon liike	49
4.3	Seurapiirien pyörähdykset, Laukko ja Jullas	51
5	Lopuksi	57
	Lähteet	61

1 Johdanto

1.1 Aihe, tutkimuskysymykset ja rajaus

Now I am here and except my rooms I am perfectly contented. Surrounded by friends who show me all possible kindness and regards. My scholars are of the first families, and for the greatest part little angels. You ought indeed to see them.¹

Näin kirjoitti Anna Salmberg (1788–1868) ystävälleen ja entiselle oppilaalleen, Augusta Lundahlille, helmikuussa vuonna 1831. Salmberg oli juuri palannut Turkuun Hämeenlinnasta, jonne hän ja koko hänen pensionaattinsa olivat muuttaneet väliaikaisesti Turun palon (1827) vuoksi. Kirjeessä iloiselta ja helpottuneelta kuulostava tyttökoulujohtaja kiteyttää koulunsa puitteet: hän kertoo oppilaidensa tulevan ”parhaista perheistä” ja olevan ”enimmäkseen kuin pieniä enkeleitä”.

Anna Salmberg (o.s. Brinch) eli Turussa 1800-luvun alussa, jolloin Suomi oli suuriruhtinaskunta ja osa Venäjää. Turku oli Suomen suurin kaupunki, joka veti puoleensa tulijoita myös ulkomailta. Yksi heistä oli Kööpenhaminassa syntynyt, ilmeisesti englantia äidinkielenään puhunut Salmberg. Hän saapui Turkuun avioituttuaan sauvolaissyntyisen kauppalaivan kapteenin kanssa, mutta aviomies kuoli jo vuonna 1809. Leskeksi jäätyään Anna Salmberg työskenteli aluksi kotiopettajana kartanossa maaseudulla. Noin vuonna 1824 hän perusti Turkuun yhden Suomen varhaisimmista tyttökouluista. Salmbergin koulu oli varakkaiden perheiden säätyläistyöille tarkoitettu pensionaatti eli pieni sisäoppilaitos, jonka pääpaino oli kielten opetuksessa (englantia, saksa, ranska). Pensionaatti toimi perustajansa kotona vaihtuvissa osoitteissa, ja osa oppilaista myös majoittui siellä. Salmberg vaikuttaa solahtaneen vaivattomasti Turun monikulttuurisiin seurapiireihin, ja hänen pensionaattinsa kohosi nopeasti maan arvostetuimmaksi.²

Nykyään Salmberg tunnetaan lähinnä kuuluisimman oppilaansa Fredrika Runebergin (o.s. Tengström) ansiosta. Hänen oppilaidensa joukosta nousi muitakin 1800-luvun kulttuuri- tai työelämässä vaikuttaneita hahmoja, kuten runoilija Augusta Lundahl, kirjailija Wendela eli

---

¹ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 7.2.1831. Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. Tutkielman lainaukset kieliasuineen ja alleviivauksineen noudattavat Salmbergin alkuperäiskirjeitä. Suomennokset ovat omiani, ellei toisin mainita. ”Nyt olen täällä ja huoneitani lukuun ottamatta täydellisen tyytyväinen. Ympärilläni ystävät jotka osoittavat minulle kaiken mahdollisen ystävällisyyden ja huomion. Oppilaani ovat parhaista perheistä, ja suurimmaksi osaksi kuin pieniä enkeleitä. Sinun todella pitäisi nähdä heidät.”

² Swanljung & Appelgren 2004, 33–37; Nikula 1972, 428–429; Mäkelä-Alitalo, Anneli: Salmberg, Anna. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–[viitattu 18.1.2025].

Wendla Randelin, Helsingin diakonissalaitoksen johtaja Amanda Cajander ja opettaja Augusta Granberg. On kiinnostavaa, että ulkomailta Suomeen saapunut, kansainvälinen nainen koulutti sukupolvea, jonka keskuudesta sittemmin kasvoi kansallisuusaatteen kannattajia ja feminismin uranuurtajiksi tulkittuja toimijoita.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen Anna Salmbergin elämänkulkua ja hänen pensionaattiaan toimijuuden ja liikkuvuuden näkökulmista. Kysyn, kuinka liikkuvuus ja ylijärjaisuus näkyivät Salmbergin elämässä 1800-luvun alussa ja mistä ne kertovat? Käsittelen aineistoani jakamalla sen kolmeen aihepiiriin, jotka ovat 1) matkat ja muutot, 2) seurapiirien liikkuvuus sekä 3) tiedon ja tavaroiden liike. Päälähteeni ovat Salmbergin kirjoittamat kirjeet, joiden rinnalla hyödynnän etenkin kirkonkirjoja. Kirjeitä on säilynyt vain parisenkymmentä, mutta ne avaavat 1800-luvun alun säätyläismaailmaa ainutlaatuisesti. Selvitän kirkonkirjoista ja henkikirjoista Salmbergin osoitteita, ja jäljitän kirjeiden avulla hänen verkostojaan ja matkojaan. Liikkuvuutta tutkiessani on oleellista tietää, miten Salmberg asui ja eli, kuinka hänen koulunsa toimi ja minkälaisia verkostoja hänellä oli. Työni ei silti ole ensisijaisesti elämäkerrallista, vaan henkilöhistoriallinen aines taustoittaa tutkimustani. Minua kiinnostaa, minkälaisia näkymiä ylijärjaiseen liikkuvuuteen avautuu yhden ihmisen kautta.³ Keskityn erityisesti vuosiin 1824–1842 eli ajanjaksoon, jolloin Salmbergin pensionaatti nykytiedon mukaan oli olemassa. Rajaus johtuu kiinnostuksestani koulun toimintaan mutta myös siitä, että käytettävissä oleva kirjeaineisto ajoittuu pääosin noille vuosikymmenille. Tutkimalleni ajanjaksolle osuvat Turun kaupunkipalo sekä palon tuhoaman kaupungin rakentaminen uudelleen, jotka molemmat vaikuttivat Salmbergin arkeen.

1800-luvun alku Suomen suuriruhtinaskunnassa nähtiin historian tutkimuksessa pitkään pysähtyneenä ja passiivisena valtiotyön aikana, mikä näkemys on sittemmin haastettu.⁴ Anna Salmbergin kansainvälisyyteen pyrkinyt pensionaatti on yksi todiste toisenlaisesta todellisuudesta. Julkinen koulujärjestelmä oli 1840-luvulle asti varattu pelkästään pojille, ja Suomi lukeutui Euroopan köyhimpään periferiaan. Samaan aikaan Turussa toimi pensionaatti, jossa säätyläistyöt oppivat englantia, lukivat kirjallisuutta ja tanssivat viimeisimmän eurooppalaisen muodin mukaisia tansseja. Kulttuurivirtaukset, kirjat, ihmiset ja aatteet

---

³ Vrt. Ojala-Fulwood 2021, 106. Varhaismodernin ajan liikkuvuutta tutkinut Ojala-Fulwood hyödyntää elämänkulkumenetelmää sekä intersektionaalista analyysia ja osoittaa tapausesimerkillä, miten yksittäisen ihmisen kautta voi tarkastella esimerkiksi ylijärjaisistä liikkuvuutta, siirtolaisuutta ja kolonialismia tai ammattiin sekä sosiaaliseen liikkuvuuteen liittyviä rakenteita.

⁴ Ks. esim. Kalleinen 2023, Sarjala 2020, Einonen & Voutilainen (toim.) 2020, Artukka 2021.

liikkuivat yli rajojen. Minua kiinnostaa, miten Salmbergin koulu sijoittuu aikakauteen, jolloin otettiin kansallisen kulttuurin ja kansalaisyhteiskunnan ensimmäisiä askelia.

1.2 Alkuperäisaineisto ja menetelmät

Anna Salmbergilta ei ole jäänyt arkistoa tai edes hänen koulunsa oppilasluetteloja. Kaikki tiedot hänen koulustaan perustuvat yksittäisiin, vähäisiin mainintoihin kirjallisuudessa sekä säilyneisiin kirjeisiin, jotka ovat tutkielmani päälähde. Salmberg kävi kirjeenvaihtoa useiden entisten oppilaidensa kanssa, mutta kirjeitä on säilynyt niukasti. Åbo Akademin kirjaston arkistossa on yhteensä 14 englannin- ja ranskankielistä kirjettä, jotka on osoitettu Augusta Lundahlille (9 kpl), Sophie Granfeltille (4 kpl) ja Charlotta af Schulténille (1 kpl). Kirjeet ovat päätyneet arkistoon osana eri sukujen arkistokokoelmia. Esimerkiksi af Schulténien suvun arkisto sisältää hyllymetreittäin monenlaista aineistoa, ja joukkoon on talletettu myös yksi Salmbergin kirje, jonka hän kirjoitti perheen tyttärelle. SLS:n arkistossa Helsingissä on viisi kirjettä, jotka Salmberg on kirjoittanut ranskaksi Fredrika Runebergille. Salmbergin itsensä vastaanottamia kirjeitä ei tiettävästi ole tallella. Säilyneistä kirjeistä varhaisimmat ovat vuodelta 1828, joten osa Salmbergin kirjeenvaihdosta on voinut tuhoutua jo Turun palossa (1827), jossa hän menetti silloisen kotinsa.

1800-luvun alussa kirjeenvaihto oli tärkeä suhteiden ylläpitämisen ja tiedonvaihdon muoto, johon säätyläiset kouliintuivat pienestä pitäen. Kirjoittamista säätelivät erilaiset tavat, normit ja yhteisölliset säännöt, jotka muuttuivat ajasta ja tilanteesta toiseen.⁵ Salmbergin kirjeissä toistuvat kohteliaat puhuttelut, toivotukset ja pahoittelut vastausten viipymisestä, mutta etenkin Augusta Lundahlille hän kertoo arkensa kuulumisista hyvinkin vapaamuotoisesti ja läheiseen sävyyn. Kirjeistä heijastuu seurapiirielämä tanssiaisineen, ja Salmberg ripottelee viesteihinsä paljon nimiä. Maarit Leskelä-Kärki luonnehtii kirjeitä lähdeyyppiksi, jossa ihmisten väliset suhteet eli relationaalisuus on erityisellä tavalla läsnä. Kirjeiden avulla voi tarkastella, miten yksilö näyttäytyy erilaisissa suhteissa ja miten hän toisaalta muovaa suhteitaan.⁶ Aineistoni suppeus tekee mahdolliseksi tarkan lähiluvun, ja sisällön lisäksi huomioin kirjeiden materiaalisuuden eli Salmbergin käsialan sekä hänen käyttämänsä sinetit ja kirjepaperin.

---

⁵ Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 13.

⁶ Leskelä-Kärjen mukaan relationaalisuus on yksi biografian keskeisistä piirteistä. Relationaalisuus liittyy elämäkerran kirjoittajan ja hänen päähenkilönsä suhteeseen sekä siihen, miten yksilö kytketään sosiaaliseen ympäristöönsä ja verkostoihinsa. Ks. Leskelä-Kärki 2014, 316.

Koska kirjeaineisto on rajallinen, hyödynnän lähteinä myös muuta Salmbergiin liittyvää aineistoa. Tähän aineistoon kuuluu yksi muotokuvamaalaus sekä Kansalliskirjaston digitaalisen arkiston tekstejä. Turun museokeskuksen kokoelmissa on Thomas Leglerin arviolta 1830-luvulla maalaama muotokuva Anna Salmbergista. Tätä maalausta (tai sen digitaalista kuvaa)⁷ analysoin kuva-analyysin keinoin. Anna Salmbergin liikkeitä ja koulun toimintaa kartoittaessani hyödynnän lisäksi kirkonkirjoja sekä Kansalliskirjaston digitaalista sanomalehtiarkistoa. Selvittämällä Salmbergin osoitteita henki- ja rippikirjoista selviää myös hänen talouteensa kuuluneen palvelusväen ja muiden asukkaiden nimiä, mikä on keskeistä tutkiessani Salmbergin sosiaalisia verkostoja.

Tutkielmani on henkilölähtöistä mikrohistoriallista tutkimusta, johon yhdistän liikkuvusteorian. Henkilölähtöinen tutkimus eroaa elämäkerrallisesta eli biografisesta tutkimuksesta siinä, että kohdehenkilön kautta pyritään analysoimaan laajempia ilmiöitä. Biografisessa tutkimuksessa pyrkimyksenä on ymmärtää ensisijaisesti toimijaa itseään. Käytännössä henkilölähtöinen ja biografinen tutkimus usein limittyvät, ja ero syntyy lähinnä tutkijan painotuksesta.⁸ Oma fokukseni on Anna Salmbergin henkilön sijaan hänen pensionaattinsa toiminnassa, verkostoissaan ja 1800-luvun alun liikkuvuudessa; niissä rakenteellisissa prosesseissa ja sosiaalisissa suhteissa, jotka ilmenevät Salmbergin elämässä.⁹ Olen silti kiinnostunut myös hänen kokemuksistaan, tunteistaan ja valinnan mahdollisuuksistaan.

Tutkimustani inspiroi Mimi Shellerin ja John Urryn kehittämä uuden liikkuvuuden paradigma (*new mobilities paradigm*). Teorian keskiössä on ajatus siitä, että liikkuvuus ei ole poikkeustila vaan normaalia ja jatkuvaa: se kuuluu yhteisöjen ja yhteiskuntien olemukseen.¹⁰ Uuden liikkuvuuden paradigmaa on hyödynnetty lähinnä nyky-yhteiskunnan ilmiöiden tutkimiseen, mutta jaan Taina Syrjämaan ja Janne Tunturin käsityksen, jonka mukaan liikkuvuus määrittää lukuisilla tavoilla myös 1800-luvun todellisuutta sekä modernisoituvaa Turku.¹¹ Aiemmin jopa pysähtyneinä pidettyjen vuosikymmenten tarkasteluun paradigma

---

⁷ Koko tutkielman työstämisen ajan Turun kaupunginmuseon kokoelmat on suljettu muuton vuoksi, joten en ole päässyt katsomaan alkuperäistä maalausta.

⁸ Hakosalo, Jalagin, Junila & Kurvinen 2014, 9.

⁹ Vrt. Isoaho-Nousiainen 2024. Oululaisen tervaporvarinrouva Jeanette Snellmanin (1817–1878) elämäntapaa tarkastelleessa tutkimuksessa henkilölähtöinen ja biografinen tutkimusote sulautuvat yhteen.

¹⁰ Tästä kiteytyksestä kiitän Leila Koivusta ja hänen keväällä 2024 Turun yliopistossa pitämäänsä luentosarjaa ”Maailma liikkeellä – näkökulmia liikkuvuuteen 1800-luvulta 2020-luvulle”. Koivusen 12.3.2024 pitämän luennon ansiosta sain idean tutkia Anna Salmbergin elämää liikkuvuuden näkökulmasta.

¹¹ Syrjämaa ja Tunturi 2021, 181. Ks. myös Salmi 2008, 33–42.

antaa kiinnostavan näkökulman. Liikkuvuuteen kytkeytyy tutkimuksessani yllirajaisuus, joka viittaa transnationaalisuuteen¹² eli valtioiden rajojen yli toimiviin yhteyksiin ja verkostoihin. Tarkastelen myös muunlaisia rajojen ylityksiä, sillä Anna Salmbergin elämässä liikettä tapahtuu niin sääty-, kieli- ja sukupuolirajojen kuin kaupunkien ja valtioiden rajojen ulkopuolelle. Aineistoni avulla on mahdollista valottaa hieman myös 1800-luvun alun oppikirjojen liikettä.

Menetelmällisesti nojaan analyttiseen lähilukuun. Ajattelen Hanna Järvisen ja Kimi Kärjen tapaan, että kulttuurihistoria itsessään on oma metodologiansa, erityinen tapa lukea kirjallisuutta.¹³ Lähilukemalla jäljitän aineistosta toistoja, poikkeuksia ja merkityksiä aina pienistä yksityiskohdista laajempiin yhteyksiin.¹⁴ Henkilö- ja mikrohistoriallinen metodi puolestaan antavat mahdollisuuden monenlaisten eri näkökulmien ja tutkimussuuntien yhdistämiseen.¹⁵ Tutkielmani ammentaa usealta tutkimuskentältä: koulutus- ja sivistyshistoriasta, sukupuolihistoriasta, materiaalsen kulttuurin tutkimuksesta sekä kirjeiden historiasta. Näkökulmia yhdistämällä ja erilaisia aineistoja ristiin lukemalla pyrin kontekstualisoimaan Anna Salmbergin elämää ja tarkastelemaan liikkuvuutta hänen elämänsä eri alueilla.

Kaikki historiantutkimus edellyttää eettistä harkintaa.¹⁶ Eettisiä kysymyksiä ei voi ohittaa, kun lähteenä on yksityinen kirjeenvaihto, jota ei koskaan tarkoitettu julkiseksi, arkistoon saati tutkijoiden käsiin päätyväksi. Salmbergin kirjeet ovat eloisia ja taitavasti kirjoitettuja, eivätkä ne sisällä arkaluontoisia asioita – ainakaan nykynäkökulmasta. Ne on kirjoitettu aikana, jolloin kirjeitä saatettiin lukea perhepiirissä ääneen. Silti Salmbergin paheksunta on helppo kuvitella. Eräässä vuoden 1828 kirjeessään Anna Salmberg kieltää Augusta Lundahlia kopiaimasta tekstiään: ”Olen pahoillani joutuessani lähettämään tämän tuherruksen (*scrawl*) sinulle, mutta en pysty kirjoittamaan parempaa tällä kertaa. Älä kopioi sitä!!! Se on

---

¹² Transnationaalisuus viittaa Tieteen termipankin mukaan ihmisten ja ihmisryhmien ylläpitämiin yllirajaisiin kulttuuriin, sosiaaliin, poliittisiin ja taloudellisiin suhteisiin valtioiden välillä. Antropologiasta lähtöisin olevaa transnationaalisuuden tutkimusta sovelletaan etenkin muuttoliikkeiden ja siirtolaisuuden tutkimuksessa. *Tieteen termipankki: Uskontotiede: transnationaalisuus*.

<https://tieteen termipankki.fi/wiki/Uskontotiede:transnationaalisuus> [luettu 18.1.2025].

¹³ Järvinen & Kärki 2005, 7.

¹⁴ Salmi 2022, 44–45. Salmen mukaan lähilukemisen käsite on peräisin kirjallisuustieteestä, josta se levisi historiantutkimukseen erityisesti 1990-luvulla, tosin sisällöltään erilaisena. Historiantutkimuksessa lähiluku kytkeytyy kontekstin rakentamiseen eikä pitäydy tekstin muodossa ja sisäisissä rakenteissa.

¹⁵ Lares ja Välimäki 2024, 352.

¹⁶ Historiantutkimuksen etiikasta ks. Lidman, Koskivirta & Eilola (toim.), 2017.

kauhistuttavan huono!”, Salmberg komentaa Lundahlia neljän huutomerkkin saattelmana.¹⁷ Rivit tuntuvat näpäytykseltä sormilleni. En voi pyytää Anna Salmbergin lupaa kirjeiden käyttöön, mutta ajattelen, että on tärkeää tehdä 1800-luvun alun naisen elämää näkyväksi ja ymmärrettäväksi. Valitsemalla Salmbergin kirjeenvaihdon tutkimuskohteeksi haluan kunnioittaa historiallisen henkilön elämäntyötä. Huolellisen kontekstoinnin ansiosta tutkimus menneisyyden ihmisestä pystyy kertomaan myös yhteisöstä ja yhteiskunnasta, jolloin on mahdollista ymmärtää historiaa ja nykyisyyttä paremmin.¹⁸

1.3 Aiempi tutkimus, keskeiset käsitteet ja työn rakenne

Anna Salmberg ei ole unohdettu historian henkilö. Hänestä on julkaistu oma artikkeli *Kansallisbiografiassa*, ja opettajana ja koulun perustajana hänet on huomioitu muun muassa Oscar Nikulan *Turun kaupungin historiassa 1809–1856* (1972). Salmberg nostetaan usein esille kirjailija Fredrika Runebergin yhteydessä, ja niin ovat tehneet myös Runebergista elämäkerran kirjoittaneet Merete Mazzarella (2007) sekä Karin Allardt Ekelund (1946). Salmberg mainitaan kirjallisuudentutkijoiden Kati Launiksen (2005) ja Heidi Grönstrandin (2005) väitöskirjoissa, jotka keskittyvät varhaisiin 1800-luvun kirjailijanaisiin. *Kirjojen kaipuu* -teoksessa (2024) Janne Tunturi kytkee Salmbergin tyttökoulun kiinnostavasti osaksi 1800-luvun alun lukukulttuuria ja kansainvälisyyttä.¹⁹ Salmbergin koulun vaiheita ovat kartoittaneet Henrik Swanljung ja Kari Appelgren *Aboa*-teoksen ansiokkaassa artikkelissaan (2004), joka auttoi minut Salmbergin kotiosoitteiden jäljille. Salmbergista itsestään ei ole kirjoitettu elämäkertaa, eikä hänen pensionaatistaan laajempaa tutkimusta, mikä johtuu todennäköisesti lähteiden niukkuudesta. Toisaalta elämäkertoja on perinteisesti kirjoitettu hallitsijoista, poliitikoista, taiteilijoista ja tieteen tekijöistä, eikä niinkään 1800-luvun alun säätyläisnaisista, olipa heidän vaikutuksensa koulutus- ja sivistyshistoriaan mikä hyvänsä.²⁰

Työni pohjautuu mikrohistorian ja 1960-luvulla alkaneen naishistorian perinteeseen. Olen inspiroitunut myös elämäkertatutkimuksesta, vaikka Anna Salmbergin elämänvaiheet eivät ole pääkohteeni. Tutkimukseni kontekstia rakennan nojaten säätyläistön, sukupuolen,

---

¹⁷ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 24.2.1828. Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. Alkuperäinen teksti kuuluu: ”I am sorry to send this scrawl to you but I am not able to write better this time. Don’t copy it!!! It is indeed monstrously bad!” Lundahl kopioi Salmbergin englanninkielisiä kirjeitä todennäköisesti kielitaitoaan harjoittaakseen.

¹⁸ Frigren 2017, 62–68. Vainio-Korhonen 2017, 29–47. Kirjeiden käytön etiikasta ks. Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 23–24. Historiantutkimuksen etiikasta ks. Lidman, Koskivirta & Eilola (toim.) 2017.

¹⁹ Tunturi 2024, 180–187.

²⁰ Caine 2010, 3–4.

koulutuksen ja 1800-luvun alun yhteiskunnan historiaan. Vuosisadan alkupuolen historiaan on perinteisesti kohdistunut ”kansallisromanttinen katse”, ja kiinnostus on rajautunut lähinnä yhteiskunnan hallinnolliseen ja poliittiseen eliittiin. Uudempi tutkimus on muuttanut käsitystä aikakaudesta pysähtyneenä välitulana ja laventanut näkökulmaa vallanpitäjien ulkopuolelle, mutta 1800-luvun alun naisista on silti tehty yllättävän vähän tutkimusta, edes silloin kun he ovat olleet aktiivisia poliittisesti tai taloudellisesti.²¹ Tästäkin syystä pidän Anna Salmbergin esiin nostamista merkityksellisenä.

Salmberg eli 1800-luvun alun sääty-yhteiskunnassa ja lukeutui aikakautensa hyväosaiseen väestöön eli säätyläisiin. Säätyläistö viittaa selvimmin aateliin, oppineisiin ja osaan porvaristoa, niin kutsuttuun herrasväkeen, joka erottautui elämäntavallaan rahvaasta. Käytännössä säätyläistö oli moninaisempi, ja ryhmän tarkkarajainen määrittely on vaikeaa, kuten Kaarlo Wirilanderin klassikkoteos *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1871* osoittaa. Koko Anna Salmbergin elinajan, 1700-luvun lopulta alkaen, meneillään oli yhteiskunnallinen murros, jonka kuluessa aateliston ja papiston välimaastoon syntyi uusi keskiryhmä. Tähän joukkoon valui alemmaa aatelistoa ja toisaalta nousi menestyviä talonpoikia ja käsityöläisiä.²²

Wirilanderin *Herrasväkeä* on vaikutusvaltainen kuvaus yhteiskunnan eliitin mentaliteetista²³ ja säätyläistön vähittäisestä muutoksesta sivistyneistöksi, mutta tutkimus sivuuttaa naisten toimijuuden ja vaikutusvallan lähes täysin.²⁴ Säätyläisnaisten historiaa olen ammentanut Kirsi Vainio-Korhosen teoksista *Sophie Creutzin aika* (2009) ja *Sofie Munsterhjelman aika* (2012), Topi Artukan väitöskirjasta *Tanssiva kaupunki* (2021) sekä teoksesta *Aatelin historia Suomessa* (2020). Vainio-Korhosen teokset ovat inspiroiva esimerkki fragmentaaristen lähteiden käytöstä elämäkerrallisessa tutkimuksessa, ja hänen esiin nostamansa Sofie Munsterhjelman oppimispäiväkirja kertoo ainutlaatuisella tavalla 1800-luvun alun tyttökoululaisen opinnoista. Pensionaattien toimintaa kartoittaessani hyödynnän myös Sisko Wilkaman varhaista tutkimusta tyttöjen koulutuksesta (1938). Vuosisadan alun

²¹ Einonen & Voutilainen (toim.) 2020, 22–25.

²² Wirilander 1974, Annola 2022, 11–12.

²³ Wirilander luonnehtii tutkimustaan sosiaalishistoriaksi, mutta mielestäni *Herrasväkeä* on vähintään yhtä paljon mentaliteettihistoriaa, vaikka käsitettä ei teoksessa käytetä ja mentaliteettien tutkimus teki läpimurron vasta vuosia kirjan ilmestymisen (1974) jälkeen. Mentaliteettien historia keskittyy yhteisesti jaettuun ja jopa tiedostamattomiin ajattelutapoihin. Alkusanoina Wirilander kuvaa tavoitteitaan näin: ”On pyrittävä entisten sukupolvien omista käsityksistä lähtemällä vaistoamaan ne suureksi osaksi tiedostamattomat toimintayllikkeet, joiden tuloksena ovat olleet yhteiskuntaelämän kulloisetkin muodot.” Ks. Wirilander 1974, 11.

²⁴ Naisnäkökulman puuttumiseen on kiinnittänyt huomiota myös Topi Artukka, 2021, 34–36.

yhteiskuntahistoriaa valottavat Kristiina Kalleisen *Valtioaamun aika* (2023) sekä Piia Einosen ja Miikka Voutilaisen toimittama *Suomen sodan jälkeen* (2020).

Tutkimukseni seuraa Anna Salmbergin elämää pääosin kronologisesti. Toisessa luvussa kartoitan hänen elämänvaiheitaan ennen pensionaatin perustamista 1824 ja rakennan työni historiallista kontekstia. Sääty-yhteiskunnassa syntyperä ja sosiaaliset suhteet määrittivät voimakkaasti ihmisen asemaa, joten Salmbergin taustan tunteminen on oleellista. Tietääkseni Salmbergin työskentelystä kotiopettajana Björkbodan kartanossa 1810-luvulla ei ole aiemmin kerrottu missään. Juuri mitään ei tiedetä myöskään hänen oleskelustaan Vuojoen kartanossa, jota hallitsi Klinckowströmin aatelistiperhe. Kolmannessa luvussa tarkastelen Anna Salmbergin pensionaatin toimintaa. Neljännessä luvussa analysoin Salmbergin muotokuvaa ja käsittelen seurapiirien, tavaroiden ja tiedon liikkuvuutta. Samalla tuon esiin uutta tietoa 1800-luvun alun naisista, jotka päättivät omaisuudestaan ja elämänvalinnoistaan hyvin itsenäisesti. Tutkielman lopuksi liikutaan Laukon ja Jullaksen kartanoihin, joilla oli keskeinen osa Salmbergin elämässä. Tutkimukseni keskeisiä käsitteitä liikkuvuuden, ylijärjestyksen ja säätyläisyyden lisäksi ovat sukupuoli, seurapiiri, sosiaaliset verkostot ja monikielisyys. Näitä käsitteitä avaan tarkemmin seuraavassa pääluvussa alkuperäisaineiston valossa.

2 Keisariajan säätyläiset liikkeellä

2.1 Nuori säätyläisnainen Kööpenhaminasta

Ensimmäinen alkuperäislähteistä löytämäni merkintä Anna Salmbergista on vuodelta 1808. Silloin rouva ”Anna Brinck” ja hänen aviomiehensä, kauppalaivan kapteeni Arvid Abraham Salmberg ilmaantuvat Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirjaan. Pariskunnan osoitteeksi on merkitty ”Slotts förra Prästegård” eli linnan entinen pappila, numero 74. Ehtoollisella he ovat käyneet 18. joulukuuta.²⁵ Lähteet eivät kerro, missä pariskunta oli tavannut toisensa tai avioitunut. Liiton kuitenkin täytyi olla tuore, sillä rouva Salmberg oli vuonna 1808 vasta 20-vuotias.

Kirjallisuuslähteiden antamat tiedot Anna Salmbergin taustasta ja syntyperästä ovat vähäisiä ja ristiriitaisia. Tietävästi hän oli syntynyt Kööpenhaminassa, mutta varmuutta kasvuympäristöstä ei ole. Usein kerrotun tarinan mukaan Salmberg varttui Karibian saarilla, toisen käsityksen mukaan hän oli syntyperältään englantilainen ja villeimmän huhun mukaan Martinique-saarella syntynyt kreoli.²⁶ Ajatus Anna Salmbergin lapsuudenperheen vaivalloisesta merimatkasta Karibialle ei ole niin yllättävä kuin miltä se saattaa kuulostaa. Tanskan Länsi-Intiaan kuului vuosina 1672–1917 lähes 70 tuliperäistä saarta, ja plantaasien perässä saarille todella muutti tanskalaisia siirtolaisia, joskin vain vähän.²⁷ Tor Carpelanin *Åbo donatorer* -teokseen (1910) on lisätty jälkihuomautus, jonka mukaan Anna Salmbergin isä olisi passinkirjoittaja Andreas Brinch Kööpenhaminan Tolbodenista, ja äiti tämän toinen vaimo Maria Holm. Carpelanin lisäyksen mukaan isä kuoli jo 1790, jättäen perheen varattomaksi.²⁸ *Biograafisia tietoja* -kirjan (1896) mukaan Anna Salmberg ”muutti lapsena äitinsä ja isäpuolensa kanssa Länsi-Intian saariin”, jossa isäpuolella oli plantaasi. Samassa

²⁵ Rippikirjoissa Arvid Salmbergin titteliksi on kirjattu kofferdikapteeni (tässä ”koffardie kapten”) tai coopwardie-kapteeni, mikä tarkoittaa kauppalaivan kapteenia. Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1804–1809, AP I, Aa2:7, s. 484, SSHY.

²⁶ Tor Carpelanin (1910, 84) ja *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla* -kirjan (1896, 147) mukaan Salmberg muutti lapsena Länsi-Intiaan vanhempiensa kanssa. Jälkimmäisessä vanhemmat täsmennetään äidiksi ja isäpuoleksi. Henrik Swanljung ja Kari Appelgren ovat lisäksi nostaneet esiin lähteitä, joissa Anna Salmberg esitellään syntyperältään englantilaisena tai Martinique-saarella syntyneenä. Maininta Salmbergin englantilaisuudesta löytyy Alexandra Gripenbergin kirjoittamista Fredrika Runebergin ja Augusta Walleniuksen pienoiselämäkertoista (1892, 66), Helena Westermarckilta (1913) sekä Gunnar Castrénin Maria Prytz-elämäkerrasta (1939). Svante Dahlströmin mukaan Salmberg oli syntynyt Martinique-saarella, ja Herman Avellan väittää hänen olevan Martinique-saarella syntynyt kreoli. Ks. Swanljung & Appelgren 2004, 33.

²⁷ Nykyisin saaret kuuluvat Yhdysvaltojen Neitsytsaariin. Jos Anna Salmberg todella olisi varttunut Tanskan Länsi-Intiassa, hänen elämänsä vaiheensa punoutuisivat kolonialismin historiaan. Saarilla kukoistivat sokeriin perustuva plantaasitalous sekä orjakauppa. Ks. Aaltonen & Sivonen 2019, 53.

²⁸ Carpelan 1910, 232. Ks. myös Swanljung & Appelgren 2004.

muistitietoon perustuvassa pienoiselämäkerrassa kerrotaan kiehtova anekdootti nuoresta Anna Salmbergista, joka Länsi-Intiassa asuessaan näki Pohjolan talvimaisemaa esittävän taulun:

– – hänen (Anna Salmbergin) katseensa kiintyivät tähän hänelle kummalliseen näkyyn. ”Silloin en aavistanut”, sanoi hän myöhemmin, ”että minä kaukana pohjoisessa tulisin viettämään suurimman osan elämäni”.

Annan kerrotaan tavanneen saarille purjehtineen merikapteeni Salmbergin, avioituneen tämän kanssa ja seuranneen kapteenia Suomeen.²⁹ Asiakirjalähteiden puuttuessa varmaa on ainoastaan, että he menivät naimisiin ja saapuivat 1800-luvun alussa Turkuun. Käsitystä Anna Salmbergin taustasta hämärtää entisestään anekdootti, jonka hän kertoi Fredrika Runebergille kirjeessään vuonna 1833. Salmberg mainitsee kohdanneensa Suomessa ensi kertaa Yhdysvaltojen amerikkalaisen, joka palautti hänen mieleensä ”maan ja kansakunnan, jossa olen viettänyt elämäni onnellisimmat päivät. Sille (USA:lle) olen velkaa osan koulutuksestani”.³⁰

Siirtolaisuutta käsitellään usein julkisuudessa varsin historiattomana ilmiönä, joka vaikuttaa syntyneen vasta lähimenneisyydessä. Muuttoliikkeitä tutkineen Leslie Page Mochin mukaan siirtolaisuus oli kuitenkin jo varhaismodernilla ajalla keskeinen osa yhteiskuntien rakenteita.³¹ 1700-luvulla siirtolaisuuteen suhtauduttiin myönteisesti ja ihmisiä suorastaan kannustettiin muuttamaan Eurooppaan. Nykymuotoinen, massamittainen ja valtioiden ohjailema siirtolaisuus syntyi imperialismin aikana 1800–1900-luvuilla.³² Perinteisesti muuttoliikkeitä on tutkittu kvantitatiivisilla menetelmillä, taloudellisista ja poliittisista näkökulmista, jolloin siirtolaisten ajateltiin muuttavan työmahdollisuuksien perässä, epävakaiden olojen kuten sodan ajamana. Työntö- ja vetoteoria ei huomioi tunteita – esimerkiksi rakkautta – tai avioliittoa liikkuvuuden syynä, saati perhetaustan merkitystä ja päätöksenteon monimutkaisuutta, kuten Maija Ojala-Fulwood huomauttaa.³³ Anna Salmberg saapui Suomeen mitä ilmeisimmin avioliiton, ehkä myös rakkauden vuoksi. Jos siirtolaisuus on pakon sanelemaa, se voi aiheuttaa suurta puutetta ja kärsimystä, mutta Salmbergin muutto Suomeen viittaa pikemminkin etuoikeutettuun säätyläisasemaan.³⁴

²⁹ *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla* 1896, 147–148.

³⁰ Anna Salmbergin kirje Fredrika Runebergille 31.8.1833, SLSA. Suomennos Swanljung & Appelgren 2004, 34.

³¹ Moch 2003.

³² Ricciardi 2020, 45–48. Ks. myös Brandt 2025.

³³ Ojala-Fulwood 2021, 107–108.

³⁴ Vrt. Sheller & Urry 2006, 213.

Arvid Abraham Salmberg oli syntynyt Sauvossa vuonna 1773. Anna Salmbergin kanssa Turkuun asettuessaan hän oli 35-vuotias, epäilemättä maailmaa jo paljon nähnyt kauppalaivan kapteeni. Arvid tuli vauraasta säätyläissuvusta. Hänen äitinsä oli Sauvon Lautkankareen (Lautkangar) ratsutilan tytär Hedvig Wessman (1731–1789), jolla oli aateliset sukujuuret. Isä oli samassa kylässä sijaitsevan Iso-Mäkipään rusthollari, talouskomissaari Abraham Salmberg (1729–1789).³⁵ Molemmat vanhemmat kuolivat Arvid Salmbergin ollessa 16-vuotias.³⁶ Merimiehen ura oli tuon ajan Sauvossa verraten harvinainen, muttei aivan tavaton. Kansainvälinen merenkulku oli vilkastunut 1700-luvulla, ja Ruotsin ajan lopulla Sauvossa laskettiin olevan puolitusinaa merimiestä, jotka saattoivat päätyä kaukaisiin maihin. Erään aiemmin muonarenkinä tunnetun sauvolaisen, merille tyystin kadonneen Henrik Franckin huhuttiin palvelevan Itä-Intian laivalla.³⁷ Arvid Salmbergin merimatkoista olen toistaiseksi löytänyt vain yhden jäljen. Vuoden 1805 lokakuussa kapteeni ”AA Salmberg” Turusta seilasi tupakkalastin kanssa Amsterdamista Kööpenhaminaan, mikä merkittiin Juutinrauman tullin asiakirjoihin.³⁸

Missä ikinä Anna ja Arvid Salmberg kohtasivat ja avioituivat, he asettuivat Turun linnan entiseen pappilaan murroksen aikana. Vuonna 1808 Ruotsin valta oli väistymässä Venäjän laajenevan keisarikunnan tieltä. Alkuvuonna Ruotsin armeijan sotaväki vetäytyi kaupungista. Oma väki poltti saaristolaivaston tykkiveneet ja varastot Turun linnan edustalla, sillä omaisuutta ei haluttu jättää venäläisten haltuun. Turkulaiset porvarit päättivät olla tekemättä vastarintaa miehittäjille, jotta kaupunki ja kauppiaiden varastot säästyisivät hävitykseltä. Maaliskuussa, kun lähes kaksituhatta venäläistä sotilasta marssi Turkuun, he saattoivat marssia rauhanomaisesti.³⁹

---

³⁵ Sauvon seurakunnan arkisto, syntyneiden ja kastettujen luettelot 1736–1796, I Ca:2, s. 360, SSHY. Äiti Hedvig Wessman oli syntyisin Mouhijärveltä. Hänen äitinsä oli aatelinen Anna Margareta Munsterhjelm ja isä Sauvon Lautkankareen ratsutilan omistajaksi tullut Isak Wessman (1696–1764). Hedvig Wessmanin äidinisä oli Turun hovioikeuden varapresidentti, vuonna 1726 aateloitu Anders Munsterhjelm. Arvidin isä Abraham Salmberg kunnostautui talouskomissaarina, joka vuonna 1769 julkaisi hyödyn aikakautta erinomaisesti kuvastavan kirjan. *Frenckellin kustantamon painaman kirjan nimi kuuluu lyhykäisyydessään: ”Yxi selkiä ja päälle luotettava paino-kirja. Jonga jälkeen jocainen huonen-haldia taitaa painaa caicki hänen tarppensa, willaisisa lijnaisisa nijn myös puunwillaisisa langaisa. Ulosannettu yhteisen cansan hyödytyxexi ensin ruotzin kielellä kirjoitettu ja Stockholmsa prändätty Cuningallises kirjan prändistä (sic) 1759. Mutta nyt suomexi kääty Abraham Salmbergildä oeconom. comiss. jonga kustannuxella tämä myös prändätty on”.*

³⁶ Sauvon seurakunnan arkisto, kuolleiden ja haudattujen luettelot 1698–1859, I F:1, SSHY. Hedvig Wessman kuoli helmikuussa 1789 ja Abraham Salmberg saman vuoden toukokuussa.

³⁷ Alifrosti 1990, 263.

³⁸ Rigsarkivet, København, Øresunds toldkammarets arkiv 1624–1857, Øresunds skibsliste boger 1800–1850, sukuhaku.genealogia.fi [luettu 4.4.2025].

³⁹ Laaksonen 2007, 99.

Pariskunta Salmbergin yhteisestä kielestä ei ole varmuutta. Lähteet eivät kerro, osasiko Anna Salmberg ruotsia jo Turkuun saapuessaan, vai oppiko hän sen Suomessa. Englantia on arveltu hänen äidinkielekseen, ja kirjeidensä perusteella hän hallitsi sen hyvin. Myöhemmin hän opetti oppilailleen myös saksaa ja ranskaa. Todennäköisesti myös kapteeni Arvid Salmberg oli monikielinen. Rannikkokaupunkien satamat olivat kaupunkien kansainvälisimpiä paikkoja, ja 1800-luvun mittaan lisääntynyt liikkuvuus vahvisti monikielisyyttä entisestään.⁴⁰ Charlotta Wolffin mukaan ruotsinkieliseltä eliitiltä odotettiin kielitaitoa, johon kuuluivat saksa, ranska ja englantia, joskus myös venäjä tai italia.⁴¹ Siirtolaisena Turkuun saapunut tanskalaissyntyinen säätyläisnainen ja kauppalaiivan kapteeni näyttäytyvät kansainvälisenä pariskuntana, ja ainakin Anna Salmbergin arkeen monikielisyys kuului lähtökohtaisesti. Lähteeni eivät kerro, ennättikö pari solahtaa Turun 1800-luvun alun seurapiireihin.

Salmbergien oleskelu Turun linnan entisessä pappilassa jäi lyhyeksi. Arvid kuoli Turussa jo kesällä 1809.⁴² Kaksi kuukautta hänen kuolemansa jälkeen allekirjoitettiin Haminan rauhansopimus, joka irrotti Suomen Ruotsista ja liitti sen Venäjän keisarikuntaan. Anna Salmberg ei koskaan mennyt uusiin naimisiin eikä palannut juurilleen – missä ikinä ne olivatkaan. Hän ryhtyi rakentamaan elämäänsä pienessä, pohjoisessa suuriruhtinaskunnassa, joka oli yhtä uusi kuin Annan itsenäinen elämä. Salmberg eli suurimman osan elämästään Turussa, jossa hän myös kuoli. Kirkonkirjoihin Anna merkittiin elämänsä loppuun asti kofferdikapteeni Salmbergin leskenä.

Puolison kuolema teki Anna Salmbergista itsenäisen myös juridisesti. Avioliiton solminut nainen oli vuoden 1734 lain mukaan aviomiehensä edusmiehisyyden alainen, eli kuten asia lain naimakaarella muotoillaan: ”Sitten cuin mies ja waimo yhteen wihityt owat, nijn on mies waimons oikia edeswastaja, ja mahta etziä ja wastata hänen puolestans: Waimo seura myös miehens säätyä ja tilaa”.⁴³ Aviovaimo siis seurasi miehensä säätyä ja asemaa, eikä ollut täysivaltainen omaisuuteen tai yhteiskunnallisiin asioihin liittyvissä kysymyksissä.⁴⁴

⁴⁰ Osterhammel 2014, 280–282.

⁴¹ Wolff 2016, 106–107, 114–115. Ks. myös Syrjämaa & Tunturi 2021.

⁴² Turun tuomiokirkkoseurakunnan arkisto, ruotsalaisen seurakunnan kuolleiden luettelo 1804–1832, AP I Eb2:3, s. 30–31, SSHY.

⁴³ Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki: Naimisen Caari 1–10. Koko laki on julkaistu Agricolaverkko-sivustolla <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/index.html> [luettu 18.1.2025].

⁴⁴ Vuonna 1734 säädetty laki ei kuitenkaan asettanut aviovaimoa holhouksenalaisen alaikäisen asemaan. Kirsi Vainio-Korhosen mukaan lain henki pikemminkin oli, että nainen pystyi toimimaan omaisuuden kanssa järkevästi ja myös suojelemaan etujaan tarvittaessa. Aviovaimo saattoi itse antaa suostumuksensa kiinteän omaisuutensa myyntiin, ja aviopuolisot tekivät keskinäisiä omaisuusjärjestelyjä usein myös vaimon eduksi. Niinpä ”varhaismodernin naisen taloudellinen asema oli monisyisempi kuin mitä moni aikaisempi tutkimus on antanut ymmärtää”. Ks. Vainio-Korhonen 2012, 157.

Aviomiehen kuolema muutti tilanteen, sillä leski sai hoitaa talousasiansa itse. Varattomat lesket olivat taloudellisesti riippuvaisia sukulaisistaan, kuten naimattomat naisetkin. Anna Salmbergilla ei todennäköisesti ollut oman tai edes aviomiehensä sukupiiriin kuuluvaa perhettä, jonka kotitalouteen hän olisi voinut asettua asumaan ja auttelemaan. Leskeksi jääminen sysäsi Salmbergin uudelleen liikkeelle. Seuraavan noin kymmenen vuoden ajan hän elätti itsensä kotiopettajana ja seuraneitinä ensin Björkbodan ja sen jälkeen Vuojoen kartanoissa.

Sukupuoli kytkeytyy säätyyn, valtaan ja liikkuvuuteen, niihin mahdollisuuksiin, joita Anna Salmbergilla oli. Sukupuoli on sosiaalinen ja kulttuurinen konstruktio, jota on historian saatossa käsitteellistetty eri tavoin. Salmberg eli 1800-luvun alun sääty-yhteiskunnassa, jonka käytännöissä sukupuolen rakentaminen ja sukupuolittava valta olivat keskeisiä. Anne Ollilan mukaan sääty-yhteiskunta pohjautui hierarkiseen järjestelmään, joka erotteli yhteiskuntaryhmät toisistaan, ja lisäksi sukupuoliero loi omanlaisensa hierarkian kunkin säädyn sisälle.⁴⁵ Salmbergin kirjeet välittävät kuvaa maailmasta, jossa tyyli, käytös sekä pukeutuminen rakentavat ja ilmaisevat sukupuolta ja arvoasemaa erityisellä tavalla.

Sukupuolen moninaisuus kuului epäilemättä myös 1800-luvun alun Suomeen, mutta aineistossani tämä ei tule näkyviin. Seurapiirit, joissa Anna Salmberg liikkui, piirtyvät ”miesten ja naisten välisenä näyttämönä”, kuten Topi Artukka on luonnehtinut 1800-luvun alun Turun seurapiiriä.⁴⁶ Puhun tutkimuksessani naisista ja miehistä tiedostaen, että kaikki identiteettikategoriat ovat joustavia ja niiden määrittely sidoksissa omaan aikaansa ja kulttuuriinsa. Jean Lukkarinen on perustellusti kysynyt, voidaanko historian henkilön sukupuoli määritellä ”oikein”, jos emme tiedä hänen omaa kokemustaan siitä.⁴⁷ Leskenä Anna Salmberg eli monin tavoin aikakautensa ”miehen elämää” johtaessaan omaa talouttaan ja myöhemmin pensionaattiaan. Arkensa ja kotinsa hän jakoi vuosikymmenten ajan naisten, etenkin opettaja Carolina Högmanin, eikä aviomiehen kanssa. Sukupuoli(rooli) ei ollut sääty-yhteiskunnassakaan lukittu ja liikkumaton.

2.2 Kotiopettaja Björkbodan kartanossa

”Kotiopettajattaria en tässä ota lukuun, he olivat siihen aikaan välttämättömiä ja heitä oli usein mukana yhtä monta kuin nuoria tyttöjäkin – –”. Näin kirjoittaa Anders Ramsay (1832–

---

⁴⁵ Ollila 2007, 60.

⁴⁶ Artukka 2021, 35.

⁴⁷ Jean Lukkarisen luento Kulttuurihistorian nykypäivä -kurssilla Turun yliopistossa 17.1.2025.

1910) tunnetuissa muistelmissaan, joissa hän kuvaa lapsuuttaan ja nuoruuttaan. Sitaatissa Ramsay, entinen ruukinpatruuna ja liikemies, muistelee Louhisaaren aristokraattista kartanoa ja sen vieraita, joiden ”suonissa virtasi kaikkein sinisintä verta”.⁴⁸ Samalla hän paljastaa katseensa kotiopettajiin. He olivat välttämättömiä mutta kuuluivat arkeen niin itsestään selvästi, ettei heihin varsinaisesti kiinnitetty huomiota – ainakaan siinä määrin, että yhdenkään nimeä olisi ollut tarpeen mainita.

Anders Ramsay oli 44 vuotta Anna Salmbergia nuorempi, eikä Salmberg esiinny hänen muistelmissaan. Heitä kuitenkin yhdisti Björkbodan ruukinkartano, jossa Ramsay vietti lapsuutensa kesät ja jonka hän vuonna 1855 peri ruukkeineen päivineen. Muistelmiensa alussa Ramsay kertoo Björkbodan elämästä aikana, jolloin ei itse ollut vielä syntynytäkään. Sattumalta hän samalla piirtää kuvaa ajasta, jolloin Anna Salmberg työskenteli kotiopettajana samaisessa kartanossa sekä juuri niistä ihmisistä, joiden kanssa Salmberg oli tekemisissä. Anders Ramsayn äiti oli aatelissukuinen Charlotta af Petersén (1800–1868), ja kaikesta päätellen Salmberg opetti Björkbodassa 1810-luvun alussa juuri nuorta Charlottaa.

En ole löytänyt kirjallisuuslähteitä, jotka kertoisivat Anna Salmbergin vuosista kotiopettajana Björkbodassa. Asia paljastui Turun ruotsinkielisen seurakunnan rippikirjamerkinnän kautta. Vuoden 1816 rippikirjaan Salmbergin tulopaikaksi on kirjattu Dragsfjärd, josta hänen ilmoitetaan saapuneen Turkuun 29. syyskuuta.⁴⁹ Tämän perusteella tarkistin Dragsfjärdistä syyskuussa 1816 muuttaneiden luettelon, jossa Salmbergin kerrotaan muuttavan pois Björkbodasta.⁵⁰ Selaamalla Dragsfjärdin rippikirjasta kaikki Björkboda-alkuiset paikat löysin lopulta Anna Salmbergin ruukinkartanon (Björkboda Bruk) asukkaiden joukosta. Hänen nimensä on merkitty rippikirjaan heti isäntäperheestä seuraavana.⁵¹ Löytö on tärkeä, sillä se muuttaa käsitystä Anna Salmbergin kotiopettajavuosista ja lähtökohdista. Kun niukat kirjallisuuslähteet kertovat Salmbergin elättäneen itsensä kotiopettajana maaseudulla, syntyy mielikuva hieman yksinäisestä puurtajasta, joka kenties joutuu tasapainoilemaan säätyasemansa rajoilla ja kiertämään perheestä toiseen. Tosiasiassa Salmberg asui yhdessä Suomen vauraimmista kartanoista ja toimi opettajana ylhäisaatellisessa perheessä, jolla oli yhteydet venäläiseen aristokratiaan asti. Hän tuskin joutui tinkimään Björkbodassa ainakaan säädynmukaisuudesta.

---

⁴⁸ Ramsay 1966, 317.

⁴⁹ Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1812–1831, s. 56–57, SSHY.

⁵⁰ Dragsfjärdin seurakunnan arkisto, muuttaneiden luettelot 1803–1862, I Ba:1, Digihakemisto.

⁵¹ Dragsfjärdin seurakunnan arkisto, rippikirjat 1812–1820, I Aa:5, Digihakemisto.

1810-luvun alussa, jolloin Salmberg rippi- ja henkikirjojen mukaan asui Björkbodassa, kartanoa hallitsi Petersénin aatellisperhe.⁵² Vuorineuvos Wolter af Petersén ”omisti Taalin ja Björkbodan tehtaat ja kaikki niihin kuuluvat tilukset Kemiössä, ja häntä pidettiin yhtenä Suomen rikkaimmista miehistä”, kuten Ramsayn muistelmien alkusanoissa kerrotaan.⁵³ Keisari Aleksanteri I aateloï Petersénin vuonna 1810, ja samana vuonna tämä sai vuorineuvoksen arvonimen. Juuri noihin aikoihin Anna Salmberg saapui perheen palvelukseen. Björkbodan silloinen emäntä, Charlotta Hästesko af Målagård, oli vielä aviomiestäänkin ylhäisempää sukua, sillä hän oli aatelin molempien vanhempiensa puolelta. Charlotan äiti oli Beata von Morian. Isä oli eversti Johan Henrik Hästesko, tunnettu Anjalan liiton mies ja upseerikapinan osallistujista ainoa, joka teloitettiin.⁵⁴ Ramsayn muistelmat eivät kuvaa historian tapahtumia sellaisina kuin ne todellisuudessa tapahtuivat. Hän kertoo oman lähisukunsa tarinoita, mutta muistitieto on aina subjektiivista, valikoitua ja yksilön kokemuksen kautta välittyntä.⁵⁵ Mielestäni muistelmat antavat silti hyvän kuvan 1800-luvun aatelisten elämäntavasta ja hierarkisesta tapakulttuurista.

Björkbodan vuoden 1811 henkikirjassa Anna Salmbergin titteliksi on merkitty ”gouvernanten” eli kotiopettaja. Todennäköisesti hän opetti tuolloin 10-vuotiasta Charlotte af Peterséniä. Sisarusjoukkoon kuuluivat myös Charlottea vuotta nuorempi Jan Adam sekä 6-vuotias Wolter.⁵⁶ Aateli- ja säätyläistyöt oppivat 1800-luvun alussa luku- ja kirjoitustaidon useimmiten kotona perhepiirissä. Tyttöjen koulutus oli perheiden yksityisasiä ja täysin vanhempien vastuulla. Etenkään aatelistapsia ei haluttu kouluihin rahvaan sekaan, joten varakkaat perheet palkkasivat kotiopettajan, joka sai mieluusti olla syntyperältään ranskalainen.⁵⁷ Mäkeläisen mukaan Suomen säätyläisperheissä palveli ranskalaisia kotiopettajia 1700-luvun jälkipuoliskolla, sillä tällä tavalla ranskan kielen ja hienostuneiden käytöstapojen arveltiin juurtuvan lapsiin parhaiten. Vain rikkaimpien rahat riittivät ranskalaiseen opettajaan, joten kotiopettajina palveli myös nuoria ylioppilaita, maistereita ja mamselleja.⁵⁸

---

⁵² Dragsfjärdin seurakunnan arkiston vuosien 1812–1820 rippikirjassa Anna Salmbergin nimi on kirjoitettu muodossa ”Enkefru Anna Sahlenberg”. Vuosien 1811 ja 1812 henkikirjassa mainitaan ”gouvernanten Anna Salmberg”, joten rippikirjaan on eksynyt kirjoitusvirhe. Ks. *ibid.*

⁵³ Ramsay 1966, 5. Alkusanat on kirjoittanut J. J. Huldén.

⁵⁴ Jäntti, Vesa-Pekka: Petersen, Wolter. Suomen talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008– [viitattu 3.2.2025].

⁵⁵ Rossi 2012, 49–81.

⁵⁶ Turun ja Porin läänin henkikirjat, T:3, 1811, Digihakemisto.

⁵⁷ Vainio-Korhonen 2012, 36.

⁵⁸ Mäkeläinen 1972, 68–69.

Aatelistyttöjen koulutus painotti seura- ja perhe-elämässä vaadittuja taitoja opillisen sivistyksen sijasta. Miellyttävä, säädynmukainen käytös oli keskeistä. Kotiopettajien ohjauksessa tytöt oppivat etenkin kieliä – ranskaa, saksaa ja englantia – sekä muita seuraelämässä tarvittavia taitoja kuten soittamista, tanssimista, piirtämistä ja seurustelutaitoja. Myös uskontoa, maantietoa ja historiaa arvostettiin. Aatelistyttöjen oli tärkeää harjaantua kirjeiden kirjoittamiseen sekä suuren talouden johtamiseen. Kirjeiden kirjoittamisen taito oli yksi aatelisnaisten tekemän sukutyön edellytyksistä. Sukutyö tapahtui aatelispiirien verkostoissa, ja sen tavoitteena oli sukuyhteyksien ylläpitäminen, kasvattaminen sekä avioliittojen solmiminen. Kirjeenvaihdon lisäksi sukutyön keinoja olivat vierailut ja lahjojen antaminen. Tämä kaikki oli pitkälti aatelisnaisten vastuulla. Sukutyön tekemiseen ja vastavuoroisuuteen opittiin pienestä pitäen.⁵⁹

Salmberg pääsi nauttimaan Björkbodan kukoistavista vuosista. Ramsayn mukaan ruukinkartanosta tuli ”Turun seurapiirien kokoontumispaikka, ja ennen pitkää Björkboda oli yhtä kuuluisa erinomaisesta ruokapöydästään ja hyvin varustetusta viinikellaristaan kuin sen isäntäväki herttaisuudestaan ja suuresta vieraanvaraisuudestaan”.⁶⁰ On todennäköistä, että Anna Salmberg Björkbodassa asuessaan vieraili myös Perniön Melkkilässä, eversti Hästeskon lesken Beata von Morianin kodissa. Ramsayn mukaan leskeä kunnioitettiin pitäjässä, ja vieraat noudattivat ”Melkkilän hovissa” juhlavaa etikettiä:

Jos tulija oli aatelinen rouva, isomummi (Beata von Morian) ojensi hänelle kätensä ja osoitti hänelle paikan sohvasta. Porvarisnaisen tai papinrouvan piti sitä vastoin ensin suorittaa kolme syvää ja siroa niausta ja suudella sitten ”hänen armonsä” hameenlievettä ja kättä, minkä jälkeen tulija sai istuutua selkänöjattomalle tuolille. Puhutellessaan näitä aatelittomia rouvia ja mamselleja isomummi ei koskaan maininnut heidän nimeään eikä titteliään, vaan sanoi yksinkertaisesti ”rakas hän” (”min kära hon”) tai suorastaan ”pieni hän” (min lilla ”hon”) aina asianomaisen arvosta ja asemasta riippuen, sillä hän luokitteli tarkasti eri henkilöt. Se ei loukannut ketään eikä pelottanut ketään suorittamasta tervehdyskäyntejään – –.⁶¹

Anna Salmbergin täytyi hallita tämänkaltaiset aatelispiirien etikettisäännöt jo Björkbodaan tullessaan, sillä kotiopettajat opettivat myös seurapiireissä käyttäytymistä.

Björkbodan iloinen elämä katkesi kuolemantapauksiin. Petersénien nuorin poika Wolter kuoli vuonna 1813 vain 7-vuotiaana. Seuraavana vuonna kuoli hänen kolmetoistavuotias

⁵⁹ Ijäs 2020, 347, 356.

⁶⁰ Ramsay 1966, 29.

⁶¹ Ramsay 1966, 50.

isoveljensä Jan Adam Turussa. Lasten menettäminen heijastui perheen koko loppuelämään, ja Ramsayn muistelmat välittävät kuvan äiti Charlotta af Petersénin pitkäaikaisesta masennuksesta tämän jälkeen. Ramsayn mukaan tämän talttumaton tuska jatkui vuosikausia, eikä koskaan hävennyt kokonaan.⁶² Lähteet eivät kerro, mikä oli Anna Salmbergin rooli surutalossa. Todennäköisesti se liittyi tytär Charlotten hyvinvoinnin turvaamiseen. Rippikirjan mukaan Salmberg pysyi Björkbodassa yli vaikeimpien vuosien. Kuopuksen kuolinvuoden kesällä Salmberg on käynyt ehtoollisella isäntäväkensä kanssa, ja ehtoollismerkintä on myös vuosilta 1815 ja 1816.⁶³

Kun Charlotte oli noin 16-vuotias, hänet lähetettiin pensionaattiin Tukholmaan. Oletettavasti tarkoituksena oli viimeistellä kasvatus, jonka hän oli saanut kotoaan ja kotiopettajatar Salmbergilta. Todennäköisesti pyrkimys oli myös tarjota tytölle elämäniloisempi ympäristö. Mitä ilmeisimmin Anna Salmbergin pesti Björkbodassa päättyi tässä vaiheessa. Salmbergin nimi löytyy Dragsfjärdistä muuttaneiden luettelosta 27. syyskuuta 1816.⁶⁴ Hän muutti joksikin aikaa Turkuun, osoitteeseen Pohjoiskortteli 16. Samassa korttelissa asui perheineen Nils Wong, jonka puoliso Maria Augustin oli ruukinpatruuna Augustinin tytär. Mahdollisesti Salmberg vuokrasi huoneensa juuri Augusteineilta, sillä hänen välinsä perheeseen olivat läheiset.⁶⁵ Maria Augustin on jäänyt historiaan menestyneenä turkulaisena kauppiana. Hän harjoitti isältään perimäänsä puotikauppaa, ja lisäksi hänellä oli kapakointioikeudet.⁶⁶ Kiintoisaa on, että Pohjoiskorttelissa Anna Salmbergin naapurissa asusti rippikirjan mukaan myös englannin kielen taitoinen ”engl. språkmästaren magister” Nils Hultén. Kahden englantia puhuvan naapuruus on kiinnostava yksityiskohta. 1800-luvun alun Turku oli kansainvälinen ja monikielinen kaupunki, mutta englannin asema oli vielä tässä vaiheessa marginaalinen. Se oli nouseva kieli, joka sai Turussa vahvemman aseman 1840-luvulta alkaen, kun teollisuus ja siihen liittyvä liiketoiminta toivat kaupunkiin brittitaustaisia sukuja.⁶⁷ Opettajana Salmbergille oli varmasti etua siitä, että hän hallitsi kielen, joka teki tuloaan yläluokan sivistyskielenä.

---

⁶² Ramsay 1966, 31.

⁶³ Dragsfjärdin seurakunnan arkisto, rippikirjat 1812–1820, I Aa:5, Digihakemisto. Sukunimi on kirjoitettu muodossa ”Sahlenberg”, mutta syntymävuosi ja muuttotiedot täsmävät, joten kyseessä täytyy olla Salmberg.

⁶⁴ Dragsfjärdin seurakunnan arkisto, muuttaneiden luettelot 1803–1862, I Ba:1, Digihakemisto. Sukunimi on tässäkin asiakirjassa kirjoitettu muodossa ”Sahlenberg”.

⁶⁵ Carpelan 1910, 85.

⁶⁶ Vainio-Korhonen 2002, 29, 45, 51.

⁶⁷ Syrjämaa & Tunturi 2021, 185–187.

Entä mitä tapahtui Charlottelle? Ramsayn mukaan Charlotte palasi Tukholmasta kotiin 17-vuotiaana, minkä jälkeen rouva af Petersénin täytyi ”tyttärensä vuoksi jälleen näyttäytyä maailmassa ja osallistua sen huvituksiin”. Kartano täyttyi taas vieraista, mutta Ramsayn mukaan rouva otti osaa seurusteluun vain velvollisuudesta, ja isä Wolter af Petersénin tehtäväksi jäi viedä tyttärensä seurapiireihin. Ei kestänyt kauaakaan, ennen kuin sopiva sulhanen löytyi, sillä Charlotte af Petersén ja Carl Ramsay vihittiin vuonna 1821.⁶⁸ Anna Salmberg palveli silloin jo toisessa ylhäisessä kartanossa, Vuojoen komeassa kartanossa Eurajoella.

Salmberg sai varhaiset kotiopettajattaren ja seuraneidin pestinsä todennäköisesti suhteillaan. Ennättikö Salmberg nuorena, vasta-avioituneena rouvana verkostoitua Turun seurapiireissä, joiden kautta hän leskeksi jäätyään sai kotiopettajattaren pestin? En ole löytänyt sanomalehdistä hänen työnhakuilmoitustaan kuin vuodelta 1857, jolloin hän etsi paikkaa kunnioitetusta perheestä, mieluiten maaseudulta. Tuolloin Salmberg oli jo 69-vuotias, joten herää kysymys, etsikö hän paikkaa itselleen vai tuttavalleen. Ilmoituksen mukaan opettaja hallitsi lastenkaitseksen, ranskan ja saksan kielen opetuksen sekä kaiken muun sivistyneeseen kasvatukseen kuuluvan.⁶⁹ Määritelmät kiistämättä täsmäävät Salmbergiin.

2.3 Matkanteko, näkymättömät mamsellit ja Exelance Klinckowström

Björkbodaan ja myöhemmin Vuojoen kartanoon lähtiessään Anna Salmbergista tuli yksi lukemattomista työn perässä kulkevista kansalaisista. 1800-luvun alun Suomen maanteillä ja sisävesiä pitkin kulki iso ja kirjava joukko matkalaisia, jotka olivat liikkeellä hankkiakseen elantoa tai yrittääkseen parantaa taloudellista asemaansa. Valtaosa suomalaisista kuului maaseudun rahvaaseen, ja kasvava tilaton väki, kuten muonatorpparit ja mäkitupalaiset, etsi toimeentuloa laajalta alueelta. Työn vuoksi liikkui myös kauppiat, käsityöläiskisällit, palkolliset sekä kausi- ja tilapäistöiden tekijät.⁷⁰ Pitempiä matkoja varten tarvittiin erilaisia asiakirjoja, joita seurakunnat myönsivät. Myös itsellisnaiset etsivät töitä, mutta palkkatyön vuoksi liikkeellä oleva säätyläisnainen lukeutui vähemmistöön kulkuväen joukossa. Jopa

⁶⁸ Ramsay 1966, 31.

⁶⁹ Ks. Anna Salmbergin ilmoitukset *Åbo Underrättelserissa* 5.6.1857 ja 19.6.1857 sekä *Åbo Tidningar* -lehdessä 9.6.1857. ”Ett fruntimmer, van vid barns handledning, meddelande undervisning i Fransyska och Tyska språken, samt hvad för öfrigt hörer till en bildad uppfostran, önskar sig emot hösten plats hos någon aktningvärd familj, helst på landet. Närmare underrättelse lemnas muntligen af Fru Anna Salmberg, boende uti Enkefru Procopés gård vid Östra Auragatan.”

⁷⁰ Rahvaan muutto-oikeuksia rajoittivat palveluspakko, laillinen suojeleminen ja kotipaikkaoikeuteen liittyvät säädökset. Tilapäinen liikkuminen oli vapaampaa, joten tilattomatkin pystyivät hakemaan töitä oman seurakuntansa ulkopuolelta. Ks. Einonen, Frigren, Hemminki & Uotila, 2016.

aatelisia saattoivat hankkia työtä kotiopettajana tai taloudenhoitajana, jos he olivat köyhtyneet, mutta palkkatyö oli vain harvojen aatelisten ratkaisu.⁷¹ Opettajan, talousmamsellin ja seuranaisten työt katsottiin kuitenkin säädynmukaisiksi heillekin.

Työvoiman liikkumista säätelivät 1800-luvulla palveluspakko ja vaatimus laillisesta suojelusta. Varhaismodernissa yhteiskunnassa kaikkien piti kuulua johonkin; ensinnäkin tiettyyn kaupunkiin tai kylään ja taloon, kaupungissa lisäksi porvaristoon tai ammattikuntaan, tai työskennellä näiden palveluksessa. Maaseudulla esimerkiksi torpparit ja itselliset olivat talonpoikien suojeluksessa. Ilman suojelusta olevat voitiin tuomita irtolaisiksi.⁷² Leskeksi jääneet olivat vapaampia matkustamaan. Anna Salmberg merkittiin Eurajoelle muuttavien luetteloon heinäkuussa 1818, ja samalla kirjattiin tieto hänen kristinopin taidostaan ja nuhteettomuudestaan.⁷³

Etsiessäni tietoja 1800-luvun alun kotiopettajattarista ja seuraneideistä törmäsin säätyläisnaisiin, joita kutsun näkymättömiksi mamselleiksi.⁷⁴ He olivat kielitaitoisia säätyläisiä, jotka julkaisivat työnhakuilmoituksia lehdissä, kuten *Finlands Allmänna Tidningin* ilmoittaja marraskuussa 1820:

Ett fruntimmer som gifwer underwisning i Tyskan, Fransyskan, rita och alla Fruntimmers nöjder, Geografi och räkna, önskar att få condition, hennes presentationer äro ganska små, blett ett hederligt bemötande. Underrättelse får hos Enkefru Forström wid Tawastgatan.⁷⁵

Joukossa oli myös ranskalaisia, kuten *Åbo Allmänna Tidningin* ilmoitus elokuussa 1818 kertoo:

Une Dame francaise, comptant passer quelques années dans le Nord, désireroit y avoir une place de Gouvernante ou de Dame de compagnie dans quelque maison distinguée soit en Russie, soit en Finlande. S'adresser pour plus ample information, verbalement ou épistolairement, à Madame Nicole à Björneborg.⁷⁶

Sana mamselli, ruotsiksi *mamsell*, juontuu ranskan kielen sanasta *mademoiselle*.

Ruotsalaisessa sääty-yhteiskunnassa nimitystä käytettiin naimattomista aatelittomista naisista,

⁷¹ Ijäs 2020, 349.

⁷² Einonen, Frigren, Hemminki & Uotila, 2016.

⁷³ Eurajoen seurakunnan arkisto, muuttaneiden luettelot 1805–1822, I Ba:2, Digihakemisto.

⁷⁴ Mamsellin näkymättömyyteen on aiemmin kiinnittänyt huomiota mm. Sonja Aarniola (2015).

⁷⁵ *Finlands Allmänna Tidning* 10.11.1820, no 132. ”Nainen, joka antaa opetusta saksan ja ranskan kielissä, piirtämisessä ja kaikissa naisten huveissa, maantieteessä ja laskennossa, toivoo saavansa ylläpidon, hänen lahjansa ovat melko pienet, mutta kohtelu kunnioittavaa. Tiedustelut leskirouva Forströmiltä Hämeenkadulta.”

⁷⁶ ”Ranskalainen nainen, joka aikoo viettää Pohjoisessa muutaman vuoden, etsii paikkaa kotiopettajattarena tai seuranaisena arvostetussa kodissa joko Venäjällä tai Suomessa. Lisätietoja saa ottamalla yhteyttä suullisesti tai kirjeitse Madame Nicoleen Porissa.” *Åbo Allmänna Tidning* 1.8.1818, no 88.

jotka olivat säätyasemaltaan suhteellisen korkealla. Kotiopettajattarista käytettiin etenkin 1700-luvun puolella nimitystä *mademoiselle* tai *demoiselle*, ja 1800-luvun alussa ranskan kielen sana *gouvernanten* viittasi naisiin, joita perheet palkkasivat lastensa yksityisopettajiksi. Termien merkitykset ja yleisyys vaihtelivat paikallisesti ja ajallisesti.⁷⁷ Edellä mainitun ranskalaisnaisen vuoden 1818 lehti-ilmoitus *Åbo Allmänna Tidningissä* viittaa siihen, että seuraneidin ja kotiopettajattaren työt olivat lähellä toisiaan. Kartanoiden arjessa ne todennäköisesti sekoittuivat.

Sonja Aarniola on tutkinut 1760–1770-lukujen mamselleja ja kotiopettajattaria Turun seudulla. Hän vertaa heidän työtään kartanoiden ja pappiloiden naispalvelijoihin, joiden asemaa Gunnar Suolahti kuvaili jo 1900-luvun alussa. Heidän paikkansa oli alempien palkollisten ja isäntäväen välissä, mistä kieli jo ulkonäkö, sillä heillä oli oikeus käyttää ”puolisilkkiä ja villaisia pukuja sekä niitä silkkipukuja, joita heidän emäntänsä hylkäsivät vaatevarastoistaan ja antoivat heille.”⁷⁸ Aarniola päättelee mamsellien hoitaneen isäntäväen toiveesta monenlaisia tehtäviä aina opettamisesta juhlien järjestämiseen ja seuraneitinä toimimiseen. Jacobina Munsterhjelmin päiväkirjan perusteella tiedetään, että aatelistyttöjen kanssa aikaa viettäneet mamsellit lukivat kirjallisuutta ääneen, kuuntelivat kun tytöt lukivat kirjeitä ääneen, ompelivat tytöille vaatteita ja viettivät heidän kanssaan vapaa-aikaa vaikkapa piirtäen, korttia pelaten tai osallistumalla vierailuille.⁷⁹

Åströmin mukaan Savon säätyläisalueen kartanoissa työskenteli 1700-luvun lopulla *mademoiselleja* tai mamselleja, jotka saattoivat toimia seuraneiteinä, kotiopettajattarina, emännän apulaisina tai hoitaa kaikkia näitä tehtäviä limittäin.⁸⁰ 1800-luvun alussa kartanoissa kierteleviä säätyläismamselleja liikkui Tiina Miettisen mukaan varsin paljon. Miettinen on selvittänyt erään naimattoman säätyläisnaisen, mamselli Almin vaiheita tämän kulkiessa kartanosta toiseen.⁸¹ Vähäisten lähteiden perusteella on vaikea päätellä, olivatko mamsellit kartanonväen vieraita, köyhiä sukulaisia vai perheisiin palkattuja seuraneitejä tai kotiopettajattaria, kenties köyhtyneitä aatelisia. Isäntäperheen varakkuus ja palvelusväen

⁷⁷ Aarniola 2015, 20–21.

⁷⁸ Suolahti 1991, 147–148. Ks. myös Aarniola 2015, 16.

⁷⁹ Aarniola 2015, 16–17.

⁸⁰ Åström 1993, 48. Ks. myös Aarniola 2015, 21.

⁸¹ Tiina Miettisen blogikirjoitus ”Mamselli Almin näkyvät ja näkymättömät patkätyöt” 14.9.2022, <https://research.tuni.fi/trivium-fi/blogi/mamselli-almin-nakyvat-ja-nakymattomat-patkatyot/> [luettu 6.4.2026]

runsas määrä kielivät siitä, että kotiopettajatar sai keskittyä pääasiassa opettamiseen ja muu palvelusväki hoiti vaikkapa ompelustyöt ja juhla valmistelut.⁸²

Anna Salmbergin oleskelusta Vuojoen kartanossa ei kerrota kirjallisuuslähteissä juuri mitään. Niukat lähteet mainitsevat ainoastaan hänen työskennelleen vapaaherratar Klinckowströmin seuranaisena, ennen kuin hän perusti pensionaatin Turkuun.⁸³ Eurajoella sijaitseva Vuojoen kartano on yksi Suomen tunnetuimmista kartanoista, ja sen pitkä historia ulottuu 1620-luvulle asti. Vuojoen ylhäisten omistajien joukkoon ehti kuulua niin kreivitär Kristina Brahe kuin useita aatelissukuja, ennen kuin kartano 1810-luvulla periytyi paroni Otto Wilhelm Klinckowströmille (1778–1850).⁸⁴ Hän oli kohonnut Ruotsissa kuningattaren kamariherraksi ja asunut pitkään Italiassa. Klinckowström muutti syrjäiseen Vuojokeen Tukholmasta puolisonsa Sarah Cuthbertin ja perheen kahden lapsen kanssa.

Aikalaismuistelmat piirtävät Klinckowströmeistä kuvan oman aikansa kohupariskuntana, joka pakeni skandaaleja syrjäiseen Suomeen.⁸⁵ Pari oli tutustunut Italiassa, ja suhteesta syntyi avioton poika vuonna 1807. Sarah Cuthbertilla oli lisäksi edellisessä avioliitossa syntynyt tytär. Vuojoen nykyinen, palatsimainen päärakennus rakennettiin 1830-luvulla, mutta jo Klinckowströmien aikana kartanokokonaisuus oli valtava. Punamullattujen hirsirakennusten keskuksena kohosi ”herrainrakennus”, ja asuin- sekä talousrakennukset oli sommiteltu erillisiksi ryhmiksi.⁸⁶ Aatelistolouden johtamista voi verrata suuren yrityksen pyörittämiseen. Isäntäväki ei tehnyt ruumiillista työtä tai raskaita askareita. Monenlaiset erikoistuneet palkolliset kuten kirjanpitäjä, kamarineitsyt, kotiopettaja, sisäpiiat, kuskit, puutarhurit, tallirengit ja sisärengit kertoivat ylhäisaatelin sosiaalisesta asemasta. Palvelijoiden keskinäinen hierarkia sekä sukupulten väliset palkkaerot olivat selvät.⁸⁷ Klinckowströmien hallitsema Vuojoen kartano oli juuri tällainen ”suuryritys”. Rippikirjojen mukaan Anna Salmberg saapui Vuojoen kartanoon kesäkuussa 1818 ja muutti takaisin Turkuun kesäkuussa 1823. On mahdollista, että hän toimi perheen palveluksessa yhtäjaksoisesti koko tuon ajan eli viisi vuotta.⁸⁸

---

⁸² Aarniola 2015, 22.

⁸³ Salmbergin toimiminen vapaaherratar Klinckowströmin ”seuranaisena” mainitaan *Biograafisia tietoja* -teoksessa (1896, 148).

⁸⁴ Gardberg & Dahl 1989, 147.

⁸⁵ Ramsay 1966, 272–273.

⁸⁶ Gardberg & Dahl 1989, 147.

⁸⁷ Ilmakunnas 2012, 276–279.

⁸⁸ Eurajoen seurakunnan arkisto, rippikirjat 1813–1819, I Aa:14; 1820–1826, I Aa 15, Digihakemisto. Salmbergin ehtoollismerkintöjä on vain vuosilta 1818 ja 1822, joten hän on saattanut muina vuosina oleskella muualla, kenties Klinckowströmien mukana matkoilla.

Lähteet eivät kerro, kuinka Salmberg matkasi Turusta Eurajoelle, jonne on nykyisiä teitä runsaat sata kilometriä. Selvää on, että liikkumiseen tarvittiin hevosvaunut ja useita pysähdyksiä kestiekievareissa, majataloissa tai muilla levähdyspaikoilla. Jotakuinkin saman verran kertyi matkaa Turusta Raumalle, jonne hovioikeudenneuvos J.P. Winter kulki kahdesti kesällä 1826. Winter on kuvannut matkaa päiväkirjassaan. Hän käytti koko matkan ajan omia vaunujaan, mutta kyytihevokset vaihtuivat, sillä eläimet tarvitsivat välillä lepoa. Lyhyistä etapeista Winter maksoi kustakin erikseen. Rauman-matkalleen Winter lähti Ispoisten kartanosta Turusta 1. heinäkuuta kello puoli kuusi aamulla. Hän oli varustautunut eväillä ja kärsivällisyydellä, sillä matka tulisi viemään kymmenisen tuntia. Näin Winter kuvaa matkaansa varhaisen lähdön jälkeen:

Puoli 8 palautin Renholmin ja omat hevoseni takaisin ja kyytihevosilla matkustin Mynämäelle, 6/4 penikulmaa 1:20, söin siellä mukaan ottamaani kananpaistia ja tapasin kihlakunnantuomari Sallménin – –. Jätin hänet sinne ja matkustin rumaa metsätietä Kolisevaan, jonne kuitenkin vain kyyditsijäni poikkesi ja minä ajoin ohitse Nästin krouviin, joka sijaitsee kauniilla paikalla. Odottaessani 1 ½ tuntia helteessä join vettä, viimein Sallmén saapui kyytihevonen valjastettuna kääsien eteen ja oma hevonen taakse ja vihdoinkin saapuivat minunkin hevoseni sekä 7 Klinckowströmille tilattua hevosta. Kyydistä suoritin – – 2:25 ja jatkoin matkaa Laitilaan – –. Ensimmäinen tuli kallioisella ahteella kivien välissä vastaan Klinckowström, ajaen korskeasti viisivaljakon vetämissä suurissa vaunuissaan ja levähdyspaikalla Laitilassa kohtasin Rauman kautta kotiinsa palaavan G. Armfeltin rouvineen.⁸⁹

Lopulta Winter saapui Raumalle kello neljä, ”tosin kello käy täällä 40 minuuttia jäljessä Turun ajasta, joten saavuin tänne heti klo 3:n jälkeen Rauman aikaa”, kuten hän huomauttaa päiväkirjassaan. Winterin päiväkirjaan on tallentunut kohtaaminen Klinckowströmin viisivaljakon ja muhkeiden vaunujen kanssa. Näky epäilemättä oli korskea keskellä tuon ajan vaikeakulkuisia metsäteitä. Jos Klinckowström itse vuonna 1826 kulki noin ylenpalttisella menopelillä, voisi ajatella, että palvelukseen saapuvalle Anna Salmbergillekin järjestettiin kelvollinen kyyditys. Hänen ei taatusti tarvinnut kävellä kartanoon. 1800-luvun alussa maanteillä näki monenlaisia jalan kulkevia matkalaisia. Esimerkiksi kauppiaat, joista osa oli naisia, saattoivat vaeltaa todella pitkiä matkoja. Kaupustelija saattoi aivan hyvin kävellä Suurta Rantatietä pitkin Helsingistä Piikkiöön, tai kapakkapiika Heinolan markkinoilta Turkuun.⁹⁰

⁸⁹ Johan Winterin päiväkirjatekstin suomennos on julkaisusta *Satakunta: Kotiseutututkimuksia*, 1.1.1930 no XI.

⁹⁰ Vainio-Korhonen & Korhonen 2024, 151.

Vuojoen kartanon palvelusväen määrä laskettiin kymmenissä. Vuosien 1813–1819 rippikirjan ensimmäiselle sivulle on kirjattu Klinckowströmien perheenjäsenet sekä ylhäisimmät palvelusneidot, kuten kotiopettajar (*gouvernante, demoiselle*) sekä kamarineito (*kammarjungfru, demoiselle*) West. Kuvaavaa on, että Anna Salmberg löytyy rippikirjan seuraavalta sivulta yli 30 muun nimen joukosta. Kirkonkirjojen perusteella Salmbergin roolista ja asemasta Vuojoella ei pysty päättämään paljonkaan, sillä hänen tittelikseen on merkitty vain ”Enke Fru” eli leskirouva. Kartanossa oleskeli jatkuvasti myös eri-ikäisiä *demoiselleja*, ja Sarah Cuthbertilla oli pitkäaikainen kamarineito West.⁹¹ Todennäköisesti ”Miss West” – englantilaissyntyinen hänkin – oli seuranaisten hierarkiassa ylimpänä. Anna Salmberg tuskin hänkään rinnastui piikoihin, vaan hänen paikkansa oli ylhäisen herrasväen ja palvelijoiden välimaastossa.⁹² Rippikirjan mukaan Klinckowströmien palveluksessa oli aiemmin työskennellyt kotiopettaja, joka lopetti työnsä ja muutti Turkuun hieman ennen Salmbergin saapumista. Kotiopettajan palveluksia ei enää tarvittu, sillä perheen tytär Louisa oli jo 18-vuotias ja menossa naimisiin.

Anna Salmbergin kannalta Klinckowströmeissä on oleellista kolme seikkaa. Ensinnäkin he olivat ylhäinen aatellisperhe. Toiseksi Sarah Cuthbert puhui äidinkielenään englantia ja oli erittäin varakas. Kolmanneksi Klinckowströmeillä oli yhteydet venäläiseen aristokratiaan.⁹³ Kun Salmberg kesällä 1818 tuli Vuojoelle Sarah Cuthbertin palvelukseen, hän kytkeytyi samalla ylijarjaiseen aatellisperheeseen, jolla oli kansainväliset verkostot ja huomattava sosiaalinen pääoma. Aatelisten vilkas seuraelämä ja yhteydenpito oli luonteeltaan työn kaltaista. Yhteydenpito aatellisverkoston kesken oli paitsi aikaa vievää myös ”velvoittavaa, pakollista ja toistuvaa”. Naisilla oli keskeinen rooli tämän sukutyön tekijöinä eli suhteiden ylläpitäjinä ja luojina. Ulla Ijäksen mukaan sosiaalinen pääoma oli aatellisverkostojen tärkein voimavara, jonka avulla edistettiin niin uraa kuin taloudellisia ja poliittisia päämääriä.⁹⁴ On todennäköistä, että juuri englannin kieli yhdisti Salmbergin ja vapaaherrattaren erityisellä tavalla. Englanti oli Suomen suuriruhtinaskunnassa marginaalinen kieli, jonka puhujat löysivät toisensa nopeasti.

---

⁹¹ Eurajoen seurakunnan arkisto, rippikirjat 1813–1819, I Aa:14.

⁹² Vrt. Elimäen kartanossa oleskellut kiertävä seuraneiti mamselli Alm, josta Tiina Miettinen on kirjoittanut blogitekstissään 14.9.2022. Trivium-tutkimuskeskuksen blogi <https://research.tuni.fi/trivium-fi/blogi/mamselli-almin-nakyvat-ja-nakymattomat-patkatyot/> [luettu 15.2.2025].

⁹³ Hilpinen 2014.

⁹⁴ Ijäs 2020, 356.

Aikalaismuistelmien mukaan Vuojoen vuodet olivat Klinckowströmeille jonkinlainen hiljainen välivaihe. ”Tuolla syrjäisellä seudulla he sitten elivät joitakin vuosia maalaiselämän hiljaisuudessa ja yksinäisyydessä”, Anders Ramsay kirjoittaa.⁹⁵ Käytännössä asuinpitäjä ei rajannut aatelin liikkuvaa elämää. Klinckowströmien ”hiljaisuus ja yksinäisyys” vaikuttavat suhteellisilta esimerkiksi vuonna 1818, jolloin Salmberg asettui kartanoon. Turun seurapiirejä tutkinut Topi Artukka on tehnyt havaintoja myös Klinckowströmin liikkeistä. Artukan mukaan Klinckowströmit kuuluivat 1810-luvulla Turun seurapiirin ytimeen, josta J.P. Winter käyttää päiväkirjassaan nimitystä *förnäma* eli ylhäisö. Alkuvuonna 1818 Klinckowströmit viettivät Turussa aikaa muun ylhäisen seurapiirin, kuten Armfeltien, kanssa. Winterin mukaan Seurahuoneen tanssiaisissa nähtiin tammikuussa muitakin ”venäläisten ylhäiseen arvoon nostamia” juhlijoita, kuten Björkbodasta tutut Petersénit sekä Mannerheimit. Tammikuun 23. päivä Klinckowström itse järjesti tanssiaiset Turussa ”pienessä residenssissään”. Helmikuussa Klinckowström edusti Kaarinan Auvaisten kartanossa, jossa näyttelijäseurue esiintyi herrasväelle, ja huhtikuussa hänet nähtiin hovioikeuden presidentin istuntojuhlassa. Seurapiiritapahtumien lisäksi Klinckowström osallistui Turussa perustetun Suomen Talousseuran toimintaan.⁹⁶ Alkuvuonna 1818 Vuojoen kartano saattoi vaikuttaa hiljaiselta, mutta ainakaan isännän samanaikainen seurapiirielämä Turussa ei sitä ollut.

Klinckowströmien tytär Louise vihittiin Gustaf Magnus Armfeltin kanssa maaliskuussa 1819, ja erityisesti Sarah Cuthbertin kerrotaan järjestelleen avioliittoa, joka vahvisti merkittävästi Klinckowströmien sosiaalista asemaa.⁹⁷ Anna Salmberg oli kirjoilla Vuojoella juuri niinä vuosina, jolloin Klinckowströmit ottivat ratkaisevat askeleensa uuden suuriruhtinakunnan huipulle. Saara Hilpisen mukaan Klinckowströmit rakensivat tiiviit suhteensa Armfelt-sukuun Sarah Cuthbertin omaisuuden avulla, ja yhteyttä vahvistettiin Louisen avioliitolla. Löytämäni lähteet eivät kerro, oliko Anna Salmberg mukana Louise Klinckowström-Armfeltin häissä tai matkustiko hän vapaaherrattaren mukana Viipuriin, kun Klinckowström aloitti pestinsä maaherrana. Joka tapauksessa Salmberg on ollut hyvin lähellä näitä historiallisia tapahtumia. Sarah Cuthbertin seuraneitinä hän on seurannut vierestä naista, joka hallitsi huomattavan suurta omaisuutta. Cuthbert järjesteli varojaan lontoolaisten asianhoitajiensa välityksellä, ja ennen avioliiton solmimista Otto Wilhelm Klinckowström luopui kaikista oikeuksistaan

---

⁹⁵ Ramsay 1966, 273.

⁹⁶ Artukka 2021, 18, 132, 276, 222, 94–95, 80–81.

⁹⁷ Von Frenckell 1947, 52; Hilpinen 2014, 51.

vaimonsa omaisuuteen.⁹⁸ Varakkuus auttoi Sarah Cuthbertia saamaan aseman seurapiireissä ja solmimaan suhteita Armfelteihin.

Liikkuvuutta teoretisoineet Sheller ja Urry nostavat esiin verkostopääoman (*network capital*), joka vaihtelee eri yhteiskuntaryhmien välillä, ylläpitää valtasuhteita ja kytkeytyy liikkuvuuteen. Keskeistä roolia verkostopääoman rakentumisessa näyttölee tieto, sen tuotanto, siirto, kierto ja jakaminen. Suuren verkostopääoman haltija liittyy laajenevien verkostojen kenttään.⁹⁹ Klinckowströmit voi nähdä 1800-luvun alun toimijoina, joilla oli huomattavan suuri verkostopääoma. Ylhäisaatelin liikkuvuus oli ylirajaista ja kytkeytyi niin kulutukseen, nautintoon, työhön, ystävyteen kuin perhe-elämään. Klinckowströmit pystyivät laajaan maantieteelliseen liikkuvuuteen aina Napolista Tukholmaan ja Eurajoelle. He olivat kotonaan monenlaisissa ympäristöissä, liikkuivat niiden välillä ja pystyivät vaatimaan muiden liikkumista. Pariskunnalla oli laajat institutionaaliset kontaktit keisarihoviin asti.¹⁰⁰

Sheller ja Urry ovat kiinnittäneet huomiota liikkuvuuden kasvavaan sosiaaliseen välttämättömyyteen ja toisaalta myös epätasa-arvoisuuteen.¹⁰¹ Heidän analyysinsä koskee modernia, digitaalista maailmaa, mutta 1800-luvun alussakaan ihmisten oikeudet ja mahdollisuudet liikkumiseen eivät tietenkään olleet yhtäläiset. Erityisesti irtolaisten liikkuvuutta pyrittiin rajaamaan, ja liikkumista säädeltiin monin tavoin. Köyhimmät kävelivät pitkiä matkoja, joita rikkaat säätyläiset pystyivät taittamaan vaikkapa viisivaljakon ajamalla vaunuilla. Kyky liikkua nopeasti ja ylirajaisesti oli merkki vallasta. Anna Salmberg onnistui kytkeytymään ylhäisaateliseen verkostoon, ja samalla hän tempautui liikkeeseen, joka Björkbodassa ja Vuojoella mukaili ylhäisaatelin elämäntapaa. Salmberg todennäköisesti seurasi läheltä myös Klinckowströmien avioliiton rakoilemista. Liitto päättyi eroon vuonna 1825, mutta omaisuutensa ansiosta Sarah Cuthbertilla oli erinomainen neuvotteluasema ja hän pystyi vaivatta säilyttämään asemansa. Vapaaherratar sai eron jälkeen Vuojoen kartanon, ja sittemmin Åminnen kartanosta tehtiin perintötila hänen varoillaan.¹⁰²

Anna Salmbergin liikkuminen kartanosta toiseen ja aatelisperheiden mukana punoutui valtaan ja sosiaalisiin suhteisiin. Mitä ilmeisimmin Salmberg pystyi Björkbodan ja Vuojoen vuosinaan kartuttamaan myös omaa verkostopääomaansa. Pensionaatin perustaessaan hän sai

---

⁹⁸ Hilpinen 2014, 54, 38.

⁹⁹ Sheller & Urry 2016, 12.

¹⁰⁰ Vrt. Elliott & Urry 2010, 10–11.

¹⁰¹ Sheller & Urry 2006, 211, 213.

¹⁰² Hilpinen 2014, 52–56.

heti oppilaikseen varakkaiden säätyläisperheiden tyttäriä, joista monet kuuluivat Turun ylhäisön sukuihin. Suomen vaikutusvaltaisimpien seurapiirien liepeillä liikkuaan Salmberg loi suhteita, joita hän pystyi myöhemmin hyödyntämään työssään.

3 Rouva Salmbergin koulu

3.1 Pensionaatin perustaminen ja tyttökoulujen ylitajainen historia

Elokuussa 1823 Anna Salmberg muutti Eurajoelta Turkuun, osoitteeseen Kirkkokortteli 22.¹⁰³ Seuraavan vuoden henkikirja kertoo, että samassa osoitteessa asuivat myös talon omistaja, ruukinpatruunan leski Catharina Augustin, jonka talouteen kuului kahdeksan henkilöä, sekä muurarin kisälli vaimoineen.¹⁰⁴ Augustinien varakas perhe lukeutui Salmbergin ystäviin, ja perheen tiedetään auttaneen Salmbergia Turun palon jälkeen.¹⁰⁵ Kirkkokortteli jäi Salmbergin lyhytaikaiseksi kodiksi, sillä jo vuonna 1825 hänen nimensä löytyy Eteläkortteli 44:n asukkaiden joukosta.¹⁰⁶

On mahdollista, että Salmberg ryhtyi vastaanottamaan oppilaita jo Kirkkokorttelissa asuessaan, mutta viimeistään hänen pensionaattinsa avautui Eteläkorttelissa. Lähteet eivät kerro pensionaatin täsmällistä perustamisaikaa, eikä Salmbergin oppilaita ole missään vaiheessa kirjattu rippi- tai henkikirjoihin – toisin kuin hänen palvelusväkensä ja muiden vakituisempien asukkaiden nimet. Tiedetään, että yksi hänen ensimmäisistä oppilaistaan oli Fredrika Runeberg (o.s. Tengström), joka aloitti opinnot Salmbergin luona talvella 1824 ja jatkoi niitä 29. huhtikuuta 1825 asti.¹⁰⁷ Muistelmissaan Runeberg kertoo päässeensä Salmbergin vasta perustettuun kouluun seitsentoistavuotiaana, omasta pyynnöstään, ja mainitsee opintojensa kestäneen ”vain kolme vuosineljännestä”.¹⁰⁸ Fredrika Tengström täytti seitsemäntoista syyskuussa 1824. Rippikirjan mukaan Anna Salmberg muutti Eteläkortteli 44:ään saman vuoden marraskuussa.¹⁰⁹ Jos Salmberg aloitti opetustyön vasta siellä, Fredrikan ”kouluvuosi” kesti kuutisen kuukautta, vieläkin lyhyemmän ajan kuin hän muistelmissaan kertoo.

Anna Salmbergin pensionaatti avautui aikana, jolloin julkinen koulujärjestelmä oli suunnattu ainoastaan pojille. Naisten toiminta rajautui yksityiselämään, kun taas julkiset toimintapiirit oli varattu miehille – oppikoulut mukaan lukien.¹¹⁰ 1800-luvun alussa ainoastaan kirkon

¹⁰³ Turun tuomiokirkkoseuran arkisto, Ruotsalaiseen seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1820–1836, I Ba2:1, Digihakemisto.

¹⁰⁴ Turun ja Porin läänin henkikirjat, T:16, 1824, Digihakemisto. Ruukinpatruuna Augustinin leski on kirjattu talon omistajaksi Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirjassa 1812–1831, s. 274–275, SSHY.

¹⁰⁵ Carpelan 1910, 85.

¹⁰⁶ Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1823–1829, s. 679–680, SSHY.

¹⁰⁷ Mazzarella 2007, 49.

¹⁰⁸ Runeberg 1984, 24, 26.

¹⁰⁹ Turun ruotsalaisen seurakunnan arkisto, rippikirja 1823–1829, s. 679–680, SSHY.

¹¹⁰ Wilkama 1938, 2.

järjestämä luku- ja katekismusopetus ja satunnaiset pientenlastenkoulut, pikkukoulut ja köyhienkoulut tavoittivat sekä tyttöjä ja poikia. Wilkaman mukaan niitä pitivät useimmiten leskinaiset omissa vuokra-asunnoissaan, muutamalle 7–12-vuotiaalle lapselle kerrallaan. Tällaisia mamsellikouluja toimi joissain kaupungeissa jo 1600-luvulla.¹¹¹ Venäjään kuulunut Vanhan Suomen alue¹¹² oli edistyksellinen poikkeus. Keisarinna Katarina II:n koululain ansiosta muutamissa pikkukouluissa oli yhteisluokkia tytöille ja pojille, ja Viipurin saksalaisessa koulussa toimi erityinen *Demoisellen Classe*, jollainen oli myös Pietarissa. Moskovaan puolestaan perustettiin oma koulu kauppiaiden tyttärille. Aatelistyttöjä varten keisarinna oli jo vuonna 1764 perustanut maineikkaan sisäoppilaitoksen, Smolna-instituutin, jossa tytöille opetettiin seurustelu- ja tanssitaidon lisäksi muun muassa ranskaa, saksaa, venäjää, aritmetiikkaa, musiikkia ja reaaliaineita.¹¹³ Vastaavia jalosukuisten tyttöjen kouluja oli muuallakin Euroopassa.

Säätyläistyöille tarkoitetut yksityiset pensioaatit vaikuttavat yleistyneen Suomessa 1700-luvun lopusta alkaen, mutta kattavaa tutkimusta niistä ei ole tehty.¹¹⁴ Wilkaman mukaan Turussa, Helsingissä ja Porvoossa saattoi 1800-luvun alkupuolella toimia 2–3 pensionaattia kussakin, ja niissä oli yhteensä 50–60 oppilasta.¹¹⁵ Wilkaman listauksesta puuttuu ainakin Hämeenlinna, jossa vuodesta 1813 alkaen toimi rouva Ahlbergin koulu. Tämä saksalaistaustaisen pariskunnan perustama pensioaatti oli venäläistyylinen ja sai oppilaille aatelistyttöjä.¹¹⁶ Systemaattisesti eri lähteistä etsimällä pensioaattikaupunkeja ja pensioaatteja todennäköisesti löytyisi lisää.

Swanljung ja Appelgren päättävät Suomen pensioaattien esikuvien olleen Ruotsissa, josta tunnetaan useita maineikkaita tyttöjen sisäoppilaitoksia. Myös Fredrika Runebeg kertoo muistelmissaan monien vanhempien lähettäneen ”tyttärensä Tukholmaan vuodeksi tai pariaksi kasvatuskouluun”, jollaista hänen oma äitinsäkin oli käynyt.¹¹⁷ Pensioaattiopetus viimeisteli kotona saadun kasvatuksen ja edisti itsenäistymistä. Fredrika Runeberg itse oli käynyt pientenlastenkoulua ja saanut kotiopetusta isoveljeltään ennen Salmbergin oppilaaksi

---

¹¹¹ Wilkama 1938, 3.

¹¹² Vanhalla Suomella tarkoitetaan Viipurin, Käkisalmen ja Kyminkartanon provinssseja, jotka Ruotsi menetti 1700-luvulla Venäjän keisarikunnalle, ja jotka liitettiin ”Uuteen Suomeen” vuonna 1812. Ks. esim. Kalleinen 2023, 52–53, 67.

¹¹³ Paaskoski 2010, 160–163.

¹¹⁴ 1700-luvun lopun Turusta tunnetaan Christina Krookin hyvämaineinen pensioaatti, Porvoosta rouva Hedvig Tavaststjernan koulu ja Helsingistä mamsellien Johanna Willichin ja Jeannette Ithimaeuksen koulut, jotka palvelivat etenkin Viaporin aatelisiä upseeriperheitä. Ks. Vainio-Korhonen 2012, 46.

¹¹⁵ Wilkama 1938, 5.

¹¹⁶ Vainio-Korhonen 2012, 30–33.

¹¹⁷ Runeberg 1989, 16.

ryhtymistä. Pensionaatteihin saapuvat aatelistyöt olivat todennäköisesti saaneet kotiopettajan opetusta kotonaan ennen sisäoppilaitokseen siirtymistä.

Salmbergin perustaessa koulunsa Turussa toimivat jo ainakin Aurora Danet'n ja Sara Wacklinin koulut. Kirjailijana myöhemmin tunnetun Wacklinin pensionaatti toimi vuodesta 1823 alkaen Turun paloon (1827) asti, joten se oli muutaman vuoden ajan olemassa Salmbergin opinahjon rinnalla. Oscar Nikulan mukaan Danet'n koulu oli ”eräänlainen valmistava koulu” Salmbergin pensionaatille.¹¹⁸ Anna Salmbergin tapaan myös Aurora Danet oli perustanut oman koulun leskeksi jäätyään. Hänen elämäkuluksaan on muitakin yhtäläisyyksiä Salmbergin kanssa. Myös Danet oli toiminut kotiopettajana ylhäisaatelisessa perheessä, maaherra Ernst von Willebrandin luona, ja erinomainen ranskan kielen taito auttoi häntä verkostoitumaan.¹¹⁹

Kokonaisuutena tarkastellen Suomen varhaiset pensionaatit näyttävät yllärajoitettuna, kuten koko 1800-luvun säätyläis- ja aateliskulttuuri, johon ne kytkeytyivät. Lähimmät esikuvat olivat Tukholmassa ja Venäjällä, mutta maineikkaita tyttökouluja toimi eri puolilla Eurooppaa. Salmbergin pensionaatti olisi voinut toimia yhtä hyvin Tukholmassa kuin Turussa. Vuosisadan alkupuolella säätyläistyttöjä kasvatettiin ja koulutettiin avioliittoa ja seuraelämää varten, ja naimisissa olevan säätyläisnaisen mahdollisuudet toimia työelämässä olivat olemattomat. Ammatti ei myöskään ollut tuon ajan tyttöjen tai nuorten naisten tavoite, päinvastoin, rahan ansaitsemista pidettiin säätyläispiireissä sopimattomana ja suorastaan nolona.¹²⁰ Leskeys muutti tilannetta. Anna Salmbergin kirjeistä välittyy ilo ja suoranaisten ylpeys pensionaatista, jonka tytöt tulivat ”parhaista perheistä”.¹²¹

Itsellisenä, itsensä elättävänä naisena Anna Salmberg ei ollut poikkeus. 1800-luvun alun Turku oli naisten ja naimattomien kaupunki, ja monet heistä työllistivät itsensä. Naisia ja tyttöjä asui kaupungissa enemmän kuin miehiä ja poikia, mikä selittyy etenkin piikomaan muuttaneiden naisten suurella määrällä. Vuonna 1815 Turussa asui 703 leskinaista, mutta

---

¹¹⁸ Nikula 1972, 429–430.

¹¹⁹ Historioitsija Tiina Miettinen on selvittänyt Aurora Danet'n (o.s. Halling) vaiheita. Miettisen mukaan Danet syntyi Hauholla ja muutti varhain Tukholmaan, missä hän sai hyvän koulutuksen. Noin 20-vuotiaana Danet siirtyi Turkuun, työskenteli kotiopettajana maaherra Willebrandtin perheessä ja avioitui Turun ranskan kielen opettajan kanssa. Aviomiehen kuoltua 1819 Danet peri huomattavan omaisuuden, jonka turvin hän perusti pensionaatinsa. Testamentissaan Danet määräsi omaisuuttaan lähetystyön ja Hauhon pitäjänkoulun hyväksi. Ks. Tiina Miettisen blogikirjoitus 10.11.2020, <http://kaurakarpio.blogspot.com/2020/11>. Ks. myös *Alempi kansanopetus* -lehti 28.1.1915 no 1.

¹²⁰ Swanljung 2004, 31; Mazzarella 2007, 61.

¹²¹ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 7.2.1831, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB.

vain 180 leskimiestä.¹²² Varhaismodernin ajan naisyrittäjyyttä tutkineen Kirsi Vainio-Korhosen mukaan vuonna 1805 lähes puolet kaupungin leskistä elätti itsensä omalla työllään. Naisten työ pysyi pitkälti näkymättömänä, sillä se oli osa-aikaista tai väliaikaista. Heidän työnsä ei vaatinut viranomaislupia eikä sitä verotettu, joten siitä jäi vain vähän jälkiä lähteisiin. Aviomiehen päämiehisuus oli sitkeä perusoletus, vaikka käytännön todellisuus oli paljon monimuotoisempi.¹²³

3.2 Opetus, opettajat ja oppikirjat

Anna Salmbergin pensionaatin opetuksesta ja arjesta ei ole säilynyt tarkkoja tietoja. Salmberg osoitti kirjeensä entisille oppilailleen, jotka jo tunsivat pensionaatin, joten sen toimintaa ei ollut tarpeen erikseen selostaa. Fredrika Runeberg kuvailee nuoruutensa tyttökouluja ja Salmbergin opetusta lyhyesti muistelmissaan, jotka hän laati 1860-luvulla:

Aloitin siis koulunkäyntini Salmbergilla. Tyttökoulut toimivat siihen aikaan aivan toisin kuin nyt. Jokainen luki omaa läksyään, jokaisella oli oma työnsä. Yksi kirjoitti, toinen astui esiin kuulusteltavaksi ilmoitettuaan osaavansa läksynsä kirjasta, kolmas ahkeroi käännöksensä ääressä jne.¹²⁴

Kouluvuoden päätyttyä Salmberg kutsui Fredrikan kolmesti viikossa kotiinsa, jossa tämä sai yksityisoppilaana harjoitella saksaa, ranskaa ja englantia. Opetuksen innostavuudesta kertoo, että pensionaattivuoden jälkeen Fredrika Runeberg ja Augusta Lundahl ryhtyivät kirjeenvaihtoon, jota he kävivät ranskaksi. Kieli oli koulukirjamaista, mutta yhtä kaikki ranskaa. Merete Mazzarella arvelee, ettei kyse ollut vain kielitaidon harjoittamisesta, vaan ranska antoi hohtoa tuiki tavalliseen arkeen Turussa ja Tampereella. Mikä tahansa kotiolojen kuvaus kuulosti paremmalta ranskaksi kuin ruotsiksi.¹²⁵

Salmbergin tyttökoulun toimintaa valottaa *Åbo Underrättelserissä* 28.1.1897 julkaistu lukijakirjoitus, jossa pensionaatin entinen oppilas kuvailee koulun opetusta. Nimimerkin taakse piiloutuvan kirjoittajan mukaan ”maankuulu” Salmbergin pensionaatti opetti herrasväen tytöille 1830-luvun alussa ”ellei jo aiemminkin – – uskonnonhistoriaa ja katekismusta, maantietoa Palmbladin oppikirjasta, maailmanhistoriaa Eklundin mukaan,

---

¹²² Artukka 2021, 62–63.

¹²³ Vainio-Korhonen 2002, 31–33. Leskien lisäksi Vainio-Korhonen kiinnittää huomiota Turun naimattomiin naisiin, joista vuonna 1805 jopa 95 prosenttia työskenteli vuosipalkollisina tai muulla tavoin työelämässä. Pelkästään ”porvariuteen ja miehyyteen sidottu toimeentulostrategia” ei siis riitä selittämään sitä mistä turkulaiset saivat elantonsa.

¹²⁴ Runeberg 1984, 26. Suomennos vrt. Nikula 1972, 429.

¹²⁵ Mazzarella 2007, 50.

ranskan, saksan ja englannin kieliä, aritmetiikkaa aina koronlaskentaan asti, piirustusta norjalaisen taiteilija Leglerin johdolla ja niin edelleen.” Tämä ”F. d. elev i fru Salmbergs pension” -nimimerkin lukijakirjoitus on ainoa löytämäni lähde, jossa mainitaan Salmbergin koulussa käytettyjä oppikirjoja.¹²⁶ Eklund viittaa mitä ilmeisimmin Jacob Ekelundiin, jonka historian oppikirjojen ensimmäiset painokset ilmestyivät 1820- ja 1830-luvuilla. Ne keskittyivät sotahistoriaan ja valtioiden kehitykseen. Uppsalassa toiminut Wilhelm Fredrik Palmblad puolestaan oli professori, kirjailija ja kustantaja, jonka tunnetuimmasta maantieteen oppikirjasta *Lärobok i äldre och nyare geographien* otettiin useita painoksia. Palmblad & Co:n kustantamia oppikirjoja luettiin triviaalikoulujen ylemmillä luokilla ja lukioissa.¹²⁷

1800-luvun alussa Suomen suuriruhtinaskunnan ylimmät vallanpitäjät kavahtivat ulkomailta ja varsinkin Ruotsista tulevia vaikutteita ja aatteita, jotka istuttaisivat opiskelijoiden mieliin vääränlaisia ajatuksia. Uusi, entistä tiukempi sensuurilaki vahvistettiin vuonna 1829. Tässäkin valossa on kiintoisaa, että Salmbergin koulussa käytetyt oppikirjat tulivat ruotsalaisilta tekijöiltä ja että Palmblad toimi juuri Uppsalassa, jonka kautta epäilyttävät uudet ajatukset ja filosofiat useimmiten rantautuivat Suomeen.¹²⁸ Ruotsalaisten oppikirjailijoiden julkaisuja käytettiin Suomen kouluissa laajasti samaan aikaan, kun yhteyksiä Ruotsiin ja sieltä tulevia vaikutteita yritettiin kitkeä.

Fredrika Runeberg listaa muistelmissaan oppiaineita, joita tytöille opetettiin hänen nuoruudessaan. Hän kertoo aiheesta yleisellä tasolla Salmbergia mainitsematta:

Nyttemmin oli selviö että herrasväen luokan nuorten tyttöjen tuli oppia ranskaa. Saksakaan ei ollut tavatonta, mutta lukuun ottamatta sangen hajanaista kielitaitoa ja pientä määrää historiaa ja maantiedettä, melkein ulkoläksyinä luettua, lähes kaikki muu tieto oli vielä kiellettyä hedelmää. Yhä enemmän aloin ymmärtää että näin oli, ja pidin piilossa *Eulers bref i fysiken* -teosta niin uskollisesti ettei kukaan kodin ulkopuolella voisi aavistaa minun askartelevan niin vaarallisissa asioissa.¹²⁹

Eulers bref i fysiken -teos viittaa todennäköisesti Eulerin teokseen *Lettres à une princesse d'Allemagne sur diverse sujets de physique et de philosophie* (suom. *Kirjeitä saksalaiselle prinsessalle fysiikasta ja filosofiasta*), joka ruotsinnettiin 1700-luvun lopulla. Yleistajuinen, luonnontieteitä valottava teos koostuu kirjeistä, jotka matemaatikko Leonhard Euler (1707–1783) kirjoitti oppilaalleen, erään kreivin tyttärelle vuosina 1760–1762. Kirjekokoelmasta tuli

---

¹²⁶ Åbo Underrättelser 28.1.1897.

¹²⁷ Perälä 2019, 142–143.

¹²⁸ Kalleinen 2023, 110, 128.

¹²⁹ Runeberg 1984, 24.

tavattoman suosittu ja se käännettiin monille kielille.¹³⁰ Euler esiintyy myös Salmbergin kirjeessä. Keväällä 1828 Salmberg kertoo lähettävänsä Augusta Lundahlille kirjeen mukana Eulerin julkaisuja (works), joita hän on pitkään pitänyt lainassa: “I send you the works of Euler, and beg you to thank your dear and excellent Mama for having permitted me to keep them so long time”, Salmberg kirjoittaa.¹³¹ On mahdollista, että Runeberg ja Salmberg puhuvat samasta Eulerin teoksesta. Aiemmin siteeratun sanomalehtikirjoituksen mukaan pensionaatissa opiskeltiin ”aritmetiikkaa aina koronlaskentaan asti”, mutta kenties Salmberg oli laajemminkin kiinnostunut luonnontieteistä.

Kaikesta päätellen Anna Salmberg itse opetti koulussaan kieliä eli englantia, saksaa ja ranskaa. Häntä avusti opetuksessa Carolina Högman, joka kuului Salmbergin talouteen 1830-luvulta alkaen.¹³² Kaikki muutkin löytämäni hajatieodot pensionaatin opettajista ajoittuvat Turun palon jälkeiseen aikaan. Jos Salmbergilla oli apuopettajia koulun ensimmäisinä vuosina Eteläkorttelissa, heidän nimensä ovat painuneet historian hämärään.

Fredrika Runebergille vuonna 1832 kirjoittamassaan kirjeessä Salmberg mainitsee ”tyttärensä” Carolina Leopoldin auttaneen häntä 26 oppilaan opettamisessa.¹³³ Keväällä 1834 Leopold opetti pensionaatissa aritmetiikkaa ja piirustusta, kunnes hän saman vuoden syksyllä muutti Helsinkiin.¹³⁴ Vendla Carolina Leopold oli kesällä 1830 kuolleen laamanni Johan Gottlieb Leopoldin tytär. Swanljung ja Appelgren arvelevat, että Carolina Leopold oli alun perin tullut pensionaattiin oppilaana, ja isänsä kuoltua jäänyt asumaan Salmbergin luottotyttärenä ja apuopettajana, koska oli vaarassa vajota köyhyyteen.¹³⁵ Helmikuussa 1831 Salmberg mainitsee kirjeessään ”pienen Leopoldin”, joka hänellä on ollut onni saada luokseen. ”Olen siitä todella iloinen”, hän kirjoittaa.¹³⁶

Piirustusta Salmbergin koulussa opetti taidemaalari Thomas Legler, joka oli syntynyt Trondheimissa Norjassa. Legler saapui Turkuun 1830-luvun alkupuolella oleskeltuaan sitä ennen Pietarissa. Vuodesta 1834 alkaen aina 1850-luvulle asti Legler toimi opettajana

---

¹³⁰ Markkanen 2007, 57–58.

¹³¹ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 12.4.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”Lähetän sinulle Eulerin julkaisut ja pyydän sinua kiittämään rakasta ja erinomaista Äitiäsi, joka on antanut minun pitää niitä lainassa niin pitkän ajan.”

¹³² Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirjat 1831–1844, s. 178–179; 1834–1840, s. 53–54, SSHY.

¹³³ Anna Salmbergin kirje Fredrika Runebergille 11.3.1832, SLSA.

¹³⁴ Anna Salmbergin kirje Fredrika Runebergille 29.4.1834, SLSA; Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1830–1836, s. 385–386, SSHY.

¹³⁵ Swanljung & Appelgren 2004, 35.

¹³⁶ Anna Salmbergin kirje Sophie Granfeltille 15.2.1831. Samlingen Granfelt, släkten II, ÅAB. Alkuperäisteksti kuuluu: ”J’ai maintenant le bonheur d’avoir la bonne petite Leopold chez moi – et j’en suis vraiment heureuse.”

maalarien ammattikunnan piirustuskoulussa Turussa. Hän kiersi opettamassa muissakin kaupungin kouluissa, kuten vuonna 1833 perustetussa sunnuntaikoulussa, Turun kymnaasissa sekä Anna Salmbergin pensionaatissa. Sunnuntaikoulun oppilaista suurin osa oli käsityöläisten oppipoikia eli kisällejä, mutta joukossa oli työläislapsiakin.¹³⁷ Vuonna 1837 Legler meni naimisiin Wendla Charlotta Fattenborgin kanssa, ja samana vuonna hänen nimensä on merkitty rippikirjaan Anna Salmbergin naapuriin osoitteessa 6. kaupunginosa, 3. kortteli, talo numero 4.¹³⁸ Pensionaatin piirustuksenopettaja saattoi siis löytyä hyvinkin läheltä! Legler maalasi tilaustöinä säätyläisten muotokuvia ja keskittyi myöhemmin maisemamaalauksiin, jotka kuvasivat milloin eksoottisia ulkomaisia näkymiä tai romanttisia raunioita, milloin taiteilijan synnyinmaata Norjaa. Turun kaupunginmuseon kokoelmiin kuuluu Turun linnan ympäristöä syyskesällä esittävä Leglerin maalaus sekä maaseutukuvaus nimeltä *Suomalainen maisema*. J. L. Runebergin kodin kokoelmissa Porvoossa puolestaan on säilynyt Anna Salmbergin maalaama kartanomaisema ja Fredrika Tengströmin guassimaalaus, johon on kuvattu rauniot, kirkko ja kivitaloja vehreässä vuoristomaisemassa.¹³⁹ Teosten romanttinen tyyli muistuttaa selkeästi Leglerin tyyliä.

Temperamenttisenä tunnetusta Thomas Legleristä on jäänyt elämään anekdootteja, sillä hän joutui toisinaan kiistoihin poikaoppilaidensa kanssa. Näin tapahtui kymnaasissa, jossa Anders Ramsay opiskeli. Ramsayn muistelmien mukaan piirustuksenopettaja Legler vaati, että häntä kohdeltaisiin samalla kunnioituksella, jota osoitettiin lehtoreille. Kun eräs oppilas syksyllä 1849 piirsi Legleristä pilakuvan, Legler vimmastui ja antoi pilapiirtäjälle korvatillikan. Silloin puolestaan oppilaat suuttuivat. Ramsay kertoo oppilaiden kokoontuneen vielä samana iltana yhteen pitääkseen opettajalleen ”kunnon kissannaukujaiset”. Näin tapahtuikin, kun he marssivat Leglerin asunnolle.

Siellä syntyi tavaton meteli; vihellettiin, ulvottiin ja rämisteltiin kaikkia mahdollisia esineitä, joista vain ääntä lähti. Minä olin paremman soittimen puutteessa ottanut mukaani uunin luukut, joita hakkasin yhteen minkä jaksoin.¹⁴⁰

Ramsayn kuvaamalla selkkauksella oli vakavat seuraukset, sillä koko kymnaasi suljettiin väliaikaisesti. Tutkimusten jälkeen kahdeksan oppilasta erotettiin, heidän joukossaan uuninluukkuja kolistellut Anders Ramsay.¹⁴¹ Voisi ajatella, että Anna Salmbergin pensionaatti

¹³⁷ Kostet 2004, 45–47; Nikula 1972, 428.

¹³⁸ Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1834–1840, s. 53, SSHY.

¹³⁹ Rahikainen 2004, 30–31.

¹⁴⁰ Ramsay 1966, 99.

¹⁴¹ Ramsay 1966, 99.

erottui Leglerin opinahjojen joukossa säädynmukaisena rauhan satamana, jossa oppilaat olivat aidosti kiinnostuneita piirtämisestä eikä kukaan rämistellyt mitään.

Salmbergin kirjeet eivät kerro kurinpitovaikeuksista tai minkäänlaisista muistakaan ongelmista oppilaiden kanssa. Sen sijaan pätevien opettajien saaminen tuotti toisinaan hankaluuksia. Alkuvuonna 1828 Salmberg kirjoittaa Augusta Lundahlille traagisista tapahtumista, jotka sattuivat pensionaatin musiikinopettajan kanssa Hämeenlinnassa. Salmberg pahoittelee kirjeensä viivästymistä, mihin on useita syitä. ”First of all was our Gaberlunzie Man, who I believe is now gone to the black King”, Salmberg aloittaa dramaattisesti.¹⁴² Hänen kerjäläiseksi tai kiertolaiseksi (*Gaberlunzie*) kutsumansa mies oli ilmeisesti herra Schultze, joka oli toiminut pensionaatissa musiikin ja tanssin opettajana.¹⁴³ Kirjeessään Salmberg kertoo miehen sairastaneen ja saaneen jonkinlaisen aivohalvauksen, minkä seurauksena kaikki järki oli paennut hänen päästään. Salmberg kuvailee kohtaamisen, jolloin huonokuntoinen *Gaberlunzie* saapui hänen luokseen, kertoi Salmbergin olevan hänen ainoa ystävänsä ja jätti jäähyväiset:

He come on a Monday to give lessons – but was not able –. The day before I had been obliged to see him and indeed his state was pitiful, he knew me however and told me that I was his only friend, took my hand and shaking it told me a Lebe wohl. Then pointing at the window, he muttered some words which I did not understand. After this I left him. The following day he come to us, I advised him to go home. He went – but the meantime his landlady had turned his things out of doors, and would not receive him into her house, the poor man, went to search for other lodgings – and since that time nobody knows where he is.¹⁴⁴

Tapaus järkytti Salmbergia, joka teki kadonneesta miehestä ilmoituksen kaupunginvartijalle. ”Though he was a real Gaberlunzie – it gives me a great deal of pain to think of his tragical end”, Salmberg kirjoittaa.¹⁴⁵

---

¹⁴² Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 6.3.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”Ensinnäkin syynä on kiertolaismiehemme, joka uskoakseni nyt on siirtynyt mustan Kuninkaan luo.”

¹⁴³ Näin päättelevät Swanljung & Appelgren, joiden mukaan kyseessä saattoi olla Turun Soitannollisen Seuran orkesterissa vuosina 1824–1827 klarinettia soittanut C.A. Schultze. Ks. Swanljung & Appelgren 2004, 35.

¹⁴⁴ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 6.3.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”Hän saapui maanantaina antaakseen opetusta, mutta ei pystynyt siihen. Päivää aiemmin olin pakotettu näkemään hänet, ja hänen tilansa oli todellakin sääliittävä, hän tunnisti minut kuitenkin, sanoi että olin hänen ainoa ystävänsä, tarttui käteeni ja sitä ravistaen hyvästeli minut. Sitten osoittaen ulos ikkunasta, hän mutisi joitakin sanoja joita en ymmärtänyt. Tämän jälkeen hän lähti. Seuraavana päivänä hän saapui meille, kehotin häntä lähtemään kotiin. Hän lähti – mutta sillä välin hänen vuokraemäntänsä oli heittänyt hänen tavaransa ulos, eikä laskenut häntä sisään taloonsa, miesparka lähti etsimään toista majapaikkaa – ja sen jälkeen kukaan ei tiedä missä hän on.”

¹⁴⁵ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 6.3.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. Suomennettuna: ”Vaikka hän oli aito Gaberlunzie, minulle tuottaa suurta tuskaa ajatella hänen traagista loppuaan.”

Seurustelu- ja tanssitaitojen oppiminen oli 1800-luvun alun pensionaattien keskeinen tavoite. Tanssiaiset olivat keskeinen osa säätyläisten seuraelämää, ja niitä järjestettiin tiiviiseen tahtiin niin kartanoissa, varakkaissa kaupunkikodeissa kuin kaupunkien seurahuoneiden koristeellisissa saleissa. Ohjelmalliset tanssiaiset eli assembléet olivat tulleet suosituiksi jo Ruotsin ajan lopulla, ja Turun seurahuoneella niitä järjestettiin parisenkymmentä vuodessa. Lisäksi pidettiin naamiaisia.¹⁴⁶ Esimerkiksi rouva Ahlbergin koulu, jota Sofie Munsterhjelm kävi vuosina 1813–1814, vei säännöllisesti kaikki tytöt visiiteille Hämeenlinnan silmäätekevien koteihin, joissa kasvoi samanikäisiä lapsia. Maaherra Carl Johan Stjernvallin virkatalossa nuoria vieraita palveli peräti seitsemän kamarineitoa ja piikaa. Pormestarin kodissa perheen pojat tanssivat sisäoppilaitoksen tyttöjä, ja apteekkarin perhe puolestaan järjesti kutsut tyttärensä ystävättäriille. Vilkkaimpaan aikaan Sofie Munsterhjelmille kertyi seitsemän iltamenoa kuukaudessa.¹⁴⁷ Samaan tapaan vaikuttaa toimineen Anna Salmbergin pensionaatti. Hämeenlinnasta on tallentunut erään kymnasistin, Immanuel Robert Walleniuksen, kohtaamisia Salmbergin pensionaatin neitien kanssa. Wallenius kirjoittaa sukulaiselleen helmikuussa 1830:

Olen ollut klubissa koulusta saadulla vapaalipulla kaikkina assemblé-päivinä, ja minulla on ollut hyvin hauskaa. Thermnénillä oli pari viikkoa sitten tanssiaiset, sillä rouva Salmberg kasvattilaisineen oli siellä; Thilmanilla oli myös kerran vieraita, ja minäkin olin siellä; sielläkin tanssittiin jonkun verran, muttei siellä ollut muuta kuin 4 rouva Salmbergin kasvattilaisista.¹⁴⁸

Tanssitaito oli sitä tärkeämpi mitä korkeampaan säätyyn kuului. Säätyläislapsille järjestettiin omia tanssiaisia, joihin he kokoontuivat kotiopettajiensa kanssa, ja etenkin aatelislapset otettiin jo varhain mukaan myös aikuisten tanssiaisiin. Tanssi ei suinkaan ollut tyhjää liikettä, pelkkää leikkiä ja huvia, vaan sillä oli suuri merkitys suhteiden luomisessa ja ylläpitämisessä sekä myöhemmin avioliittojen solmimisessa.¹⁴⁹

3.3 Vaihtuvat osoitteet, palvelusväki ja jälkimaine

Anna Salmbergin pensionaatti toimi perustajansa kodissa, vaihtuvissa osoitteissa. Kirkkokorttelin lyhytaikaisessa asunnossa Salmberg vaikuttaa asuneen yksin, mutta Eteläkortteli 44:ssä häntä ja oppilaita palveli kaksi piikaa, aluksi Maja ja Anna, joista

---

¹⁴⁶ Nikula 1972, 506.

¹⁴⁷ Vainio-Korhonen 2012, 61–64.

¹⁴⁸ Walleniuksen kirjeen suomennettu lainaus on peräisin *Hämeenlinnan kaupungin historiasta 1809–1875*: Lindeqvist 1930, 344–345.

¹⁴⁹ Artukka 2018, 124–125.

jälkimmäinen oli vuonna 1825 vain 14-vuotias. Piikat on merkitty henkikirjoihin pelkillä etunimillään; seuraavina vuosina pestin ovat saaneet Anna ja Wilhelmina.¹⁵⁰ Alkuvuosien jälkeen piikoja palveli Salmbergin taloudessa pääsääntöisesti kolme samanaikaisesti, esimerkiksi vuosina 1838–1839 Maja, Carolina ja Mina.¹⁵¹ Piikojen työ perustui Ruotsin kuninkaan vuonna 1805 vahvistamaan palkollissääntöön, joka oli osa aikakauden työläinsäädäntöä. Johanna Annolan mukaan tavoitteena oli paitsi turvata maatalouden työvoiman riittävyys myös ehkäistä kerjäläisyyttä. Palkollissäännön mukaan kaikkien viisitoista vuotta täyttäneiden täytyi hakeutua vuosipalvelukseen. Käytännössä tämä tarkoitti, että varattomat nuoret etsiytyivät palkollisiksi vuodeksi kerrallaan. Jos he olisivat kuljeksineet kylillä ilman työpaikkaa, heitä olisi voitu sakottaa irtolaisuudesta tai jopa tuomita pakkotyörangaistukseen. Palveluspakosta vapautui ainoastaan olemalla riittävän rikas tai työsuhteessa eli työnantajan tarjoaman laillisen suojelun alaisena.¹⁵²

Lakiin pohjautuva vuosipalkollisten liikkuvuus näkyi Anna Salmbergin arjessa. Hänen taloudessaan piikojen palvelussuhteet kestivät tyypillisesti kaksi tai kolme vuotta, mutta ainakin yksi palvelussuhteista oli huomattavan pitkä. *Åbo tidningar* -lehden ilmoituksen mukaan Salmbergin piika Karolina Fredrika Wahlstén sai uskollisesta ja pitkäaikaisesta palveluksestaan kullatun hopealusikan (en förgulld silfwermsked) vuonna 1854.¹⁵³ Rippi- ja henkikirjojen mukaan Salmbergin taloudessa asui aika ajoin myös alaikäisiä pikkupiikoja tai kasvattilapsia. Vuosien 1840 ja 1841 henkikirjoissa mainitaan mamselli Carolina Högmanin lisäksi piikat Maria ja Carolina sekä alaikäinen (mindreårig) Amanda.¹⁵⁴ Jo aiemmin mainittu laamanni Johan Leopoldin tytär Carolina Leopold asui Salmbergin kodissa 1831–1834. Häntä Salmberg kutsui tyttäreksen tai ottotyttäreksen. Isänsä oli menettänyt myös laamanni Nils Arppen tytär Alexandra Nicolina Amalia Arppe (1820–1895), joka asui Salmbergin taloudessa vuonna 1837 maaliskuusta kesäkuulle.¹⁵⁵ Salmbergin kirjeissä ottotytär Carolina Leopold sekä opettaja Carolina Högman mainitaan nimeltä. Piikoja Salmberg ei yksilöi, mikä korostaa säätyeroa. Helmikuussa 1828 Salmberg kertoo Augusta Lundahlille neuloneensa

¹⁵⁰ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1825, T:17; 1836, T:18; 1829; T:19, Digihakemisto.

¹⁵¹ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1838, T:33; 1839, T:35, Digihakemisto.

¹⁵² Annola 2022, 37.

¹⁵³ *Åbo Tidningar* 22.12.1854. ”Pigan Karolina Fredrika Wahlstén har, för trogen och långvarig tjenst hos enkefru kaptenskan Anna Salmberg, af Sällskapet erhållit en förgulld silfwermsked.”

¹⁵⁴ Turun ja Porin läänin henkikirjat, 1840, T:37; 1841, T:39, Digihakemisto.

¹⁵⁵ Turun tuomiokirkkoseurakunnan arkisto, ruotsalaisen seurakunnan rippikirja 1831–1844, IAa2:16, Digihakemisto.

sukat ja piikansa neuloneen toisen parin. Salmberg käyttää piiasta sanaa *maid* eikä mainitse tämän nimeä.¹⁵⁶

Salmbergin asunnon huonetilat väistämättä rajasivat opetusta. Todennäköisesti opettaja oppilaineen kokoontui salissa, jonka tuoleille ja pöytien ääreen kenties mahtui kymmenkunta tyttöä. Oppilasluetteloa ei ole säilynyt, mutta kirjeiden perusteella Salmberg opetti yhtä tyttöryhmää kerrallaan, ja pensionaattia käytiin yksi tai joskus kaksi lukuvuotta.

Ulkopaikkakuntalaiset oppilaat saattoivat majoittua Salmbergin pensionaatissa, turkulaiset omissa kodeissaan.¹⁵⁷ On todennäköistä, että täysihoitolaiset yöpyivät muualla kuin Salmbergin kamareissa, samaan tapaan kuin madame Ahlbergin sisäoppilaitoksessa Hämeenlinnassa. Kirsi Vainio-Korhonen on tutkinut Ahlbergin koulussa opiskelleen Sofie Munsterhjelm in elämää sekä oppimispäiväkirjaa, jota tämä piti kouluaikana. Munsterhjelm oli aatelistyttö, joka saapui Ahlbergin vastaperustettuun kouluun vuonna 1813, ollessaan 12-vuotias. Oppimispäiväkirjassaan Munsterhjelm puhuu erikseen koulusta ja yöpymispaikasta (*logis*), jossa hän tapasi syödä aamiaisen ja tehdä läksyt.¹⁵⁸ Päivällinen nautittiin koulupäivinä koulussa. Vainio-Korhonen päättelee Sofien asuneen jonkun ”kunniallisen hämeenlinnalaisen porvarislesken omistamassa kaupunkitalossa”, sillä kaikissa Suomen koulukaupungeissa leskillä oli tapana majoittaa koululaisia.

Toinen havainnollinen vertailukohta Salmbergin pensionaatille on Hämeenlinnassa 1850-luvun alusta alkaen toiminut Augusta Grunérin koulu. Oppilaat olivat 12–13-vuotiaita, ja Grunér itse opetti heille kieliä ja historiaa. Laskuopissa ja uskonnossa käytettiin ulkopuolisia opettajia. Grunérin koulu on harvoja tyttökouluja, joiden päiväjärjestyksestä tiedetään edes jotakin. Oppitunteja järjestettiin klo 9–12 ja 15–17, ja pimeinä aikoina kukin oppilas toi mukanaan kynttilän sekä kynttilänjalan. Oppilaat oli edistymisensä mukaan jaettu eri läksyryhmiin. Kielistä painotettiin erityisesti ranskaa, ja oppilaiden tiedetään kirjoittaneen ranskankielisiä aineita sekä kesäläksynä päiväkirjaa ranskaksi.¹⁵⁹ Salmbergin koulun tunnetut

---

¹⁵⁶ Anna Salmbergkin kirje Augusta Lundahlille 24.2.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”Don’t trouble yourself about the stockings – I have – – been knitting a pair, and my maid another”, eli suomeksi: ”Älä vaivaa itseäsi sukilla, olen neulonut yhden parin ja piikani toisen”.

¹⁵⁷ Nikula 1972, 428.

¹⁵⁸ Sofie Munsterhjelm in oppimispäiväkirja on harvinainen lähde säätyläistyön koulunkäynnistä 1800-luvun alussa. Munsterhjelm in koulupäiviin kuului kirjallisia ranskan ja saksan käännösharjoituksia ja perehtymistä historiaan, erityisesti antiikin mytologiaan, josta oppilaat kirjoittivat pitkiä kuvauksia. Sofie oppi myös maantietoa, uskontoa, piirustusta ja klavesiin soittoa. Oppikirjat olivat ranskankielisiä, ja 13-vuotiaana Sofie kirjoitti hyvää kouluranskaa. Kirsi Vainio-Korhosen mukaan antiikin jumalien ja sankarien tuntemus oli tärkeää 1800-luvun alun aatelistyöille, jotta he pystyivät luontevasti keskustelemaan historiaa ja latinaa vuositolkulla opiskelleiden nuorten miesten kanssa. Ks. Vainio-Korhonen 2012.

¹⁵⁹ Lindeqvist 1930, 317.

oppilaat olivat hieman vanhempia, noin 15-vuotiaita, mutta kynttilöitä epäilemättä tarvittiin Eteläkorttelin asunnossakin.

Salmbergin koulu toimi Turussa, kunnes syyskuun 1827 tuhoisa tulipalo pakotti koko kaupungin liikkeelle. Salmberg pensionaatteineen siirtyi väliaikaisesti Hämeenlinnaan, mutta pikkukaupunki osoittautui pettymykseksi. Seurapiirilämään tutustuminen kuului olennaisena osana koulun toimintaan, mutta Hämeenlinnasta seurapiiri vaikutti tyystin puuttuvan, kuten Salmberg harmittelee kirjeessään Charlotta af Schulténille tammikuussa 1828. Näin Salmberg kuvailee uutta kotikaupunkiaan nelisen kuukautta Turun palon jälkeen:

It (Hämeenlinna) is in a few words, very well in many respects; but not proper for a boarding school; Parents in general, when they send their daughters to a town; desire that they may have an idea of society: and this is impossible in a town like this; and for masters in music, and the like, here are none.¹⁶⁰

Augusta Lundahlille Salmberg kirjoittaa suorapuheisemmin, ja huhtikuussa 1829 hän kutsuu Hämeenlinnaa ”tylsyyden tyyssijaksi”, joka muistuttaa pikemmin kylää kuin kaupunkia. Toisaalta Salmberg samassa kirjeessä kertoo vierailleensa tyttöjensä kanssa herra Helsingiuksen kahvikutsuilla, joilla myös tanssittiin ja ruokailtiin:

— — this town is now really the residence of dullness. I almost think a village much better; this year it is more dull than the last. We have been no where, except yesterday, in the country at Mr. Helsingius, we were all of us invited to take coffee, and about 5 o’clock the whole company began to dance — you understand that the society consisted of both sexes. The dance lasted till 12 o’clock, then a supper long enough to live anyone, but those, that love eating. After supper they danced, and then the company broke up at 3 o’clock sinking under the burthen of fatigue, some from having danced too much others too little. You may well suppose me to be among the latter.¹⁶¹

Salmbergin mielestä Hämeenlinna on yhtä pitkästyttävä elokuussa 1829: ”This town is more stupid than a country village”, hän kirjoittaa, vaikka jälleen hän kertoo huvituksista, tällä

---

¹⁶⁰ Anna Salmbergin kirje Charlotta af Schulténille 7.1.1828, Samlingen Schultén af, ÅAB. Suomennos: ”Se (Hämeenlinna) on lyhyesti sanottuna oikein hyvä monessa suhteessa, mutta ei sovellu sisäoppilaitokselle; vanhemmat yleisesti ottaen, lähettäessään tyttärensä kaupunkiin, toivovat heidän saavan käsityksen seurapiiristä: ja se on mahdotonta tällaisessa kaupungissa, ja musiikin mestareita tai vastaavia täällä ei ole lainkaan.”

¹³⁰ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 2.4.1829, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. Suomennos: “— — tämä kaupunki on nyt todellinen tylsyyden tyyssija. Pikemminkin melkein kylä, tänä vuonna se on tylsempi kuin viime vuonna. Meillä ei ole ollut kokoontumisia, paitsi eilen, maaseudulla herra Helsingiuksen luona, meidät oli kaikki kutsuttu kahville, ja noin viiden aikaan koko seurue ryhtyi tanssimaan — ymmärrät että seurapiiri koostui molemmista sukupuolista. Tanssi jatkui kello kahteentoista, sitten riittävän pitkä illallinen elättämään kenet tahansa, paitsi ne jotka rakastavat syömistä. Illallisen jälkeen he tanssivat, ja sitten seurue hajosi kello kolmen aikaan vajoten väsymyksen taakan alle, jotkut siksi että olivat tanssineet liikaa, toiset liian vähän. Voit hyvin uskoa minun kuuluneen jälkimmäisiin.”

kertaa herra Hacklinin konsertista, johon Salmberg kertoo osallistuvansa ”perheineen”.¹⁶² Paluu Hämeenlinnasta Turkuun syyskuussa 1830 oli Salmbergille kaikin tavoin iloinen asia. Loppuvuonna 1833 hän saattoi kertoa Augusta Lundahlille uutisen uudesta musiikinopettajasta: ”I have the happiness of having Miss Antoinette Rotkirch as a teacher in music. She has made great progresses in Sweden.”¹⁶³ Ruotsissa loistanut neiti Rotkirch selvästi palautti musiikin opetukseen tason, jota Salmberg edellytti. Turussa Salmberg asettui entisen Eteläkorttelin alueelle. Kaupunkia jälleenrakennettiin tuhoisan tulipalon jäljiltä, ja uuden asemakaavan mukaan Salmbergin osoite vuonna 1831 oli 6.9.2.¹⁶⁴ Vuosina 1839 ja 1840 hän asui 2. kaupunginosassa osoitteessa kortteli 4, talo 2.¹⁶⁵

Salmbergin oppilaista tunnetaan etenkin ne, joille hän kirjoitti kirjeitä. Muita on mahdollista jäljittää lähinnä hajanaisen kirjeaineiston ja harvojen kirjallisuusmainintojen avulla. Salmberg mainitsee oppilaistaan joitakin, kuten Selma Linsénin, Marie ja Hanna Prytzin sekä Charlotte Olivecreutzin.¹⁶⁶ Lisäksi pensionaatin kävijöistä tunnetaan muiden muassa Eva Törngren, Mina ja Bina Lagus, Augusta Granberg, Amanda Cajander, Wendla Randelin, Albertine Westersträhle sekä Salmbergin testamentissa mainitut Therese ja Fredrika Rotkirch.¹⁶⁷ Joukossa on useita sisaruksia ja aatelisten lisäksi enenevässä määrin muita säätyläistyttöjä.

Suomen varhaiset tyttökoulut saivat ansaitsemattoman kehnon jälkimaineen.

Pensionaattiopetus leimattiin pinnalliseksi salonkikasvatukseksi, jonka äänekkäisiin arvostelijoihin lukeutuivat Snellman ja Topelius. Piispa Jacob Tengström, joka oli Fredrika Tengströmin setä, kritisoi pensionaattiopetusta jo 1790-luvulla ja ehdotti valtiollisen tyttökoulun perustamista. Turhamaisten ja teeskentelevien salonkineitojen sijaan tytöistä tuli piispa Tengströmin mukaan kouluttaa ahkeria ja sivistyneitä kotirouvia, jotka toimisivat valistuneina uuden sukupolven kasvattajina.¹⁶⁸ Pensionaatteja oli helppo arvostella etenkin jälkikäteen, 1800-luvun loppupuoliskolla, kun koulutusmahdollisuudet olivat laajentuneet ja naiskasvatuksen ihanne oli olennaisesti muuttunut.

¹⁶² Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 22.8.1829, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB.

¹⁶³ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 14.10.1833, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. Suomenkos: ”Minulla on onni saada neiti Antoinette Rotkirch musiikin opettajaksi. Hän on tehnyt hienoa työtä Ruotsissa.” Sana ”progresses” nähdäkseni viittaa oppilaiden edistymiseen, eikä neiti Rotkirchiin itseensä.

¹⁶⁴ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1831, T:23, Digihakemisto.

¹⁶⁵ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1839, T:35; 1840, T:37, Digihakemisto.

¹⁶⁶ Anna Salmbergin kirje Sophie Granfeltille 15.2.1831, Samlingen Granfelt, släkten II, ÅAB.

¹⁶⁷ Swanljung & Appelgren 2004, 35–36.

¹⁶⁸ Häggman 1994, 149–153.

Kirsi Vainio-Korhosen mukaan Sofie Munsterhjelmin oppimispäiväkirja osoittaa madame Ahlbergin koulun olleen ”yllättävänkin kunnianhimoinen opinahjo”.¹⁶⁹ Sama pätee myös Anna Salmbergin kouluun, jos *Åbo Underrättelseriin* kirjoittaneen entisen oppilaan kuvaus pitää paikkansa. Salmbergin koulussa käytettiin ruotsalaisten oppikirjailijoiden tekemiä oppikirjoja, opiskeltiin englantia aikana, jolloin se oli vasta nousemassa sivistyneistön kieleksi ja ammennettiin kansainvälisiltä kuvataiteen ja musiikin opettajilta. Pensionaatti tarjosi säätyläistyöille paljon muutakin kuin brodeerausta ja ranskan kielen fraaseja. Tanssiaisten kuvioima seuraelämä, johon tyttöjä valmennettiin ja jota arvostelijat kutsuivat ”pinnalliseksi salonkielämäksi”, oli 1800-luvun alussa olennainen osa yhteiskunnan eliitin naisten ja miesten toimintapiiriä. Artukan mukaan seurapiirin rooli eliitin yhteisöllisyyden rakentamisessa oli keskeinen, ja seuraelämä kytkeytyi niin sosiaalisten suhteiden kuin valta-asetelmien luomiseen.¹⁷⁰ Jos Salmbergin pensionaattia tarkastelee oman aikansa kontekstissa, se näyttäytyy raikkaana ja kansainvälisenä keitaana keskellä erämaata, joka tyttöjen koulutus vielä tuohon aikaan oli. Salmberg itse esittää Fredrika Runebergille varsin suorasanaisen kannanoton naissivistyksen puolesta vuoden 1832 kirjeessään:

Ja jos Suomen naiset eivät yleensä ole valistuneita – kenen on syy? Eikö perheenisien? Miksi he laiminlyövät tyttöjensä mielen muokkaamisen? Miksi he eivät huolehdi tyttöjensä moraalista kasvatuksesta siinä missä poikiensa? Naisten ollessa sidottuja kotivelvollisuuksiinsa miehet voisivat, sen sijaan että polttavat piipullisen tupakkaa toisensa jälkeen, huvitella laajentamalla kauniimman sukupuolen aatepiiriä. Jos he tekisivät niin, heidän ei tarvitsisi surkutella ajattelematonta lihaa. Sillä naiset eivät ole sen tyhmempiä kuin miehetkään.¹⁷¹

Anna Salmberg oli yksi varhaismodernin ajan siirtolaisista. Pitäisikö hänet nähdä yhtenä niistä lukemattomista ihmisistä, joiden työn merkitys sivuutettiin Suomen kansallisvaltion rakennusprojektissa 1800-luvun puolivälistä alkaen? Suomen rinnalla muutkin itsenäistyvät Euroopan valtiot kieltäytyivät näkemästä siirtolaisuuden merkitystä yhteiskuntien rakentumisessa.¹⁷² Pensionaatteja arvostellut Snellman oli rakentamassa suurta kansallista

¹⁶⁹ Vainio-Korhonen 2012, 49.

¹⁷⁰ Artukka 2021.

¹⁷¹ Anna Salmbergin kirje Fredrika Runebergille 11.3.1832, SLSA. Suomennosta on muokattu oikeakielisemmäksi isojen alkukirjainten ja ajatusviivojen osalta, vrt. Wilkama 1938, 99; Mazzarella 2007, 49. Alkuperäinen muotoilu: “Et si les femmes, en Finlande n’ont pas en général l’esprit éclairé – à qui en est la faute ? – n’est pas aux peres de familles. pourquoi negligent ils de former l’esprit de leurs filles ? pourquoi ne s’occupent ils pas à conduire l’education morale de leurs filles, aussi bien que de leurs fils ? tandis que leurs femmes sont occupées des devoirs domestiques – les peres pourraient, au lieu de fumer tant de pipes du tabac s’amuser à éclaircir les idées du beau-sexe. S’ils le feraient ils n’auraient pas à se plaindre de Tanklost kött. Car les femmes ne sont pas plus bêtes que les hommes.”

¹⁷² Ricciardi 2020, 46–47.

kertomusta yhtenäisestä, homogeenisesta valtiosta. Siihen kertomukseen ei sopinut se tosiseikka, että monet tyttöjen koulutuksen uranuurtajat Suomessa olivat vaikkapa tanskalais-, saksalais- tai ranskalaistaustaisia naisia, joiden äidinkieli ei ollut ruotsi tai suomi, ja joiden antamaa opetusta voisi kuvailla yleiseurooppalaiseksi.

Shellerin ja Urryn mukaan erilaiset liikkuvuuden muodot ovat sidoksissa toisiinsa ja vuorovaikutuksessa keskenään.¹⁷³ Tämä näkyy selvästi myös Salmbergin elämässä 1800-luvun alussa, jolloin pensionaattiopetus oli osa ylijärjestyksellisiä säätyläis- ja aateliskulttuuria. Anna Salmbergin mukana tieto, tapakulttuuri ja tavarat liikkui ensin ulkomailta Suomeen ja sen jälkeen hänen verkostoissaan. Pensionaatin oppikirjojen, Salmbergin kirjeiden ja tiedon liike lomittuivat säätyläisten seurapiirien liikkuvuuteen, jolla oli laaja sosiaalinen ulottuvuus.¹⁷⁴ Liikkuvuuteen punoutuu myös materiaalisuus, jota tarkastelen lähemmin seuraavassa luvussa.

---

¹⁷³ Sheller & Urry 2006.

¹⁷⁴ Liikkuvuuden kytköksistä sosiaalisuuteen ja sosiaalisiin verkostoihin ks. Moch, 2003.

4 Vaikutusvaltaiset verkostot

4.1 Pitsiä ja valtaa

Anna Salmberg eli keskellä 1800-luvun säätyläisten materiaalista kulttuuria, mutta hänen henkilökohtaista esineistöään on säilynyt hyvin niukasti. Tässä luvussa tarkastelen Salmbergin muotokuvamaalausta ja hänen kirjeitään liikkuvuuden sekä materiaalisuuden näkökulmista. Salmbergin muotokuva kuuluu nykyisin Turun kaupungin taidemuseon kokoelmaan. Teoksen maalasi Thomas Legler, joka opetti piirustusta Salmbergin pensionaatissa. Maalausta ei ole signeerattu eikä päivätty, mutta Juhani Kostet arvelee teoksen ajoittuvan 1830-luvun lopulle tai 1840-luvun alkuun, jolloin Legler aloitteli uraansa muotokuvamaalarina ja Salmberg puolestaan jo lopetti uraansa pensionaatin johtajana.¹⁷⁵

Kuva 1. Anna Salmbergin muotokuvan maalasi Thomas Legler.
Kuva: WAM Turun kaupungin taidemuseo.

Salmbergin muotokuva on öljyväreillä kankaalle maalattu puolilähikuva, kooltaan 59 x 50 senttiä. Maalaus esittää Salmbergin yllään pitsimyssy ja tummansininen puku, jonka päällä on suuri pitsikaulus. Ruskeasilmäinen pensionaatinjohtaja katsoo muotokuvasta keskittyneesti katsojaan. Hänen katseensa on lämmin, posket punertavat kevyesti, hampaat erottuvat huulten

---

¹⁷⁵ Kostet 2004, 49–50.

raosta. Hiukset on kammattu sileästi ja kiharretut palmikot nostettu korville. Maalauksessa huomio kiinnittyy tummaa taustaa vasten selkeästi erottuviin kasvoihin, valkeaan pitsiin ja koristeelliseen myssyyn, jonka pitkät kullankeltaiset nauhat on sidottu leuan alta rusetille korvan juureen.

Salmbergin muotokuva edustaa säätyläisten ylijarajista materiaalista kulttuuria niin objektina kuin sisällöltään. Teoksen maalannut Thomas Legler oli norjalaissyntyinen taiteilija, joka oli opiskellut Tanskassa ja ilmeisesti matkustanut Keski-Euroopassa. Hän pystyi ammentamaan vaikutteita muotokuviansa laajalti. 1840-luvulla Legler toteutti Turussa lukuisia säätyläisten muotokuvia, koska hän tarvitsi lisäansioita. Säätyläiset ympäri Eurooppaa maalauttivat itsestään muotokuvia, jotka sijoitettiin yksityiskotien biedermeier-interiööreihin. Isännästä ja emännästä teetettiin tyypillisesti muotokuvapari, jolloin mallien asennoissa huomioitiin teosten ripustaminen rinnakkain.¹⁷⁶ Anna Salmbergin muotokuva ei tiettävästi ole pari millekään maalaukselle, ja hänet onkin kuvattu frontaalisesti.

Ylijarajista muotokuvassa on myös Salmbergin pukeutuminen. Säätyasema velvoitti säädynmukaiseen pukeutumiseen, ja kankaiden laatu, puvun malli ja asusteet olivat vahvoja viestejä. Esimerkiksi Elias Lönnrot oli 1820-luvulla ja myöhemminkin ehdottomasti sitä mieltä, etteivät säätyläisvaatteet sovi rahvaalle, ja pietistit välttivät silkkiä ja muita ylellisiä pukimia talonpoikaiselle säädylle sopimattomina.¹⁷⁷ Muotivirtaukset lainehtivat yli valtioiden rajojen, ja pukeutuessaan säätyläiset jäljittelivät toisiaan. Kostet ajoitti Salmbergin muotokuvan 1830-luvun lopulle tai 1840-luvun alkuun, mitä nähdäkseni tukee maalauksen pukumuoti. 1830-luvun kuluessa naisten muodissa helma ja kaulus levenivät, ja kaulus saattoi lopulta peittää hartiat, kuten Salmbergin yllä olevassa tummansinisessä puvussa. Salmbergin kauluksen päällä on vielä erillinen, koristeellinen valkoinen pitsikaulus. Naisten puvun hihat pullistuivat ja olivat 1830-luvulla muhkeimmillaan koko vuosisadan aikana. Vuoden 1835 jälkeen hihojen levein kohta laskeutui kyynärvarresta käsivarteen, joten Salmberg saattoi olla muodin aallonharjalla hihoineen, jotka levenevät olkavarresta alkaen.¹⁷⁸

Salmbergin muotokuvaa katsoessa konkretisoituu pukeutumisen historian (*dress history*) lähtökohta, eli pyrkimys tarkastella hänen pukeutumistaan, asusteitaan ja ulkomuotoaan 1800-luvun kontekstissa, osana omaa aikaansa ja kulttuuriaan. Kirjailija Sirpa Kähkönen on

---

¹⁷⁶ Kostet 2004, 52, 67.

¹⁷⁷ Wirilander 1974, 46–47.

¹⁷⁸ Hansen 1957, 142–143.

kirjoittanut Minna Canthin (1844–1897) 1800-luvun lopun potrettimuotokuvan väärintulkinnasta. Tykkimyssyistä, keski-ikäistyvää Canthia on katsottu ”tanttamaisena, tukevana olentona”. Canth ja Salmberg edustivat aivan eri sukupolvia, mutta samankaltainen väärintulkinta väijyy Anna Salmbergin muotokuvan kohdalla. Nykyajan ihminen saattaa katsoa pitsimyssyistä naista menneisyyden huvittavana tätinä. Silloin jää näkemättä se, mitä Kähkönen toteaa Canthistakin: pitsimyssy päässään istuva 1800-luvun nainen on ”pukeutunut koko valtaansa”.¹⁷⁹ Salmbergin näyttävä pitsimyssy on tulkintani mukaan bonetti eli päänmyötäinen, pieni ja lieritön hattu. Päälaen läpikuultava kangas saattaa olla tylliä, johon pitsi ja silkkinauhat on ommeltu. Helsingin kaupunginmuseon kokoelmiin kuuluu samankaltainen bonetti, joka on valmistettu noin 1850–1860-luvulla (kuva 3). Tuon bonetin leveät keltaiset silkkinauhat ja samettirusukkeet muistuttavat Salmbergin päähineen koristelua. Mustalle tyllille on ommeltu valkoista ja mustaa pitsiä, mustia lasihelmiä ja silkkinauhaa. Salmbergin myssyn tekijästä ei ole tietoa, mutta hän on saattanut teettää sen ompelijattarella. Kirjeenvaihtonsa perusteella Salmberg näki paljon vaivaa esimerkiksi nauhojen ja kankaiden hankkimisessa.

Kuvat 2 ja 3. Vasemmalla kirjailija Sara Wacklinin muotokuva, jonka Johan Erik Lindh maalasi noin vuonna 1840. Oikealla Helsingin kaupunginmuseon kokoelmiin kuuluva bonetti arviolta 1850–1860-luvulta. Kuvat: Kansallisgalleria/Ateneumin taidemuseo, Helsingin kaupunginmuseo.

Salmbergin muotokuvalla on selkeitä yhtäläisyyksiä kirjailija Sara Wacklinin muotokuvan kanssa. Johan Erik Lindhin maalaus on kömpelömpi, mutta kampaussuunnitelma, pitsimyssyn kullankeltainen ruusuke ja puvun kyynärpäistä levenevät hihat muistuttavat Salmbergin

¹⁷⁹ Turunen & Niiranen 2019, 16–17, 21. Sirpa Kähkösen kolumni ”Totia ja paleoruokaa”, jonka Turunen ja Niiranen nostivat esiin, on julkaistu *Potilaan lääkäri-lehdessä* 5.2.2017.

ulkomuotoa. Loisteliaista myssynnauhoista huolimatta Salmbergin muotokuva on askeettisempi, sillä hänen pukunsa ei ole avokaulainen kuten Wacklinin ja häneltä puuttuvat korut. Ei ole tiedossa, alkoiko Salmbergin ja Leglerin yhteistyö muotokuvan maalaamisesta, vai oliko se kenties opettajasuhteen päätös. Legler muutti Salmbergin naapurustoon vuonna 1837, jolloin Salmberg täytti 49 vuotta.¹⁸⁰ Pensionaatin toiminta päättyi ilmeisesti vuonna 1842. Muotokuva on mitä ilmeisimmin maalattu noiden vuosien aikana.

Salmbergin maalauksen rinnalla luon katsauksen hänen kirjoittamiin kirjeisiinsä objekteina. Kirjeitä tutkitaan yhä useammin myös materiaalisuuden näkökulmasta, sillä ne ovat historiallisia esineitä, jäänteitä, jotka kertovat sosiaalisista käytännöistä.¹⁸¹ Salmbergin käyttämä kirjepaperi on ohutta ja kiiltävää, arkit valkoisia. Myös Elias Lönnrot kirjoitti parhaimmalle postipaperille eikä paksuille, käsinvalmistetuille arkeille.¹⁸² Salmberg kirjoitti mustekynällä kauniilla siistillä käsialalla, joka korostaa isojen kirjainten kaaria ja lenkkejä. Tekstin alleviivaukset ja huutomerkkit antavat vaikutelman eloisuudesta, jonka voi ajatella välittyneen myös hänen puheestaan. Kirjekuoret Salmberg taitteli samasta kirjepaperista ja sulki ne punaisella tai mustalla sinettilakalla. Osassa Åbo Akademin arkiston kirjeistä on säilynyt sinettejä, joiden koristekuviot on tehty kahdella eri sinettileimasimella (kuvat 4 ja 5).

Kuvat 4 ja 5. Anna Salmbergin kirjeissään käyttämät sinetit on kuvattu Åbo Akademin kirjaston arkistoon kuuluvista kirjeistä. Kuvat: Heli Peltoniemi

Ensimmäisessä Salmbergin tyyliteltyjä nimikirjaimia (AB) kiertää köynnösaihe. Toiseen on kuvattu sydän, risti ja ankkuri, jotka kristillisessä symboliikassa merkitsevät rakkautta, uskoa ja toivoa. On mahdollista, että ankkurisymboli viittaa myös Salmbergin kapteenipuolisoon.

¹⁸⁰ Turun ruotsalaisen seurakunnan arkisto, rippikirja 1834–1840, s. 53–54, SSHY.

¹⁸¹ Halldórsdóttir 2014, 176.

¹⁸² Nervander 1893, 19.

Kirjekuoria on säilynyt vain muutamia, mutta yhdessä niistä on ”Mademoiselle Sophie de Granfeltin” osoitteen (Tavastehus Ryttelä) lisäksi paljastava merkintä: ”Aflefnas hos Assessorskan Cygnaeus” eli ”jätetään assessorska Cygnaeuksen luokse”. Salmberg käytti sosiaalisen verkostonsa välittäjiä niin kirjeiden kuin tavaroiden toimittamiseen, mistä kerron lisää seuraavassa alaluvussa.

4.2 Tavaroiden ja tiedon liike

Esineiden materiaallinen maailma ei ollut varhaismodernilla ajalla missään määrin neutraali. Pukeutuminen, asuminen, ruokailu ja ajanvietteet heijastivat paitsi yksilön sosiaalista asemaa myös sukupuolta, siviilisäätystä ja uskontoa. Leskenä ja elinkeinonharjoittajana Anna Salmberg hallitsi omaa talouttaan ja teki kuluttamiseen ja tavaroiden hankintaan liittyvät päätökset itsenäisesti. Hän johti pensionaattia 1800-luvun alkupuoliskolla, jolloin puoliteollinen ja teollinen tuotanto yleistyivät voimakkaasti.¹⁸³ Turussa oli jo edellisellä vuosisadalla rihkamapuodeiksi kutsuttuja kauppoja, joista saattoi ostaa niin kankaita, ompelutarvikkeita, paperia, kyniä kuin tupakkaa, kahvia tai silmälasejakin.¹⁸⁴

Havainnollinen esimerkki saman aikakauden säätyläiskuluttajasta on aatelinen Sofie Munsterhjelm, jonka elämää Kirsi Vainio-Korhonen on tutkinut. Munsterhjelm teki Turun matkallaan vuonna 1829 – kaksi vuotta suurpalon jälkeen – kalliita hankintoja, joihin kuului niin vaatteita, kenkiä, koruja kuin hajuvesiä. Muodikkaan puhvihihaisen leningin teettämistä varten Munsterhjelm osti metrikaupalla kankaita sekä ompelulankaa, helmiäisnappeja, kalanluita ja punoksia. Pukujen koristeluun hän hankki pitsejä, nauhoja ja tullejä. Runsaiden ostosten joukossa oli myös vesivärit.¹⁸⁵ Varmasti myös Anna Salmberg hypisteli pitsejä, nauhoja ja kankaita Turun puodeissa.

Ulla Ijäs on tutkinut 1700–1800-lukujen kaupunkilaiseliitin kulutuskulttuuria pohjoisen Itämeren kaupungeissa. Ijäs on käyttänyt lähteinä kauppiassukujen tilikirjoja ja kirjeitä, joissa eliitin jäsenet keskustelivat hankkimistaan ja näkemistään tavaroista sekä siitä mitä pitäisi ostaa. Salmbergin ikäluokkaan kuuluva leski, kauppahuonetta johtanut Marie Hackman (1776–1865) kävi vähintään kahdesti vuodessa ostosmatkoilla Pietarissa. Osan tavaroista pikkukaupunkien eliitti tilasi paikallisilta käsityöläisiltä, ja tavaroita valmistettiin myös itse. Ijäs on lisäksi pannut merkille jäljittelyn. Marie Hackman pyysi pietarilaista kauppias-

¹⁸³ Ijäs 2018, 137–138.

¹⁸⁴ Savolainen 2021, 252.

¹⁸⁵ Vainio-Korhonen 2012, 134–136.

pankkiiria hankkimaan hänelle samanlaisen ylellisen astian, jonka tämä oli aiemmin toimittanut eräälle toiselle eliitin jäsenelle. Kauppoja ja tilauksia tehdessään ostajat hyödynsivät usein erilaisia välittäjiä, kuten sukulaisia, ystäviä, laivakapteenoja ja yhteyksiään kauppiasiin.¹⁸⁶ Myös Anna Salmbergin kirjeet kertovat tavaroiden ja ostosten liikkuneen seurapiiriverkoston välittäjien avulla. Augusta Lundahlille osoitetuissa kirjeissä on useita mainintoja tavaroiden hankinnoista ja pienistä veloista. Helmikuussa 1828 Salmberg muistuttaa Augustaa tämän velasta.¹⁸⁷ Maaliskuussa 1828 Salmberg kirjoittaa Augusta Lundahlille tavanneensa tämän isän sekä herra Nervanderin, joka oli ystävällisesti toimittanut Salmbergille Augustan lähettämän kirjeen ja sukat:

The day before yesterday I had pleasure of seing your amiable father and Mr. Nervander. The latter gave me your kind letter and the stockings. I thank you very much and desire and bey you to let me know how much I owe you. I send you the notes. – – What I owe you for the stockings I will with all gratitude repay. Dear friend have you begged your Papa to buy pills for me? If not – do try to get them. I thought to ask Mr. Lundahl – but I wouldn't do it before the young man. The pills are called 'The grana angelica pills'.¹⁸⁸

Salmberg kehottaa Augustaa kertomaan, paljonko hän on hankinnoistaan velkaa. Hän tiedustelee myös, onko Augusta pyytänyt isäänsä hankkimaan pillereitä, joita Salmberg on jo aiemmin kysellyt. Hän oli ajatellut pyytää niitä herra Lundahlilta, muttei voinut nuoren herran läsnäolon vuoksi – mikä tuo esiin säätyläisten etiketin.

Huhtikuussa 1828 Salmberg huolehtii pensionaattinsa entisen musiikinopettajan, äkillisesti kuolleen herra Schultzen jälkeensä jättämästä omaisuudesta. *Gaberlunzieksi* kutsuttu mies ei jättänyt jälkeensä juuri muuta kuin nuotit ja klarinetin, joita Salmberg kirjeessään kauppa Augusta Lundahlin vanhemmille. Hän arvioi arvosoitin hinnaksi jopa 200 ruplaa:

If your parents wish to have the clarinet I beg to know at what price. May be it will go as high as 200 roubles, for it is said to be an excellent one. As to his

---

¹⁸⁶ Ijäs 2018, 137–138, 139.

¹⁸⁷ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 24.2.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”You are indepted to me – –.”

¹⁸⁸ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 6.3.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”Toissapäivänä minulla oli ilo nähdä rakastettava isäsi ja herra Nervander. Jälkimmäinen antoi minulle ystävällisen kirjeesi ja sukat. Kiitän sinua suuresti ja toivon sinun kertovan, paljonko olen sinulle velkaa. Lähetän sinulle nuotit. – – Mitä olen sukista velkaa hyvitan kernaasti. Rakas ystävä oletko pyytänyt Isääsi ostamaan pillereitä minulle? Jos et – yritä saada ne. Ajattelin pyytää herra Lundahlilta – mutten voinut tehdä sitä nuoren miehen edessä. Pillerit ovat nimeltään 'grana angelica pillerit'.”

musical notes. Mr Lindemann has told me that they are not complete. – Great part of his notes were lost in the fire at Åbo.¹⁸⁹

Samassa kirjeessä Salmberg kiittää nauhasta (ribbon) sekä sukista (stockings) ja pyytää jälleen Augustaa kertomaan, paljonko hän on velkaa. Nauha on menossa neiti Blåfieldille. Lisäksi Salmberg kertoo ostaneensa oikein kauniin ja mukavan sängyn, joka on valmiina odottamassa Augustan vierailua.

Salmberg kirjoittaa rahasta, veloistaan ja saatavistaan jopa yllättävän avoimesti ja luontevasti. Huhtikuussa 1834 Salmberg ilmoittaa Sophie Granfeltille pensionaattinsa kohonneista maksuista. Hän kertoo joutuneensa korottamaan hintaa kasvaneiden kulujen, etenkin mestarilta saatavan opetuksen vuoksi. ”Sitä paitsi elämä täällä on niin kallista”, Salmberg toteaa. Hän kertoo Sophielle lähettävänsä liitteenä tiedot pensionaatin majoitusehdoista (”les conditions pour la pension”), mutta tuo liite hintatietoineen ei valitettavasti ole säilynyt kirjeen mukana.¹⁹⁰ 1830-luvun puolimaissa Salmbergillä oli ilmeisesti varaa nostaa hintojaan myös siitä syystä, että pensionaattiin oli tulijoita enemmän kuin hän pystyi kerralla vastaanottamaan. Salmbergin varmaotteisesta rahankäytöstä kertoo myös se, että hän omisti 1840-luvulla kokonaisen kartanon.

4.3 Seurapiirien pyörähdykset, Laukko ja Jullas

Pensionaatin työtöt pääsivät harjoittelemaan tanssimista ja seurustelua opettajansa valvonnassa. Kuka olisikaan sopinut opastajaksi paremmin kuin Anna Salmberg, joka oli kouliintunut ylhäisissä kartanoissa ja saanut vankan aseman seurapiireissä. Helmikuussa 1831 hän kuvailee Augusta Lundahlille tanssiaisia Turun seurahuoneella:

I must be concise and tell you about the ball in a few words. – – it was at the Society house. 150 people were invited. – – It was a very fine and chosen company, the greatest part of the ladies were very handsome, and dressed elegantly with taste. The dance was excessively lively, old and young danced. The Count and countess Mannerheim danced the first English dance. – – I did not

¹⁸⁹ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundhalille 12.4.1828, ÅAB. ”Jos vanhempasi haluavat klarinetin, toivoisin kuulevani mihin hintaan. Ehkä se voi nousta niinkin korkeaksi kuin 200 ruplaan, sillä sen on kerrottu olevan erityisen hyvä. Kuten hänen nuottinsa. Herra Lindemann on kertonut minulle etteivät ne ole täydelliset – suuri osa hänen nuoteistaan katosi Turun palossa.”

¹⁹⁰ Anna Salmbergin kirje Sophie Granfeltille 24.4.1834, Samlingen Granfelt, släkten II, ÅAB. ”Ci-joint je vous envoie les conditions pour la pension. A l’égard d’un nombre de dépenses plus; j’ai été obligée d’augmenter le pris; surtout quand mes Eleves dépinent devant un maitre; du reste la vie est si chère ici”, Salmberg kirjoittaa, eli suomeksi: ”Liitteenä lähetän teille majoitusehdot. Kasvaneiden kulujen vuoksi olen joutunut korottamaan hintaa; ennen kaikkea koska oppilaat saavat opetusta mestarilta; sitä paitsi elämä täällä on niin kallista.”

dance any but the old Polonaise, being old myself. Among others I had the pleasure of dancing with the amiable President.¹⁹¹

Anna Salmberg kertoo tanssineensa seurahuoneella ainoastaan poloneesin, jota käytettiin usein suurten tanssiaisten aloitustanssina. Poloneesin tarkoitus oli esitellä tanssijat yleisölle.¹⁹² Poloneesi on alun perin Puolan aatelin keskuudesta levinnyt, hidastempoinen juhlatanssi, johon kuuluu tyyliä kävelyä ja rauhallisia liikkeitä. Ruukinpatruuna Anders Ramsay kirjoittaa muistelmissaan, kuinka poloneesia tanssittiin vielä 1840-luvun Helsingissäkin. Seremoniallisen tanssin tahdissa askelsivat tuolloin vain arvokkaimmat ja vanhimmat vieraat.¹⁹³ Valitsemalla tanssilajikseen ainoastaan poloneesin Anna Salmberg pystyi korostamaan asemaansa arvovaltaisena säätyläisnaisena. Hän ei missään tapauksessa ”valssannut vastuuttomasti”¹⁹⁴ saati ylittänyt kohtuuden ja säädyllisyyden rajoja. Augusta Lundahlille osoitettu kirje näyttää väläyksen illasta, jolloin Anna Salmberg askelsi juhlavasti Turun seurahuoneen juhlasalissa, kahdeksan lasikruunun alla, orkesterin soittaessa ja yli satapäisen säätyläisjoukon lämmittäessä runsaan 200 neliömetrin salin. Topi Artukan mukaan koko seurahuoneen rakennus oli suunniteltu tanssisalin ympärille.¹⁹⁵ Salmbergin viittaus kreivilliseen Mannerheimin pariskuntaan alleviivaa hänen jakaneen liikkeen ja tilan yhdessä kaupungin ylhäisön kanssa. Hän kirjoittaa tanssiaisten jatkuneen kello kahteen asti yöllä, jolloin tarjottiin illallinen. Seurahuoneen tanssiaisten jälkeen Anna Salmbergin tiivis seuraelämä jatkuu:

On Thursday following Mr. Haartman the Dr. gave a ball. I was invited but did not go. On Friday a ball by the arch bishop. I was there. Sunday we had a public assembly. Very numerous. Masquerade – but no masks. This evening the President gives a ball. I am invited but I have made my excuses.¹⁹⁶

---

¹⁹¹ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 7.2.1831, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. Suomennos: ”Minun täytyy olla ytimekäs ja kertoa sinulle tanssiaisista muutamalla sanalla. – – ne pidettiin Seurahuoneella. 150 ihmistä oli kutsuttu. – – se oli hyvin hienostunut ja valikoitu seurue, suurin osa naisista oli oikein komeita ja pukeutunut tyylikkäästi hyvällä maulla. Tanssi oli erittäin vilkasta, vanhat ja nuoret tanssivat. Kreivi ja kreivitär Mannerheim tanssivat ensimmäisen englantilaisen tanssin. – – Minä tanssin vain poloneesin, ollen oma vanha itseni. Muiden joukossa minulla oli ilo tanssia rakastettavan [hoviioikeuden] Presidentin kanssa.”

¹⁹² Artukka 2021, 271–272.

¹⁹³ Ramsay 1966, 168–169. Ks. myös Artukka 2018, 122.

¹⁹⁴ Ilmaus ”vastuuttomasta valssaamisesta” on peräisin Johan Winterin päiväkirjasta uudenvuodenpäivänä 1816. Winterin päiväkirjaan on perehtynyt Turun 1800-luvun alun seurapiirejä ja seurallisuutta tutkinut Topi Artukka, ks. Artukka 2018, 121.

¹⁹⁵ Artukka 2021, 153.

¹⁹⁶ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 7.2.1831, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”Seuraavana torstaina herra tohtori Haartman järjesti tanssiaiset. Sain kutsun mutten mennyt. Perjantaina arkkipiispan tanssiaiset. Olin siellä. Sunnuntaina meillä oli yleinen assemblée. Hyvin runsas osanotto. Naamiaiset – mutta ei naamioita. Tänä iltana Presidentti pitää tanssiaiset. Minut on kutsuttu, mutta olen ilmoittanut poissaolostani.”

Salmberg osallistui arkkipiispan tanssiaisiin, mutta hänellä oli halutessaan myös varaa kieltäytyä kutsuista.

Säätyläisten seuraelämä oli vilkkainta kesäisin, mutta vierailut kuuluivat myös sydäntalveen, etenkin uuteenvuoteen, kertoo Anders Ramsay muistelmissaan.¹⁹⁷ Kaupungissa asuvat säätyläiset vetäytyivät loma-aikoina kartanoilleen maaseudulle, jossa he ottivat vastaan vieraita. Salmbergin kirjeet viittaavat siihen, että hänkin vietti kesänsä mieluiten maalla. ”Tänä kesänä ajattelin tehdä matkan Helsinkiin ja sieltä Laukkoon ja sitten Ryttylään, ehkä minulla on ilo nähdä sinut jossakin”, Salmberg kirjoittaa Sophie Granfeltille toukokuussa 1833.¹⁹⁸ Anna Salmbergin yhteys Laukon kartanoon herättää kysymyksiä, joihin lähteeni vastaavat vain niukasti. Vesilahdella, Pyhäjärven rannalla sijaitseva Laukon kartano tunnetaan yhtenä 1800-luvun alun kulttuurikartanoista. Törngrenien perheen omistukseen vuonna 1817 siirtynyt Laukko muistetaan paikkana, jossa Elias Lönnrot asui ja työskenteli useaan otteeseen ja jossa hän työsti muiden muassa *Kalevalan* käsikirjoitusta. Isäntä Johan Agapetus Törngren oli Turun yliopiston professori, joka korotettiin aatelissäätyyn vuonna 1826. Hänen puolisonsa Eva Agatha Törngren on jäänyt historiaan Laukon kartanon vieraanvaraisena valtiattarena, jonka vaikutusta *Kalevalan* syntyyn pidetään kiistattomana. Elias Lönnrotin siteet Laukkoon solmittiin vuonna 1824, jolloin Törngrenit palkkasivat hänet kasvattipoikansa Carl Wilhelmin kotiopettajaksi. Törngreneillä oli poikia ja yksi tytär, Eva, mutta häntä Lönnrot ei opettanut. Sen sijaan Eva oli yksi Salmbergin pensionaatin oppilaista.¹⁹⁹

Elias Lönnrot vietti Laukossa kesät 1824–1827 ja sen jälkeen ajanjaksoja vuosina 1828–1849. Kartano tarjosi hänelle paitsi työrauhan myös ilmaisen täysihoidon, taloudellista tukea ja sosiaalisia suhteita. Laukossa vieraili aikakauden keskeisiä kulttuurivaikuttajia Fattenborgista Beckeriin, Hwasseriin ja Ilmoniin.²⁰⁰ Vieraiden joukkoon lukeutui myös Anna Salmberg. Salmbergin yhteys Laukkoon saattoi syntyä Turussa, sillä siellä Törngrenien perhe asui talvisin, joulunaikaa lukuun ottamatta. Tytär Eva Törngrenistä tuli Salmbergin oppilas

---

¹⁹⁷ Ramsay 1966, 225–226.

¹⁹⁸ Anna Salmbergin kirje Sophie Granfeltille 19.5.1833. Samlingen Granfelt, släkten II, ÅAB. Alkuperäinen teksti on ranskankielinen: ”Cet été je pense faire un voyage à Helsingfors, et de sa à Lauko, puis a Ryttylä, peut-être que j’aurai le plaisir de vous voir quelque part. ” Ryttylä tarkoittaa nähdäkseni Hämeenlinnan Ryttylän kartanoa, joka kuului Granfelt-suvulle. Erään kirjekuoren päälle Salmberg on kirjoittanut Sophien osoitteeksi ”Tavastehus Ryttylä”.

¹⁹⁹ Railo, J. E.: Törngren, Johan Agapetus. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– [viitattu 11.4.2026]; Nervander 1893, 4, 9–11; Majamaa, Raija: Törngren, Eva Agatha. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– [viitattu 11.4.2026].

²⁰⁰ Majamaa, Raija: Törngren, Eva Agatha. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– [viitattu 24.3.2026]; Nervander 1893, 22.

ilmeisesti vuonna 1829, sillä edellisen vuoden huhtikuussa Salmberg kirjoittaa Augusta Lundahlille uskovansa, että neiti Törngrenistä tulee osa hänen perhettään ”ensi vuonna”.²⁰¹ Jos Anna Salmbergin kesämatka Laukkoon toteutui vuonna 1833, hän vieraili entisen oppilaansa kotikartanossa.

Eva Törngren vilahdaa myös Emil Nervanderin tunnetuissa muistelmissa, jossa hän tarinoi Elias Lönnrotin nuoruusajoista Laukon kartanossa. Nervanderin mukaan Eva Törngren opiskeli ”rouva Anna Salmbergin suositussa pensioonissa, joka oli tänne muutettu Tanskasta ja jota siihen aikaan pidettiin suuressa arvossa”. Kesäisin Evan ympärille Laukkoon kokoontui ”kokonainen sikerö” samanikäisiä tyttöjä, kuten Wilhelmiina Ahlstedt, Augusta Lundahl, Amelie Adlercreutz, Wilhelmina Bohm ja Adèle Idman. Joinakin kesinä ainakin Eva ja rouva Törngren seuralaisineen joivat terveysvettä rautapitoisesta lähteestä läheiseltä niityltä.²⁰² Se ei ollut pelkkää huvia, sillä tytär Törngren sairasteli. Huhtikuussa 1834 Salmberg kertoo saaneensa Evalta kirjeitä, joissa tyttö kertoo perheensä ja itsensä voivan hyvin. ”Dieu veuille que cela continue!”, Salmberg huudahtaa, ”kunpa jumala antaisi tämän jatkoa”.²⁰³ Sairaus vei kuitenkin nuoren Evan voimat, ja hän kuoli lokakuussa 1834 vain 21-vuotiaana.²⁰⁴

Elias Lönnrot ja Anna Salmberg kohtasivat Laukossa varmuudella ainakin yhtenä vuonna, todennäköisesti useamminkin. Lönnrotin kirjeenvaihdossa on kaksi mainintaa rouva Salmbergin oleskelusta kartanossa talvella 1847. Maaliskuussa 1847 Lönnrot kirjoittaa Carl Wilhelm Törnegrenille: ”Professori on luultavasti kirjoittanut teille eräistä hyvin rakkaista vieraista Turun seudulta. Ensin sieltä olivat rouva Almborg ja hänen sisarensa, ja nyt viime viikolla rouva Salmberg ja kamrerska Ringbom”.²⁰⁵ Huhtikuussa Lönnrot viittaa uudestaan samaan kohtaamiseen: ”– vieraista on ollut vähemmän tänä talvena, lukuun ottamatta rouva Salmbergia ja rouva kamrerska Ringbomia sekä jonkin aikaa sitten rouva Almborgia sisarensa

---

²⁰¹ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 12.4.1828, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB.

²⁰² Nervander 1893, 10–21.

²⁰³ Anna Salmbergin kirje Augusta Lundahlille 24.4.1834, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB. ”J’ai nouvellement au de lettres d’Eve Törngren, dans lesquelles Elle m’écrit qu’Elle est en bonne santé, ainsi que les Parens. Dieu veuille que cela continue!”

²⁰⁴ Tottijärven haudatut 14.10.1834, HisKi-tietokanta.

²⁰⁵ Elias Lönnrotin kirje Carl Wilhelm Törnegrenille 12.3.1847, Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017– [viitattu 24.3.2026]. Alkuperäisen tekstin mukaan: ”Först voro derifrån en Fru Almborg jemte sin syster, och nu i sista veckan fru Salmberg och kamrerskan Ringbom.”

kanssa.”²⁰⁶ Samaisessa kirjeessä Lönnrot kertoo itse poistuneensa Laukosta neljän kuukauden aikana vain pari kertaa lyhyesti Tampereelle.

Lähteeni eivät kerro Lönnrotin ja Salmbergin mahdollisista keskusteluista, mutta jo tieto heidän samanaikaisesta oleskelustaan Laukossa on kiinnostava. Salmberg oli lukenut säätyläisnainen, jonka varhaisista oppilaista ainakin Fredrika Runeberg ja Augusta Lundahl tunsivat niin Schillerin, Scottin kuin ruotsalaiset romantikkorunoilijat. Alkuvuonna 1847 Elias Lönnrot oli useita runonkeruumatkoja tehnyt 44-vuotias kansallisromantikko, joka pian aloittaisi *Uuden Kalevalan* toimitustyöt. Lönnrotin tiedetään olleen perso kahville ja tupakalle. Nervander kertoo hänen tuprutelleen niin sikareja kuin Geflen vaakunaa, joka oli suosittu piipputupakka. Mistä piipuntuoksuinen, säätyläisten tavoista varsin piittaamaton kansanrunouden kerääjä ja arvonsa tunteva Anna Salmberg keskustelivat Törngrenien kahvipöydässä?²⁰⁷ Laukossa Lönnrot oli joka tapauksessa lähellä kansainvälistä, kielitaitoista rouvaa, joka oli inspiroinut Fredrika Runebergiakin.

Anna Salmbergista itsestäänkin sukeutui kartanon omistaja, sillä hän omisti vuosina 1840–1849 Jullaksen tilan Kaarinan Kuusistossa. Pensionaatin toiminta päättyi tietävästi vuonna 1842, jolloin se oli toiminut kahdeksantoista vuotta.²⁰⁸ Tuolloin hän sai entisiltä oppilailtaan lahjaksi lattiamaton, johon jokainen lahjan antajista oli tehnyt käsityönä yhden ruudun.²⁰⁹ Salmbergin luona Jullaksen kartanossa asui säätyläistyttöjä kesävieraina, mutta tiedossa ei ole, kuuluiko heidän kesäohjelmaansa opetusta.²¹⁰ Jullaksessa Salmbergin talouteen kuului enimmillään 11 ihmistä. Vuosina 1845 ja 1846 henkikirjoihin merkittiin hänen lisäksi mamselli Carolina Högman, neljä renkiä ja viisi piikaa. Salmbergin nimissä oli yhä asunto myös Turussa, osoitteessa 6.3.4., jossa vuonna 1845 asui henkikirjan mukaan hänen palvelusväkensä, ”Enkefru kaptenskan Anna Salmbergs tjänstefolk”.²¹¹

Paikkojen oletetaan olevan suhteellisen pysyviä ja erillisiä vierailijoista, mutta Shellerin ja Urryn mukaan näin ei ole. Ihmisten ja paikkojen välillä vallitsee monimutkainen

---

²⁰⁶ Elias Lönnrotin kirje Carl Wilhelm Törnegrenille 15.4.1847, Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017– [viitattu 24.3.2026]. Alkuperäisen tekstin mukaan: ”Föröfrigt har jag gjort par skuttresor till Tammerfors, och det är allt, som jag på fyra månader varit utom Laukko område. Mera Sparsamt har äfven fremmande varit här i vinter, utom fru Salmberg och fru kamrerskan Ringbom samt någon tid förut en fru Almberg med sin syster – –.”

²⁰⁷ Nervander 1893, 18–19. Elias Lönnrotista rakennettua kiiltokuvaa on purkanut Irma Sulkunen elämäkertateoksessaan *Elias Lönnrot ja hänen pitkä varjonsa* (SKS Kirjat, 2025).

²⁰⁸ Swanljung & Appelgren 2004, 34.

²⁰⁹ Carpelan 1910, 85.

²¹⁰ Swanljung & Appelgren 2004, 37.

²¹¹ Turun ja Porin läänin henkikirjat, 1845, T:46; 1845, T:47, Digihakemisto.

suhdejärjestelmä, johon liittyy performatiivisuus. Uuden liikkuvuuden paradigmassa paikat itsessään nähdään liikkuvina.²¹² Shellerin ja Urryn ajatusta voidaan soveltaa 1800-luvun alun kartanoihin ja säätyläisten performatiiviseen tapakulttuuriin. Kartanoiden isäntäperhe, palvelusväki, vierailijat, seurallinen ateriointi ja tanssiminen tuottivat ja uusinsivat kartanoita; niiden merkitys syntyi tästä liikkeestä. Samalla kartanoiden välinen liikkuvuus yhdisti ne toisiinsa, jolloin muodostui paikkojen välinen verkosto. Ennen Jullakseen muuttoa Salmberg asui enimmänsen osan vuodesta Turun kaupunkiasunnossaan, mutta matkusti kesäisin ja talviaikaan kartanoissa, kuten Vesilahden Laukossa ja Hämeenlinnan Ryttylässä. Matkustamalla hän loi ja ylläpiti sosiaalisia suhteita, jotka olivat elinehto säätyläisten vastavuoroisuuteen, vieraanvaraisuuteen ja seurallisuuteen perustuvassa elämäntavassa.

Salmbergin pensionaatin lopettamiseen vaikutti epäilemättä hänen ikänsä, mutta mitä ilmeisimmin myös uusien valtiollisten tyttökoulujen perustaminen. Senaatti julkaisi uuden kouluasetuksen vuonna 1843, ja seuraavana vuonna aloittivat Turun ja Helsingin tyttökoulut, joita kutsuttiin rouvasväenkouluiksi. Näissä kruunun pensionaateissa opetuskieli oli ruotsi.²¹³ Anna Salmberg muutti lopullisesti Turkuun 62-vuotiaana syyskuussa 1850, mukanaan mamselli Högman sekä piika Wilhelmina. Salmbergin liikkuvassa elämässä yksi pysyvimmistä asioista oli Carolina Högman, nainen, josta lähteet eivät kerro juuri mitään ja jonka kanssa hän eli vuosikymmenten ajan. Muuttuva ja kasvava Turku säilyi Salmbergille vuosikymmenestä toiseen rakkaana, minkä hän mainitsee kirjeissäänkin: ”Åbo est, et sera en tous en tous temps très agréable”, hän kirjoittaa Sophie Granfeltille keväällä 1831, ”Turku on ja tulee aina olemaan hyvin miellyttävä.”²¹⁴ Anna Salmberg kuoli Turussa 80-vuotiaana marraskuussa 1868. Kuolinsyyksi merkittiin vanhuus.²¹⁵

---

²¹² Sheller & Urry 2006, 214.

²¹³ Paaskoski 2010, 164; Ijäs 2020, 349.

²¹⁴ Anna Salmbergin kirje Sophie Granfeltille 15.2.1831, Samlingen Granfelt, släkten II, ÅAB. ”But in a word I like Åbo”, eli ”yhdellä sanalla sanottuna pidän Turusta”, Salmberg kirjoittaa Augusta Lundahlille 7.2.1831, Samlingen Diverse brev 3, ÅAB.

²¹⁵ Turun tuomiokirkkoseurakunnan arkisto, kuolleiden luettelot 1865–1873, AP I F3:8, SSHY.

5 Lopuksi

Pensionaatin johtaja Anna Salmberg oli yksi 1800-luvun alun turkulaisista, mutta yhdenkin ihmisen kautta voi avautua kiehtovia näkymiä aikakauden liikkuvuuteen ja ylirajaisuuteen. Tutkielmassani olen tarkastellut Salmbergin elämäkulkua ja hänen pensionaattiaan eri näkökulmista. Tutkimusaihe ja rajaus ovat ohjanneet katseeni kohti muuttojen, matkojen, seurapiirien, tavaroiden ja tiedon liikettä etenkin 1810–1830-luvuilla. Väljänä teoreettisena kehyksenä olen nojannut Shellerin ja Urryn muotoilemaan uuden liikkuvuuden paradigmaan, jonka pohjalta autonomian ajan alku ei suinkaan näyttäydy pysähtyneenä, vaan avoimien mahdollisuuksien ja monenlaisen muuttumisen aikana. Anna Salmberg oli yksi varhaismodernin ajan siirtolaisista. Hänen elämänsä Turussa ja lähiseuduilla oli lähtökohtaisesti monikielistä ja ylirajaista.

Tutkielma osoittaa, että liikkuvuus kytkeytyi Anna Salmbergin elämässä niin elannon ansaitsemiseen, säätyläistön elämäntapaan kuin sosiaalisten verkostojen luomiin mahdollisuuksiin. Salmberg saapui Suomeen siirtolaisena ja jäi varhain leskeksi. Muuttunut elämäntilanne sysäsi hänet liikkeelle ensin Björkbodan ja myöhemmin Vuojoen aateliskartanoihin. Salmberg työskenteli Petersénin aatelisperheessä kotiopettajana ja Klinckowströmien kartanossa Sarah Cuthbertin seuraneitinä. Ylirajaisissa, kosmopoliittisissa kartanoissa työskennellessään hän kartutti omaa verkostopääomaansa, mikä auttoi oman pensionaatin perustamisessa. Monikielisyys ja liikkuvan seuraelämän omaksuminen olivat Salmbergille selkeitä etuja.

Turun palo pakotti pensionaatin siirtymään väliaikaisesti Hämeenlinnaan, mistä palaaminen oli Salmbergille suuri ilo. Hän asui Turussa useissa osoitteissa, lähinnä Eteläkorttelin ja kuudennen kaupunginosan alueilla. Elämänsä loppupuolella Salmberg osti Jullaksen kartanon, jonka hän omisti kymmenkunta vuotta ennen lopullista asettumista Turkuun. Salmberg ei läheskään aina matkustanut pakon edessä, vaan matkat maaseudun kartanoihin ja siirtyminen Jullakseen kertovat sosiaalisista verkostoista ja vauraasta ympäristöstä, jotka olivat hänen ulottuvillaan.

Seurapiirien liike tanssiaisineen oli osa Anna Salmbergin arkea ja säätyläisten elämäntapaa. Tutkimuksessa osoitan, kuinka Salmberg Björkbodan ja Vuojoen kartanoissa loi suhteet Suomen ylhäiseen aristokratiaan asti ja hyödynsi niitä myöhemmin pensionaatin johtajana. Seuraelämä ja vastavuoroisuuden kulttuuri olivat olennaisessa asemassa Salmbergin rakentaessa ammatillista professiotaan. Samalla ne tekivät mahdolliseksi tiedon ja tavaroiden

liikkeen. Kirjoittaessaan kirjeitä entisille oppilailleen Salmberg huomioi myös heidän vaikutusvaltaiset vanhempansa. Tutkimuksessani olen kuvannut, kuinka Salmberg käytti verkostojaan hankkiessaan arkisia tavaroita, kuten nauhoja ja rohdospillereitä, tai vaikkapa matemaatikko Eulerin julkaisuja Augusta Lundahlin perheen välityksellä.

Anna Salmbergin kaltainen itsellinen, elantonsa ansaitseva leski ei ollut harvinaisuus 1800-luvun alkupuoliskon Suomessa. Kielitaitoinen, sosiaalisesti lahjakas Salmberg perusti varakkaiden säätyläisperheiden tyttärille pensionaatin ja koulutti kahden sukupolven tyttäriä. Hänen asemansa Turun seurapiireissä oli keskeinen. Silti hänenlaisensa naiset loistavat poissaolollaan vaikkapa Kaarlo Wirilanderin klassikotutkimuksessa *Herrasväkeä*. Lähteissä Anna Salmbergin ammatillisuus ja osaaminen jäävät piiloon. Salmberg, kuten kaikki hänen kaltaisensa itsensä elättäneet naiset, merkittiin rippi- ja henkikirjoihin siviilisäätynsä mukaan leskinä tai neiteinä, kun taas miehistä kerrottiin ammatti tai säätyasema.²¹⁶ Siinäkin vaiheessa, kun Salmberg oli jo perustanut pensionaattinsa, hänen kohdallaan kirkonkirjoissa mainittiin vuosia sitten kuolleen aviomiehen ammatti. Salmberg oli kapteenin leski tai leskirouva, ei milloinkaan pensionaatin johtaja. Merkintä *gouvernanten* Björkbodan kartanon rippi- ja henkikirjoissa on harvinainen ilmaus hänen työnteostaan kotiopettajattarena. Sen sijaan merkintä ”leskirouva” (*Enka Fru*) Vuojoen kartanon rippikirjassa ei paljasta mitään Salmbergin asemasta ylhäisaatellisessa kartanossa, jossa hän työskenteli vapaaherratar Sarah Cuthbert-Brooken seuraneitinä.

Tutkimusta tehdessäni kohtasin sanomalehtiarkistossa kokonaisen joukon naisia, joita kutsun näkymättömiksi mamselleiksi. Nämä kielitaitoiset naiset julkaisivat lehdissä työnhakuilmoituksia, joissa he etsivät kotiopettajattaren tai seuraneidin paikkaa. On mahdotonta sanoa täsmällisesti, kuinka paljon säätyläisnaisia kaikkiaan liikkui ja työskenteli 1800-luvun alun säätyläis- ja porvarisperheissä kotiopettajattarina, sillä lähteiden merkintä *mamselli*, *mademoiselle* tai *demoiselle* voi viitata kesälomaa viettäneeseen sukulaistyttöön – tai kätkeä taakseen itsellisen elinkeinonharjoittajan. Havainnot näistä mamselleista ja Salmbergin elämästä tukevat käsitystä siitä, että naisten arki oli 1800-luvun alussa liikkuvampaa kuin aiemmin on oletettu.

Itsellisenä, siirtolaistaustaisena säätyläisnaisena Anna Salmberg oli tietyllä tavalla marginaalissa jo elinaikanaan. Naisella ei ollut yhteiskunnassa samanlaisia mahdollisuuksia julkisen ja ammatillisen vallan ja aseman käyttöön kuin miehillä. Salmbergin työ ei ollut

---

²¹⁶ Vainio-Korhonen 2002, 29–32.

”oikeaa” verotettavaa työtä eikä vaatinut viranomaislupia, joten siitä ei juuri jäänyt jälkiä lähteisiin. Vuosisadan edetessä Anna Salmbergin ja hänen kollegojensa tarjoama yksityinen pensionaattiopetus sai osakseen kasvavaa kritiikkiä, joka oli alkanut jo 1700-luvulla. Modernisoituvassa maailmassa seurapiirielämä ja tyttöjen kasvatusihanteet olivat pyörähtäneet uuteen asentoon. Pensionaattiopetus leimattiin ohuen pinnalliseksi salonkikasvatukseksi, ja valtiollisten tyttökoulujen odotettiin tarjoavan monipuolisempaa sivistystä. Tutkielmassani katson ”pinnallista salonkikasvatusta” toisin. Yksi tutkimustuloksistani on että Salmbergin pensionaatissa käytettiin ruotsalaisten oppikirjailijoiden tekemiä oppikirjoja. Musiikkia ja piirustusta opettivat kansainväliset opettajat, kuten ammattikuvataiteilija Thomas Legler. Ranskan ja saksan lisäksi Salmberg opetti tytöille englantia, joka oli tuolloin vasta nouseva kieli eliitin piirissä. Pensionaatin suosiosta todistaa se, että Salmbergilla oli varaa korottaa oppilailta perittyjä maksuja, ja tulijoita oli ainakin 1830-luvun alkupuolella enemmän kuin pystyi kerralla vastaanottamaan. Tutkielmani vahvistaa aiemman tutkimuksen käsitystä siitä, että pensionaattiopetus oli osin tiedettyä korkeatasoisempaa.

Täysihoitoon perustuva sisäoppilaitos kasvatti säätyläistyttöjä hyvin erityisellä tavalla sosiaalisuuteen, säätyläiseen tapakulttuuriin ja seuraelämään. 1810–1830-luvuilla säätyläisnaisille ei käytännössä ollut tarjolla ammatillista tulevaisuutta, mutta naiset pystyivät käyttämään merkittävää valtaa seuraelämässä ja sosiaalisissa verkostoissaan. Aikana, jolloin julkinen koulujärjestelmä ei tarjonnut tytöille juuri mitään, pensionaatit tarjosivat kirjallista sivistystä ja kielitaitoa. Miksi niiden arvoa ei tunnustettu keskellä tyttöjen koulutuksellista autiomaata? Kielitaitoinen, eurooppalaisia romaaneja lukeva ja seurapiireissä sujuvasti sukkuloiva nainen ei ilmeisesti ollut sivistynyt, tai ainakin hän oli sivistynyt väärällä tavalla. Naissivistyksestä vuonna 1938 väitellyt Sisko Wilkama arvottaa varhaiset pensionaatit sovinnaisiksi ja näkee niiden opetustarjonnassa epätodelliseksi vanhentunutta pseudoromantiikkaa.²¹⁷ Pensionaattien jälkimaine kertoo nähdäkseni enemmän nousevan kansallisvaltion ihanteista ja arvoista kuin 1800-luvun alun säätyläistyttöjen todellisuudesta. Mielestäni Salmbergin tarjoamat modernit kielet ja ylijärjestyksen kirjallisuuden voi hedelmällisemmin tulkita eteenpäin eikä taakse katsovina.

---

²¹⁷ Wilkama 1938, 9.

Shellerin ja Urryn mukaan liikkuvuutta on tarkasteltava keskinäisissä suhteissaan eikä erillisinä ilmiöinä.²¹⁸ Salmbergin elämässä erilaiset liikkuvuuden muodot kuten matkat, muutot, seuralämä sekä tiedon ja tavaroiden liike lomittuvat yhteen. Salmbergin liikkuvuus kytkeytyi ennen kaikkea sosiaalisiin suhteisiin ja samalla se loi uusia mahdollisuuksia – myös sosiaaliseen nousuun. Salmberg aloitti työuransa 1810-luvulla kotiopettajattarena Björkbodassa, mutta 1840-luvun alussa hänestä itsestään sukeutui Jullaksen kartanon rouva, jota palveli useita renkejä ja piikoja.

Anna Salmbergin kirjeet ovat kokoaan suurempi lähdeaineisto, joka osoittautui antoisaksi niin henkilökohtaisesti kuin tutkimuksen näkökulmasta. Yhdistämällä kirjeet kirkonkirjoihin, henkikirjoihin ja sanomalehtiarkiston lähteisiin oli mahdollista löytää uutta tietoa hänen elämänvaiheistaan. Tutkielman pohjalta nousee useita jatkotutkimuksen aiheita. Ensinnäkin Shellerin ja Urryn liikkuvuusteoriaa olisi mahdollista soveltaa ja muokata 1800-luvun tutkimukseen huomattavasti laajemmin ja järjestelmällisemmin kuin olen tässä tutkielmassa tehnyt. Henkilöhistorian osalta todettakoon, että Anna Salmbergin elämäkerta on yhä kirjoittamatta, hänen syntyperänsä ja elämänsä loppuvaiheet tutkimatta. Myös Salmbergin oppilaita ja heidän kohtaloitaan olisi mahdollista selvittää laajemmin. 1800-luvun alun pensionaatteja, niiden opettajia ja opetusta ei ole tutkittu kattavasti, etenkin ylijärjät liikkuvuuden näkökulmasta. Minua jäivät erityisesti kiehtomaan näkymättömät mamsellit, kuten Salmbergin kanssa vuosikymmeniä elänyt opettaja Carolina Högman, ja heidän taakseen kätkeytyvä historia. Tutkielmassa olen pyrkinyt omalta osaltani tekemään näkyväksi ja antamaan arvon menneisyyden ihmisille, joiden merkitystä ja vaikutusvaltaa ei aina ole nähty. Lopuksi haluan kiittää Anna Salmbergia tästä ensimmäisestä tanssista, jonka sain jakaa hänen valoisassa seurassaan.

---

²¹⁸ Sheller & Urry 2006, 212.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Dragsfjärdin seurakunnan arkisto

Rippikirjat

Muuttaneiden luettelot

Eurajoen seurakunnan arkisto

Rippikirjat

Muuttaneiden luettelot

Sauvon seurakunnan arkisto

Syntyneiden ja kastettujen luettelot

Kuolleiden ja haudattujen luettelot

Turun ja Porin läänin henkikirjat

Turun tuomiokirkkoseurakunnan arkisto

Ruotsalaisen seurakunnan rippikirjat

Ruotsalaiseen seurakuntaan muuttaneiden luettelot

Ruotsalaisen seurakunnan kuolleiden luettelot

Kirkonkirjat ja henkikirjat on luettu Digihakemiston ja SSHY:n digitaalisen arkiston ja sen jäsensivujen kautta.

Svenska Litteratursällskapet arkiv (SLSA)

Anna Salmbergin kirjeet Fredrika Runebergille (SLSA 1104 FR)

Åbo Akademis bibliotek (ÅAB)

Samlingen Diverse brev 3

Samlingen Schultén af

Samlingen Granfelt, släkten II

Tietokannat

Agricola-verkkoportaali, <https://agricolaverkko.fi>

Digihakemisto, <https://digihakemisto.net>

Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkójulkaisu, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

<http://lonnrot.finlit.fi/omeka>

Finna, <https://www.finna.fi>

HisKi, <https://hiski.genealogia.fi>

Kansallisbiografia, <https://kansallisbiografia.fi>

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>

Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen (SSHY) digitaalinen arkisto,
<https://www.sukuhistoria.fi>

Suomen talouselämän vaikuttajat -tietokanta, <https://kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat>

Sukuhaku, <https://sukuhaku.genealogia.fi>

Tieteen termipankki, <https://tieteentermipankki.fi>

Aikalaiskirjallisuus ja muistelmat

Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla. Suomen naisyhdistys, Helsinki 1896.

Carpelan, Tor: *Åbo donatorer intill år 1909: bigrafiska studier.* Helsinki 1910.

Nervander, Emil: *Elias Lönnrotin nuoruuden ajoilta Laukon kartanossa.* Otava, Helsinki 1893.

Ramsay, Anders: *Muistoja lapsen ja hopeahapsen I 1836–1864.* WSOY, Helsinki 1966.

Runeberg, Fredrika: *Kynäni tarina.* WSOY, Porvoo 1984.

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Jouko & Sivonen, Seppo: *Orjia ja isäntiä. Ruotsalais-suomalainen siirtomaaherruus Karibialla.* Into, Helsinki 2019.

Aarniola, Sonja: *Säädynmukaista opetusta. Mamsellit ja kotiopettajat säätyläisperheissä Turun seudulla 1700-luvun lopulla.* Pro gradu -tutkielma. Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto, 2015.

Allardt Ekelund, Karin: *Fredrika Runeberg.* Vuonna 1945 ilmestyneestä laitoksesta lyhentänyt ja mukailnut Clara Snellman-Borenius. WSOY, Helsinki 1957.

Alifrosti, Kari: Ruotsin aika n. 1200–1800. Teoksessa *Sauvon historia I*, toim. Jukka Luoto & Kari Alifrosti, Sauvo 1990.

Annola, Johanna: *Säädyttömät. Perheet ja murros pitkällä 1800-luvulla*. Vastapaino, Tampere 2022.

Artukka, Topi: Valssin pyörteissä. Tanssi ja Turun seurapiirit 1800-luvun alussa. Teoksessa *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. Topi Artukka, Jarkko Keskinen & Taina Saarenpää (toim.). Sigillum, Turku 2018, 113–134.

Artukka, Topi: *Tanssiva kaupunki, Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-lvulla*. Suomen tiedeseura, Helsinki 2021.

Brandt, Sara: *Eurooppalaisen elämäntavan puolesta barbariaa vastaan. Kriittinen diskurssianalyysi EU:n siirtolaispolittisissa diskursseissa rakentuvista identiteeteistä*. Pro gradu -tutkielma, johtamisen ja talouden tiedekunta, Tampereen yliopisto 2025.

Caine, Barbara: *Biography and History*. Palgrave Macmillan, New York 2010.

Einonen, Piia; Frigren, Pirita; Hemminki, Tiina & Uotila, Merja: Leipä taivalten takana: liikkuminen 1800-luvun alun Suomessa. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 13.12.2016 (5). <http://www.ennenjant.net/2016/12/leipa-taivalten-takana-liikkuminen-1800-luvun-alun-suomessa/>

Einonen, Piia & Voutilainen, Miikka (toim.): *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria*. Vastapaino, Tampere 2020.

Elliott, Anthony & Urry, John: *Mobile lives*. Routledge, London 2010.

Frenekell, Ester-Margaret von: *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1827–1832*. Söderström, Helsinki 1947.

Frigren, Pirita: Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.). Gaudeamus, Helsinki 2017.

Gardberg, Carl Jacob & Dahl, Kaj: *Suomen kartanoita*. Otava, Helsinki 1989.

Grönstrand, Heidi: *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. SKS, Helsinki 2005.

Hansen, Henny Harald: *Muotipuku kautta aikojen. Pukuhistoriallinen värikuvasto*. WSOY 1957.

- Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne, Kurvinen, Heidi (toim.): *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki 2014, 7–26.
- Halldórsdóttir, Erla Hulda. Elämä kirjeissä. Miten representoida jo representoitua elämää. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianna Junila & Heidi Kurvinen (toim.). SKS, Helsinki 2014, 172–185.
- Hilpinen, Saara: *Aristokraatin maine. Otto Wilhelm Klinckowströmin (1778–1850) skandaalit*. Pro gradu -tutkielma. Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto 2014.
- Häggman, Kai: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun alun Suomessa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.
- Ijäs, Ulla: Yksilö ja yhteisö. Teoksessa *Aatelin historia Suomessa*. Janne Haikari, Marko Hakanen, Anu Lahtinen & Alex Salminen (toim.). Siltala, Helsinki 2020.
- Ijäs, Ulla: Kasmiria ja kölninvettä. Kaupunkilaiseliitin materiaallinen kulttuuri pohjoisen Itämeren kaupungeissa 1700- ja 1800-luvuilla. Teoksessa *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. Topi Artukka, Jarkko Keskinen & Taina Saarenpää (toim.). Sigillum, Turku 2018, 135–146.
- Ilmakunnas, Johanna: *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS, Helsinki 2012.
- Isoaho-Nousiainen, Riikka: *Nainen paikallaan. Oululaisen tervaporvarinrouva Jeanette Snellmanin (1817–1878) elämäntapa*. Studia Historica Septentrionalia 89. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2023.
- Järvinen, Hanna & Kärki, Kimi (toim.): *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. k&h, Turku 2005.
- Kalleinen, Kristiina: *Valtioamun aika. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863*. Gaudeamus, Helsinki 2023.
- Kostet, Juhani: Thomas Joachim Legler – taiteilija ja taideopettaja. Teoksessa *Aboa 68*. Turun maakuntamuseo, Turku 2004.
- Laaksonen, Hannu: *Turun historiaa kahdeksalta vuosisadalta*. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2007.

Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa: Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.). SKS, Helsinki 2011.

Lares, Jenni & Välimäki, Mari: Yksi elämä, monta tarinaa. Teoksessa *Henkilöhistoria ja varhaismoderni aika*. Jenni Lares, Raisa Maria Toivo & Mari Välimäki (toim.). SKS, Helsinki 2023.

Launis, Kati: *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. SKS, Helsinki 2005.

Leskelä-Kärki, Maarit: Suhteellista elämää. Relationaalisuus ja biografinen vuorovaikutus. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianna Junila & Heidi Kurvinen (toim.). SKS, Vantaa 2014.

Lidman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari: *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki 2017.

Lindeqvist, K. O.: *Hämeenlinnan kaupungin historia vuosina 1809–1875*. Hämeenlinna 1930.

Markkanen, Tapio: Kaikki kohdalleen – valistuksen kirjekurssi ihmisestä ja maailmasta. *Tieteessä tapahtuu* 8/2007, 57–58.

Mazzarella, Merete: *Fredrika Charlotta o.s. Tengström. Kansallisrunoilijan vaimo*. Suom. Raija Viitanen. Tammi, Helsinki 2007.

Moch, Leslie Page: *Moving Europeans. Migration in Western Europe Since 1650*. Indiana University Press, Bloomington 2003.

Miettinen, Tiina: ”Mamselli Almin näkyvät ja näkymättömät pätkätyöt”, blogikirjoitus 22.9.2022, <https://research.tuni.fi/trivium-fi/blogi/mamselli-almin-nakyvat-ja-nakymattomat-patkatyot/>

Mäkeläinen, Eva-Christina: *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Historiallisia tutkimuksia 86. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1972.

Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1809–1856*. Turku 1972.

- Ojala-Fulwood, Maija: Historia liikkuvuuden näkökulmasta. Teoksessa *Varhaismodernin yhteiskunnan historia. Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Raisa Maria Toivo & Riikka Miettinen (toim.). Gaudeamus, Tallinna 2021.
- Ollila, Anne: Sukupuoli – merkkejä ja merkityksiä. 59–66. *Historiallinen aikakauskirja*. Vol. 105 1/2007.
- Osterhammel, Jürgen: *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton, N.J.: Princeton University Press 2014.
- Paaskoski, Jyrki: Vanhan Suomen koululaitos. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.): *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS, Helsinki 2010.
- Perälä, Anna: *Tilanomistaja kirja-alalla. Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppijana 1823–1848*. Finska Vetenskap-Societeten, Helsinki 2019.
- Rahikainen, Agneta: *Johan Ludvig ja Fredrika Runeberg. Kuvaelämäkerta*. SKS, Helsinki 2004.
- Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.): *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmät*. k&h 2012, 49–81.
- Ricciardi, Toni: The transition from colonialism to the migration policies in Europe. Giuliana Laschi, Valeria Deplano ja Alessandro Pes (toim.): *Europe Between Migration, Decolonization and Integration 1945–1992*. Routledge, New York 2020.
- Salmi, Hannu: Kulttuurihistoria merkitysten tutkimuksena. Teoksessa Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen (toim.): *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Kulttuurihistorian seura, Turku 2022, 37–50.
- Salmi, Hannu: *Nineteenth-Century Europe. A Cultural History*. Polity Press, Cambridge 2008.
- Savolainen, Panu: *Matkaopas 1700-luvun Turkuun*. Sannakko, Tallinna 2021.
- Mimi & Urry, John: The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A* 38:2, 2006, 207–226.

Sheller, Mimi & Urry, John: Mobilizing the New Mobilities Paradigm. 10–25. *Applied Mobilities* 1:1, 2016, 10–25.

Suolahti, Gunnar: *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. SKS, Helsinki 1991.

Swanljung, Henrik & Appelgren, Kari: Anna Salmberg. Tyttöpensioninjohtajatar Turussa 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa *Aboa 68*. Marita Söderström (toim.). Turun maakuntamuseo, Turku 2004.

Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne: Marginaalisia mutta merkittäviä kieliä – englantia, saksaa ja ranskaa Turussa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Teoksessa *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa. Näkökulmia monikielisyteen*. Leena Kolehmainen, Aino Liira & Kirsi-Maria Nummila (toim.). SKS, Helsinki 2021, 175–207.

Tunturi, Janne: Uusinta kirjallisuutta tyttökoulussa. Teoksessa *Kirjojen kaipuu. Kirjakulttuuria 1800-luvun alun Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki 2024, 180–187.

Turunen, Arja & Niiranen, Anna: Pukeutumisen muuttuvat merkitykset. Pukeutumisen historia ja sen tutkimus. Teoksessa *Säädyllystä ja säädytöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Anna Niiranen & Arja Turunen (toim.). SKS, Helsinki 2019, 11–49.

Vainio-Korhonen, Kirsi: *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjäyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. SKS, Helsinki 2002.

Vainio-Korhonen, Kirsi: *Sophie Creutzin aika. Aateliselämää 1700-luvun Suomessa*. SKS, Helsinki 2009.

Vainio-Korhonen, Kirsi: *Sofie Munsterhjelman aika. Aatelin naisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS, Helsinki 2012.

Vainio-Korhonen, Kirsi & Korhonen, Mikael: *Wäärentäjä Grandellin elämä ja lankeemukset*. WSOY, Helsinki 2024.

Wilkama, Sisko: *Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvuilla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*. SHS, Helsinki 1938.

Wirilander, Kaarlo: *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS, Helsinki 1974.

Wolff, Charlotta: Elitinvandring och kosmopolitism i 1800-talets Finland. Julkaisussa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.): *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. SLS, Helsinki 2016, 105–123.

Åström, Anna-Maria. *Sockenboarne. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. SLS, Helsinki 1993.